

ROHEPÖÖRDE MÕJU VÄLISMAJANDUSELE JA ETTEVÕTLUSELE

**Estonian Business School
Vastutustundliku Ettevõtluse Foorum
Milton JLP**

2022

Rahastanud Euroopa Liit
NextGenerationEU

Eesti
tuleviku heaks

ROHEPÖÖRDE MÕJU VÄLISMAJANDUSELE JA ETTEVÕTLUSELE

SISUKORD

1. Kokkuvõte	4
2. Executive summary	19
3. Sissejuhatus ja metodoloogia	36
3.1. Sissejuhatus ja uuringu taust	36
3.2. Andmete kogumise meetodika	36
3.2.1. Kvantitatiivsete andmete kogumine Eesti ettevõtetelt ning valimi kirjeldus	36
3.2.2. Ettevõtete valimi koostamine ankeetküsitlusele	37
3.2.3. Kvalitatiivsete andmete kogumine fookusgrupi intervjuudega ja valim	39
4. Mis on rohepööre?	40
5. Eesti ettevõtete hinnang rohepöördede mõjudele	49
5.1. Ankeetküsitluse kvantitatiivsed tulemused	49
5.1.1. Kirjeldav statistika	50
5.1.2. Teadlikkus rohepöörddest	52
5.1.3. Rohepöördede üldine mõju	54
5.1.4. Valmisolek rohepöördeks	60
5.1.5. Rohepöördede takistused	61
5.1.6. Rohepöördede võimalused	63
5.1.7. Rohepöördede meetmed	65
5.2. Intervjuude kvalitatiivsed tulemused	66
5.2.1. Teadlikkus rohepöörddest	66
5.2.2. Eestisse roheliste välisinvesteeringute voogude soodustamise võimalused	69
5.2.3. Rohepöördede mõju välismajanduse konkurentsivõimele	71
5.2.4. Mõjud ettevõtlusele	73
5.2.5. Rohepöördeks vajalikud meetmed	76
6. Meediaruumi analüüs	80
6.1. Metodoloogia	80
6.2. Üldised järeldused ja ettepanekud	80
6.2.1. Kokkuvõtte peamistest järeldustest	81
6.2.1.1. Positiivse, negatiivse ja neutraalse suhtumise jaotumine	82
6.2.2. Ettepanekud	82
6.3. Sektori- ja huvigrupipõhine suhtumine rohepöördesse	84

6.3.1. Järeldused sektorite lõikes	84
6.3.2. Ida-Virumaad puudutava teabe kokkuvõte	86
6.3.3. Ekspordisektoripõhised järeldused	86
7. Poliitikasoovitused	89
Bibliograafia / viidete loetelu	92
Lisad	101
LISA 1. Ettevõtete küsitluse küsimused	101
LISA 2. Ettevõtlust mõjutavad väljakutsed ja võimalused sektorite lõikes.	105
LISA 3. Rohepöörde teemalise mõttevahetuse analüüs sotsiaal- ja avalikus meedias	109

1. Kokkuvõte

Rohepööre on oma ambitsioonitaseme ja kõikehõlmavuse tõttu ilmselt tänapäeva ulatuslikumaid avaliku sektori poolseid sekkumisi Euroopa Liidu ja tema liikmesriikide majandusstruktuuri ja ettevõtluskeskonda. Eesmärk vähendada aastaks 2030 kasvuhoonegaaside heitkoguseid 55% võrra ning kliimanetraalsuse saavutamine aastaks 2050 mõjutab kõiki eluvaldkondi, sealhulgas ettevõtete kulubaase, investeeringutevajadusi, tegevusprotsesse, nõudluse mustreid ning ka välismajandussuhteid ja rahvusvahelist konkurentsivõimet. Lisaks kliimapoliitikale hõlmab rohepööre paljusid teisi olulisi valdkondi, elu- ja liigirikkusest reostuseni ning ringmajandusest ressursitõhususeni. Säärane ulatuslikkus muudab rohepöörde pikajalise sotsiaal-majandusliku mõju täpse hindamise keeruliseks. Siiani antud hinnangutes tuuakse välja nii rohepöörde poolt pakutavad võimalused (eelkõige uute investeeringute, kiirendatud innovatsiooniprotsesside, kõrge väärtusega ekspordi võimaluste ning energia ja teiste sisendite kasutamise tõhustamise näol), kui ka rohepöördega kaasnevad riskid (eelkõige kulude kasvu, tarneahelate surve, sisendite kättesaadavuse ja hinna, regulatiivsete nõuete karmistumise ja rahvusvahelise konkurentsivõime perspektiivist).

Välisministeeriumi tellimusel teostas Estonian Business School (EBS) koostöös Vastutustundliku Ettevõtluse Foorumi (VEF) ja Miltoniga 2022 aastal Eesti ettevõtetelt kogutud andmete ja hinnangute põhjal uuringu, millel oli **neli põhieesmärki**:

1. Tuvastada rohepöörde käigus tekkivad **võimalused ja väljakutsed** Eesti välismajanduspoliitikale ja ettevõtlusele;
2. Tuvastada **võimalikud meetmed ja instrumendid** (eelkõige välismajanduspoliitikat puudutavad) ettevõtete toetamiseks rohepöörde läbiviimisel;
3. Tuvastada, milline on **Eesti ettevõtete teadlikkus rohepöördest**, kui palju võetakse rohepöördega kaasnevat arvesse tulevikutegevuse planeerimisel;
4. Pakkuda välja **realistlikud poliitikasoovitused erinevatel tasanditel**.

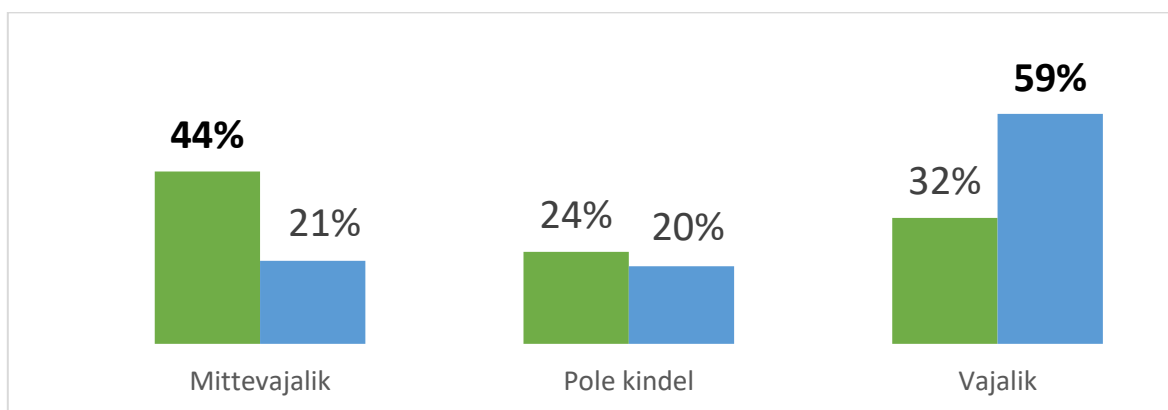
Uuringu tulemused rajanevad **532-lt Eesti ettevõttelt kogutud andmetele ja küsitlusvastustele**, tuvastamaks nende rohepöördega seonduvaid hinnanguid, arusaamu, teadlikkust ja vajadusi. Lisaks koguti **fookusgruppide ja individuaalsete intervjuude käigus sisendeid ja eksperthinnanguid 42-lt** ettevõtlussektori, erialaliitude, riigiasutuste ja akadeemiliste ringkondade esindajatelt. Uuringu käigus teostati ka **Eesti meediaruumi analüüs, mis rajanes 89 infoallikale**. Kuna uuringu käigus koguti andmeid nii enne, kui pärast Ukraina sõja algust, siis hinnati tellija soovil lisaks algsetele lähteküsimustele ka sõju mõju ettevõtete suhtumisele rohepöördesse.

Uuringu **peamised järeldused** on järgmised:

I. ROHEPÖÖRDE MÕJUD

Rohepöörde vajalikkus

Rohepööre on ellu kustunud valdavalt Euroopa Liidu tasandil ning selle eesmärgid on otseselt seotud planetaarsete ning inim- ja ühiskondlike riskide haldamiseks ja laiapõhjaliseks elukvaliteedi parandamiseks. Selliste protsesside puhul on tavaline, et kui muudatuste läbiviimisest saadud kasu nähakse valdavalt üleüldisena ja laiapõhjalisena, siis sellega seonduvaid kulusid nähakse tihtipeale spetsiifilisemate ja lokaalsematena. Uuringu tulemused näitavad, et enamik küsitletud ettevõtetest olid seisukohal, et **rohepööre on ühiskondlikul tasandil rohkem vajalik kui ettevõtte tasandil** ning enamjaolt **ei pea küsitletud ettevõtted rohepööret oma firma tegevuse seisukohast vajalikuks**.

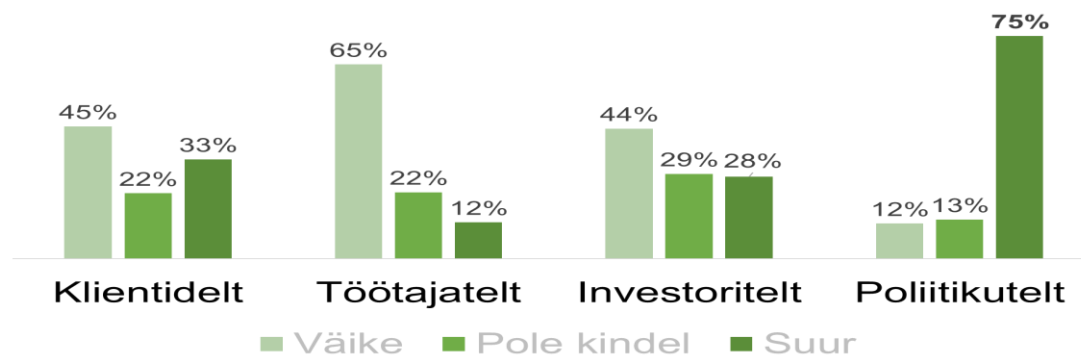

Joonis 1: Rohepöörde vajalikkuse taju ühiskonnale (sinine) ja ettevõtetele (roheline)

Lisaks võib täheldada, et suuremad ettevõtted (>10 töötajat) peavad rohepööret ettevõtte seisukohast vajalikumaks, kui väikesed ettevõtted (<10 töötajat) ning nad on keskmiselt rohepöördest ka teadlikumad ja kõrgema planeerimisvalmidusega. Samas ei ole hinnangutel rohepöörde ühiskondlikule vajadusele olulist erinevust suurte ja väikeste ettevõtete vahel.

Motivatsioon/ põhjus rohepöörde elluviimiseks

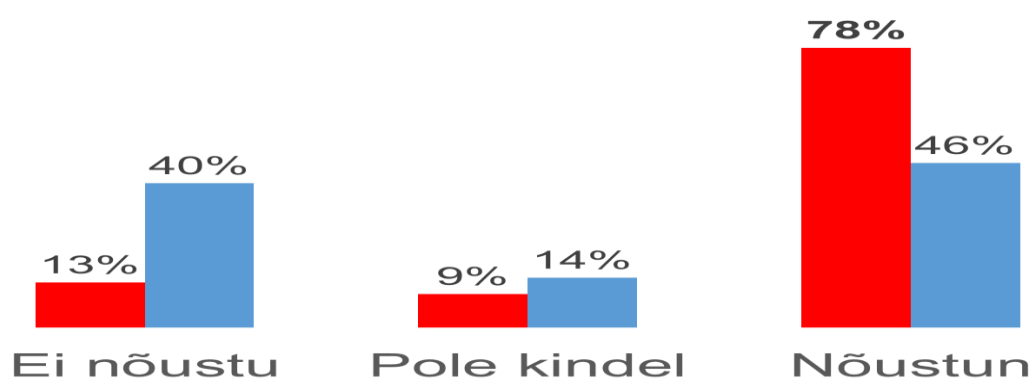
Enamik küsitletud ettevõtetest tajuvad, et **surve rohepöörde elluviimiseks tuleneb valdavalt poliitikutelt ja avalikult sektorilt**. Teiste osapoolte (töötajad, tarbijad, rahastajad) survet nähakse oluliselt väiksemana. Siinjuures on oluline välja tuua seos selle vahel, kui vajalikuks peavad ettevõtted rohepööret enda tegevuse seisukohalt (rohepöörde vajalikkus ettevõttele) ja selle vahel, kui tugevana tajutakse survet rohepöörde läbiviimiseks teiste ettevõttega seotud sidusrühmade vahel: **ettevõtted, kes hindasid, et rohepööre on vajalik nende firma jaoks, raporteerisid ka oluliselt kõrgemat ja ühtlasemat survet rohepöörde elluviimiseks oma tarbijatelt, töötajatelt ja investoritelt**.

Joonis 2: Surve rohepöörde teostamiseks erinevatelt ettevõtetega seotud sidusrühmadelt

Rohepööre võimaluse ja kohustusena

Kuigi rohepööret nähakse ettevõtete poolt nii võimaluse, kui kohustusena, on oluline osa vastajatest rohepöörega seotud võimaluste osas pigem pessimistlikud. Põhjus võib olla selles, et ettevõtete teadlikkus rohepöörde rakendamise saadava konkreetse kasu osas on madal ning ettevõtetele tihtipeale ebaselge. Ideaalis peaks rohepööre looma raamistiku, millega ettevõtted konkurentsivõimeliselt kohanevad, kuid hetkel on näha et paljudel ettevõtetel puudub arusaam, kuidas rohepööret võimaluseks muuta. Seda vaadet toetavad ka tulemused, mis näitavad ettevõtete planeerimisvalmidust rohepöördega kohanemiseks (vt. allpool), mis on valdavalt madal. Käesolevast võib tuletada, et enamike ettevõtete suhtumine rohepöördesse on pigem „ootame ja vaatame“, kui proaktiivne reageerimine ja sellega seonduvate võimaluste otsimine. Lisaks ebakindlusele seostatakse rohepöörde läbiviimiseks vajalikke investeeringuid olulise ressursivajadusega ning pikkade tasuvusaegadega.

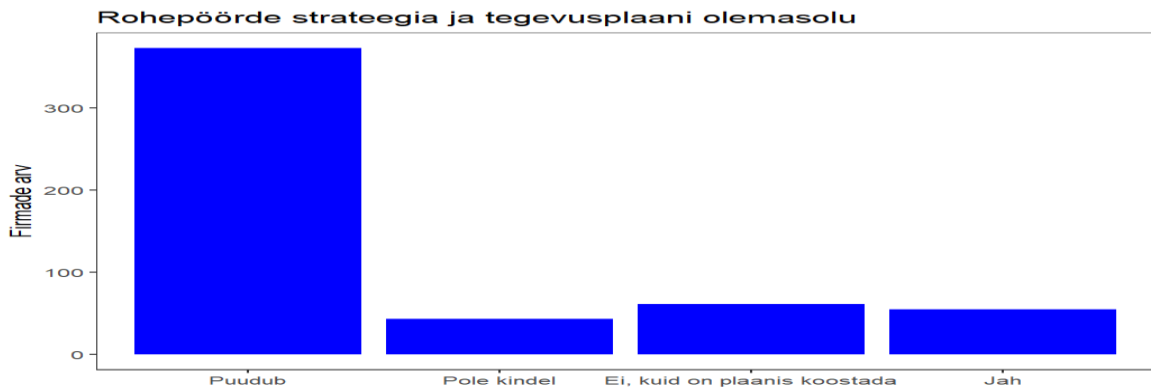

Joonis 3: Ettevõtete hinnang rohepöördele võimaluse (sinine) ja kohustusena (punane)

Tervikuna võib järeldada, et Eesti ettevõtete teadlikkus rohepöördega seotud võimalustest on endiselt pigem madal ning et – jällegi – rohepööret enda ettevõttele vajalikuks pidavad firmad näevad rohepööret võimalusena oluliselt suurema tõenäosusega, kui need kes seda oma ettevõtte seisukohast vajalikuks ei pea.

Rohepööre ettevõtete äri- ja tegevusplaanides

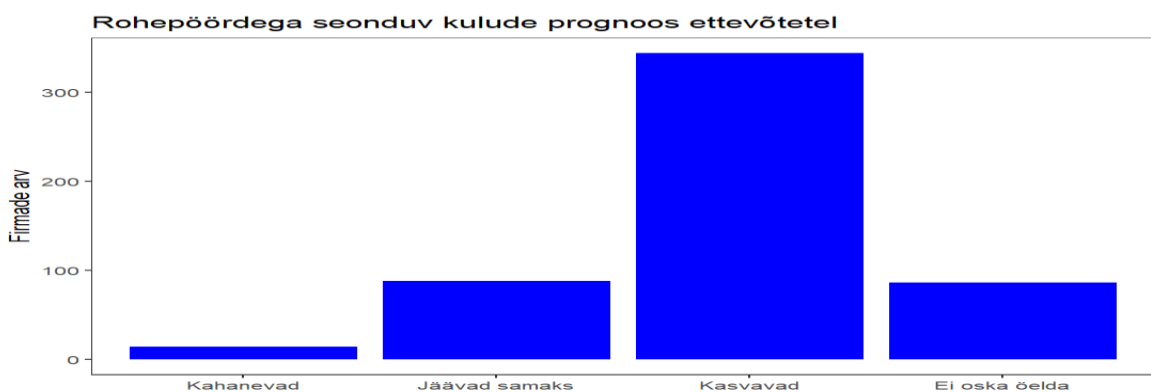
Rohepöörde mõju küsitletud ettevõtete praegusele tegevusele ja tulevastele tegevusplaanidele on piiratud. Suur osa küsitletud ettevõtetest ei valmistu rohepöördega seonduvaks, neil puudub tegevuskava rohepöördega kohanemiseks ning enamik neist ei plaani sellist tegevuskava ka luua. Erandiks on elektri ja gaasisektori ettevõtted, kes plaanivad aktiivselt rohepöördega seotud tegevuskavade loomist või on sellega juba alustanud.

Joonis 4: Rohepöörde strateegia ja tegevusplaani olemasolu küsitletud ettevõtetes

Rohepöörde peamised mõjud ettevõtlusele ja välismaajandusele

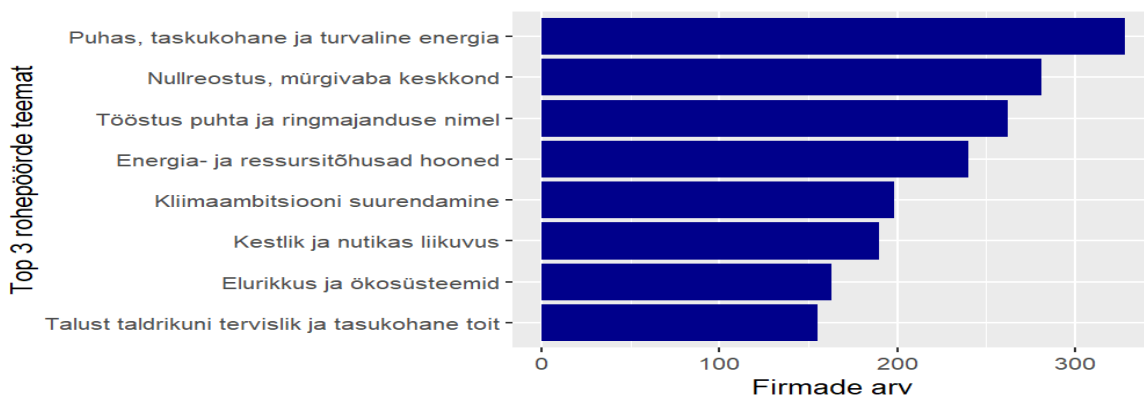
Kulud: Enamik küsitletud ettevõtetest prognoosivad, et rohepöörde elluviimise tulemusena kasvavad lähitulevikus nende ettevõtte kulud. See oli täheldatav kõikide tegevusvaldkondade lõikes, välja arvatud info ja side, kutseteadus ja tehnika ning hariduse sektorites. Eriti suur on kulude kasvu prognoosivate firmade osakaal nende väliskaubandusega seotud ettevõtete hulgas, kes ei taju, et rohepöörde on nende ettevõtetele vajalik.

Joonis 5: Rohepöördega seotud kulude prognoos küsitletud ettevõtete seas

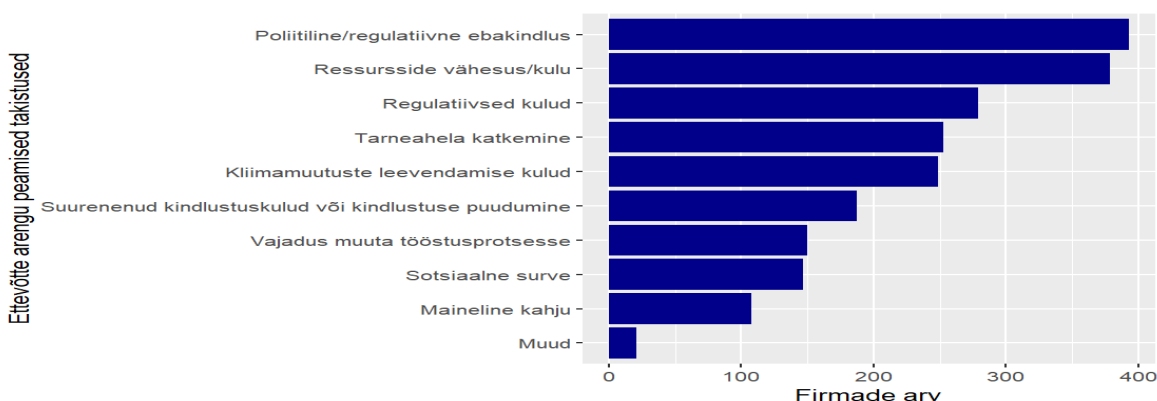
Peamiste kulude suurenemise põhjustena võib välja tuua kliimaleevenduskulude suurenemise, ressursside nappuse, süsinikuhinna kasvu, tarneahelate katkemise, regulatiivkulude tõusu, rohepesukuvandi ohu ja poliitilise surve.

Kõige olulisemaks rohepöördega seotud mõjuteguriks peetakse energiahindu ja kõige vähem oluliseks toiduhindu. Selline järeldus oli teatud määral ka oodatav arvestades, et energiahinnad on viimasel ajal oluliselt kasvanud, kalduvad paljude ettevõtete kulubaasides kajastuma väikese viiteajaga ning on ettevõtlussektori üks universaalsematest kululiikidest (mõjutavad praktiliselt kõiki ettevõtlusega tegelevaid organisatsioone).

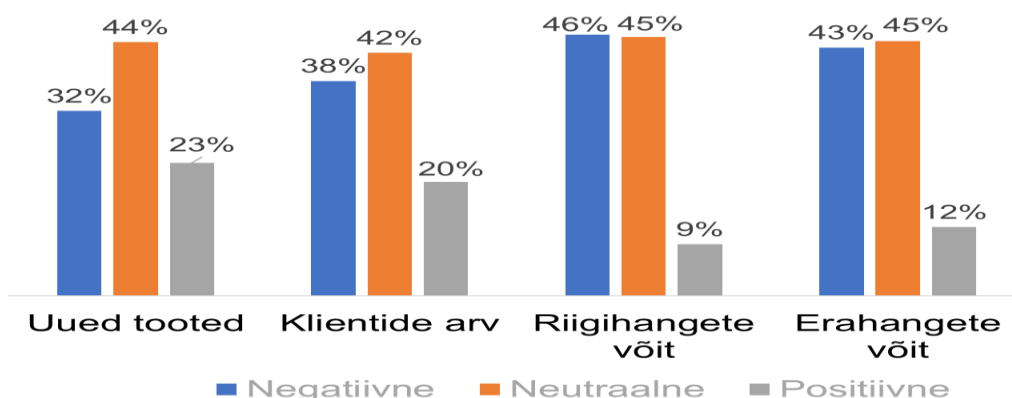
Joonis 6: Küsitletud ettevõtete hinnang olulistematele rohepöördega seotud teemade mõjule nende tegevuses

Takistavad tegurid: Ettevõtete arengut takistavatest teguritest pidasid vastajad kõige olulistemaks poliitilis-regulatiivset ebakindlust ja ressursside vähesust-kulu. Antud tulemused võtavad ehk kõige paremini kokku ettevõtlussektori mured seoses rohepöördega: ebakindlus, kuidas rohepöördega haakuvad regulatiivsed hoovad neid tulevikus mõjutavad ning hirm, et võimalik kulude kasv nõuab ettevõtelt lisaressursi, mida neil olla ei pruugi.

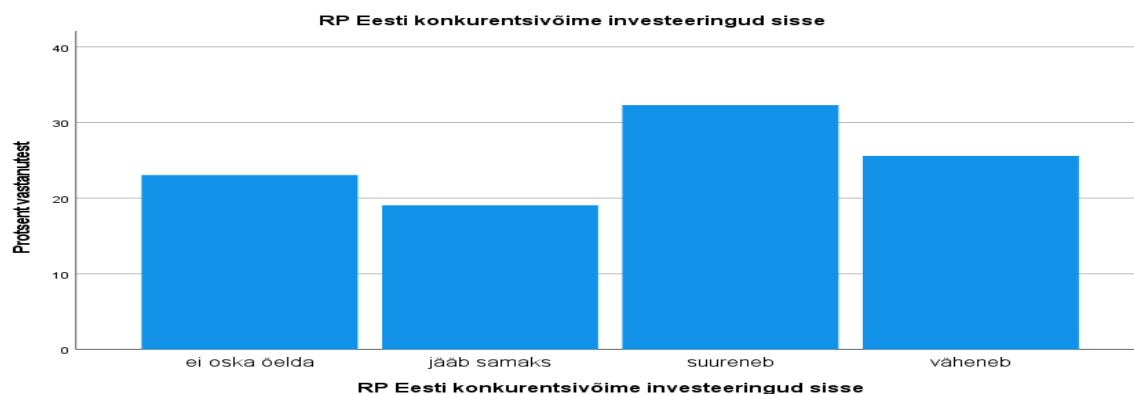
Joonis 7: Küsitletud ettevõtete hinnang peamistele rohepöördega seotud takistustele

Võimalused: Tervikuna hindasid küsitletud ettevõtted rohepööret neutraalselt uute toodete turule toomise, klientide arvu ning riigi- ja erahangete võitmise aspektist (mediaan 4/7-punkti skaalal). Positiivsemalt meeletatud ettevõtted nägid võimalusi eelkõige seoses erahangete võitmise, klientide arvu kasvatamisega ning uute toodete turule toomisega.

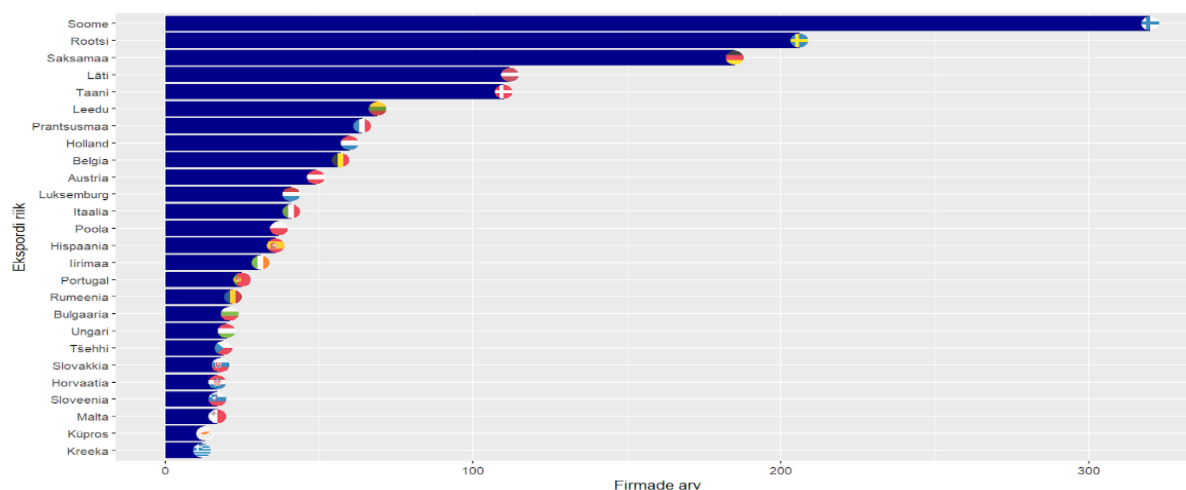
Joonis 8: Küsitletud ettevõtete hinnang peamistele rohepöördega seotud võimalustele

Investeeringud: Vaid 1/5 küsitletud ettevõtetest arvas, et Eestist väljaminevad investeeringud võivad rohepöörde tulemusena suureneada. Samas Eestisse sissetulevate investeeringute osas olid ettevõtted optimistlikumad: ligi 1/3 arvas, et rohepöörde tulemusena suurenevad Eestisse sissetulevad investeeringud.

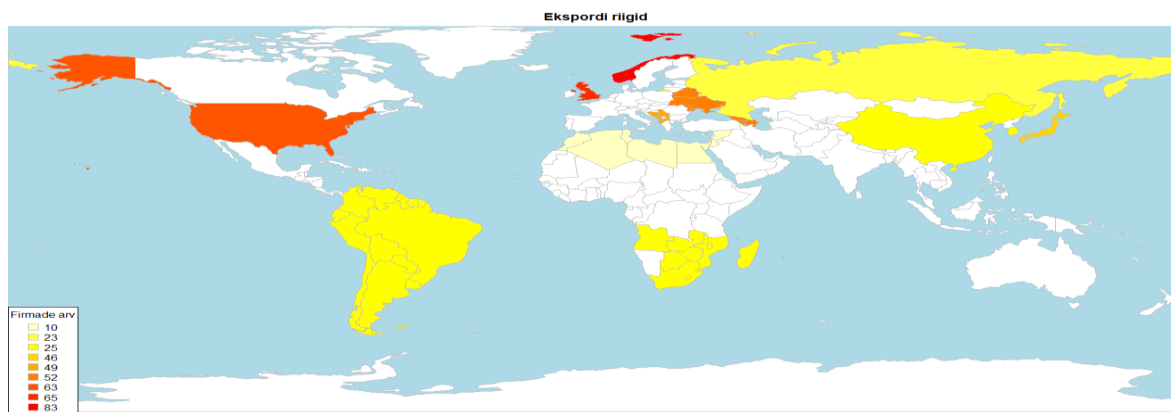
Joonis 9: Küsitletud ettevõtete arvamus rohepöörde mõjust Eestisse sissetulevate investeeringute osas

Ekspordivõimalused: Euroopa Liidu sisese välismajanduse seisukohast tajusid küsitletud ettevõtted suurimat rohepöördega seotud ekspordipotentsiaali Soome, Rootsi ja Saksamaa suunal. Tervikuna võib järeldada, et rohepöördega seotud ekspordivõimalusi nähakse suuresti nende riikide suunal kuhu Eesti juba ekspordib (väikeste variatsioonidega nagu näiteks Taani ja Prantsusmaa ja Belgia, milliste puhul arvatakse, et rohepöörde võib kaasa tuua praegusest keskmiselt suurema kõrgema ekspordipotentsiaali).

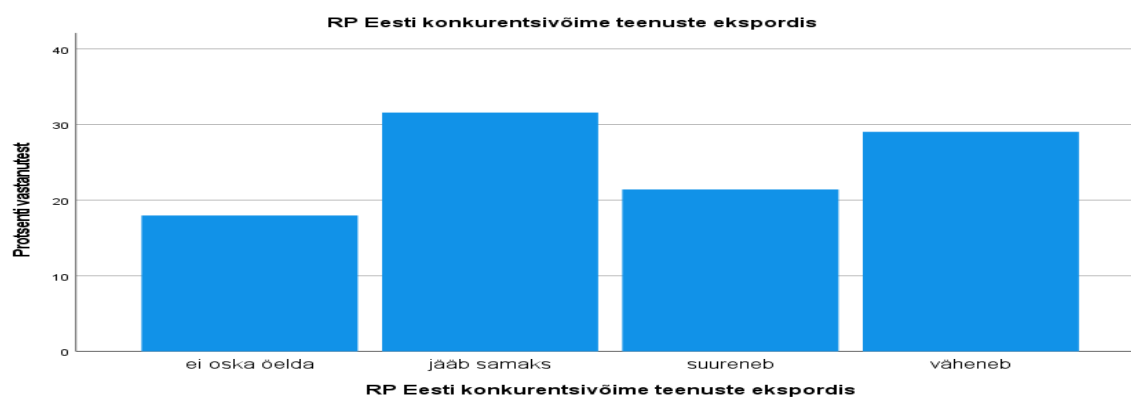
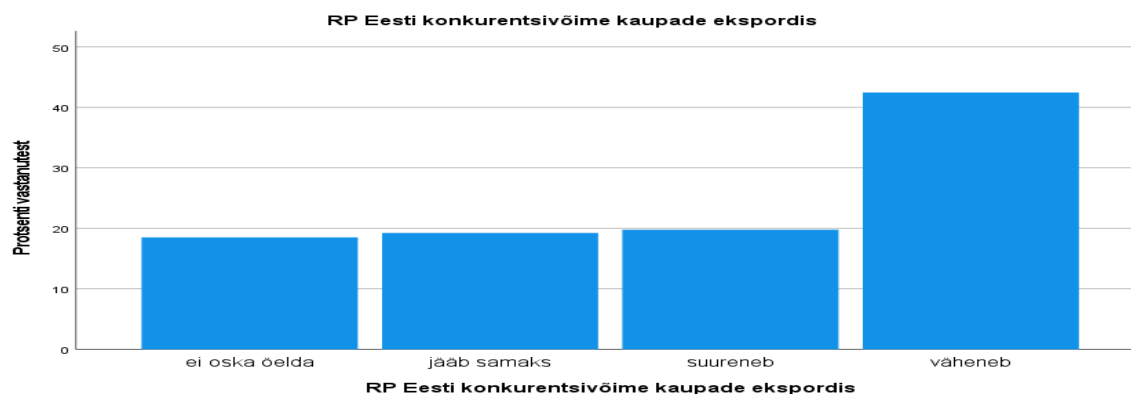
Joonis 10: Eesti jaoks suurima ekspordipotentsiaaliga riigid rohepöördest kasu saamiseks Euroopa Liidu siseselt

Euroopa Liidu väliselt arvasid küsitletud ettevõtted, et suurima ekspordipotentsiaaliga riigid on Norra, USA ja Suurbritannia, kes on ka täna Eesti oluliseimad ELi välised kaubanduspartnerid.

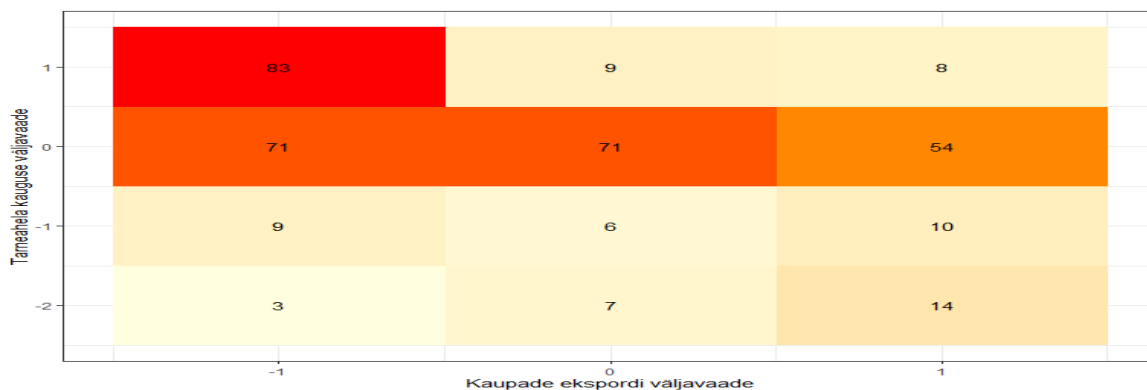
Joonis 11: Eesti jaoks suurima ekspordipotentsiaaliga riigid rohepöördest kasu saamiseks Euroopa Liidu väliselt

Tervikuna arvas enamik küsitluses osalenud ettevõtetest, et **rohepööre mõjub Eesti ekspordile negatiivselt ning kahandab ekspordimahte. Kõige pessimistlikum oldi kaupade ekspordi osas**, kus üle 40% arvas, et kaupade eksport Eestist hakkab rohepöörde tulemusel vähenema. Teenuste ekspordi puhul oldi vähem pessimistlikud, kuigi ka selles valdkonnas nähakse rohepöördel pigem kahandavat rolli. Seega, ettevõtlussektor kardab, et Eesti võib muutuda rohepöörde tagajärjel suletumaks ning kaotab oma konkurentsivõimes nii otseselt kui ka kaudselt teenuste osas (nii transpordi kui logistikasektoris).

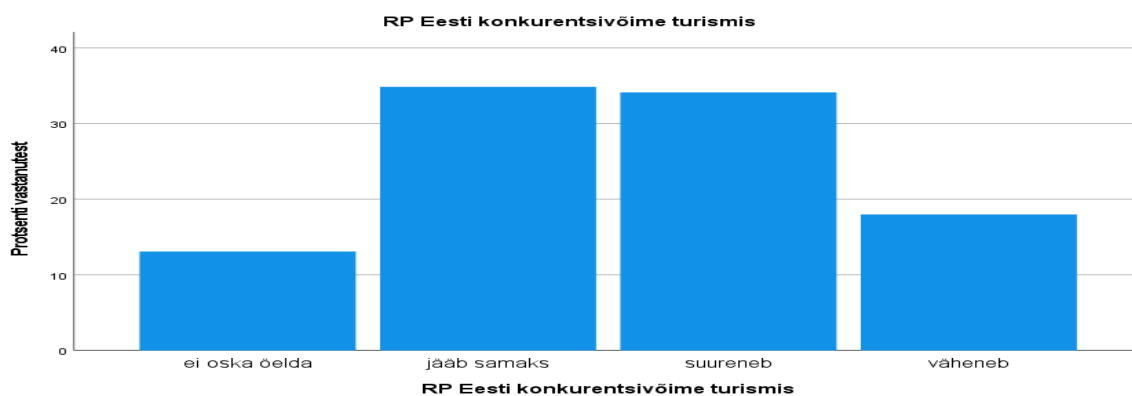
Joonised 12 ja 13: Küsitletud ettevõtete arvamus rohepöörde mõjust Eesti kaupade (Joonis 12) ja teenuste (Joonis 13) ekspordile

Suur osa ettevõtetest on seisukohal, et **rohepöörde tulemusena pikenevad Eesti ettevõtete tarneahelad**. Küsitlus näitas ka seda, et korrelatsioon ettevõtete hinnangule rohepöörde ekspordimõjule ja tarneahela mõjule on kõrge. Ettevõtted, kes näevad rohepöörde mõju kaupade ekspordile pigem negatiivsena, eeldavad suurema tõenäosusega, et tarneahelate kaugus muutub pikemaks.

Joonis 14: Küsitletud ettevõtete hinnang rohepöörde mõjule tarneahelate kauguse väljajavaatest ning seos ekspordi väljajavaate ja tarneahelate kauguse vahel

Kõige positiivsemalt ollakse meelestatud **turismisektori konkurentsivõime potentsiaali osas: ligi 70% vastanud ettevõtetest arvas, et Eesti konkurentsivõime selles valdkonnas kas suureneb või jääb samaks**. See võib tulla asjaolust, et Eestit seostatakse loodusliku ilu, madala asustustiheduse ja kõrge looduskapitaliga, mis peaks looma ka soodsa aluse Eesti kui turismi sihtriigi „rohelisteks“ turustamiseks välisurgudel. Samas, võttes arvesse asjaolu, et rohepöörde tulevane mõju võib olla eriti tugev merendussektoris (mis on rohepöörde mõjude osas üks negatiivsemalt meelestatud sektoreid) ning et viimane mängib olulist rolli ka Eesti turismis, siis pole lõpuni selge, kui täpselt antud hinnang võib osutuda.

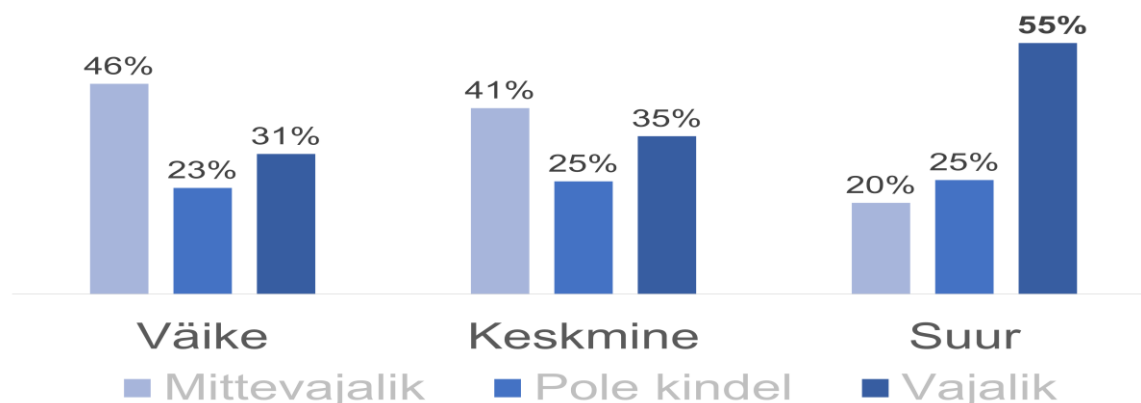

Joonis 15: Küsitletud ettevõtete arvamus rohepöörde mõjust Eesti turismi konkurentsivõimele

Suuremad vs. väiksemad ettevõtted:

Suuremate ettevõtete ning mikro- ja väikeettevõtete teadlikkus ja väljakutsed rohepöörde elluviimisel on erinevad ja nad vajavad suure tõenäosusega väljakutsete ületamiseks erinevaid lahendusi. Uuringu tulemused näitavad, et suuremate ja väiksemate

ettevõtete vahel on erinevus **nii rohepöörde teadlikkuse, ettevõttele vajalikkuse, kui ka rohepöördega tegelemise plaanide olemasolu osas.**

Joonis 16: Hinnang rohepöörde vajalikkusele ettevõtete seisukohast (lähtuvalt ettevõtte suuruselt)

Antud tulemused pigem kinnitavad tendentsi, mida on kõrge regulatiivsusastmega kohanemisel eelnevaldki täheldatud: suurematel ettevõtetel on rohkem ressursi ennast ühiskondlik-regulatiivsete trendide ja nõuetega kursis hoida ning ettevaatavalt kohaneda.

II. ROHEPÖÖRDEGA SEOTUD MEETMED

Rohepöörde toetamiseks välismajanduse seisukohast, võib erinevad meetmed jagada järgmistesse kategooriatesse:

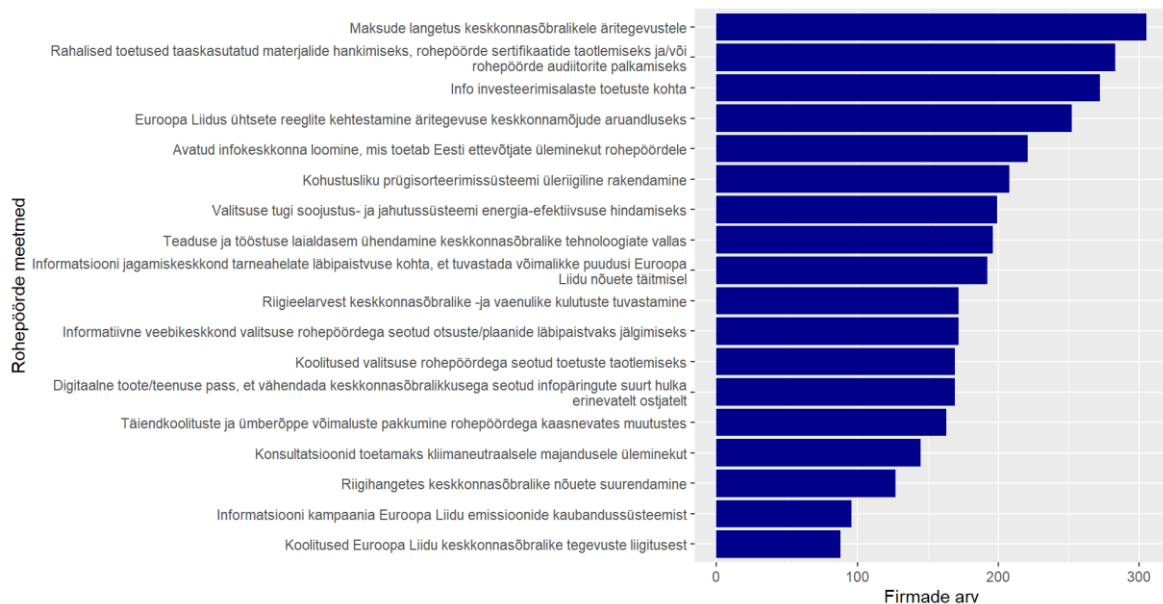
- 1) **Teadlikuse tõstmine** ja efektiivne kommunikatsioon
- 2) **Ettevõtluse konkurentsivõime** parandamine
- 3) **Väliskaubanduse** toetusmeetmed rohetoodetele ja teenustele
- 4) **Investeeringute sissevoolu** tõstvad meetmed
- 5) **Valdkonnaspetsiifilised** meetmed lähtuvalt vajaduste erinevusest

Uuringust võib järeldada, et **riigilt oodatakse eelkõige selget rohepöörde strateegiat (fookusvaldkonnad, piirkondlikud võimalused, valdkondlikud võimalused), eesmärkide püstitamist ja tegevuskava**, mille väljatöötamisse on oluline kaasata erinevate huvigruppide esindajad (sh ettevõtjad, teadlased, kodanikud, eksperdid). Arvestades, et avalik sektor on rohepöörde juurutamiseks juba olulisi samme astunud, on vähemalt sama oluline ka ootus laiapõhjaliseks **teadlikkuse tõstmiseks ja selgeks kommunikatsiooniks** rohepöördega seonduva kohta.

Konkreetsematest meetmest nähtakse kõige olulisema toetusmeetmetena **maksude langetamist keskkonnasõbralikele äritegevustele**. Teiste oluliste toetusmeetmetena nähakse:

- **tuge taaskasutatud materjalide hankimisel;**
- **tuge rohesertifikaatide taotlemisele;**
- **tuge jätkusuutlikust hindavate audiitorite palkamisel;**
- **informatsiooni finantstoetuste kohta roheinvesteeringute tegemiseks ja muud rohepöördega seonduvat informatsiooni;**

- selgete reeglite kehtestamist keskkonnamõtjude raporteerimiseks ja rohepõõrdega seotud aruandluseks.

Joonis 17: Olulisemad meetmed suurendamiseks rohepõõrde kasutegurit Eesti ettevõtete jaoks

Kui enamik küsitletud ettevõtetest polnud kindlad, kas nad vajavad rohepõõrdega kohanemiseks rahalist toetust (v.a. üldised maksusoodustused), siis **põllumajandus- ja metsandus ning elektri- ja gaasisektori ettevõtted näevad keskmiselt suuremat vajadust mõõduka finantstoetuse järele.**

Lisaks nägid ettevõtted, et rohepõõrdega seotud konkurentsivõimet aitaksid tugevdada täiendav **kaubanduspiirangute eemaldamine, regulatsioonide kaasajastamine, „rohe“sertifikaatide väljatöötamine, selged mõõdikud ja jalajälje kalkulaatorid ning tooraine väärimisvõimekuse tõstmine.**

Väliskaubanduse suunal tõstatati ka **fookusvaldkondade identifitseerimise** vajadus ja ning toetused **konkurentsivõimeliste „rohe“toodete välja arendamisel ja turustamisel.** Kuna roheinvesteeringuid nähakse valdavalt kulukate ja pika tasuvusajaga, siis tõstatati ka vajadus **riigipoolsete garantiide järele** (riskide madaladamiseks ja kapitali maksumuse kahandamiseks).

Lisaks nähti, et uute rohelahenduste väljatöötamiseks on vajalik suuremate arendusriskide võtmine, eesmärgiga viia ellu kõrgema ebakindlustasemega **pilootprojekte**, mis aitaksid tekitada **parimaid praktikaid**, mida õnnestumise puhul skaleerida saaks.

Väliskaubanduse perspektiivist nähti vajadust ka süsteemse riigipoolse tegevuse järele **Eestile „rohekuvandi“ kujundamisega** (sarnaselt viisile, kuidas on kujundatud Eesti digikuvandit).

III. EESTI ETTEVÕTETE TEADLIKKUS ROHEPÕÕRDEST

Kokkuvõtvalt võib uuringust järeldada, et **Eesti ettevõtete teadlikkus sellest, et keskkonda tuleb säästlikult suhtuda on kõrge, samas kui teadlikkus tegevustest, mida peab**

rohepöörde elluviimiseks rakendama on madal. Ettevõtted ise hindavad oma roheteadlikkust pigem keskpäraseks.

Elektri ja gaasisektoris ning mäetööstuses tegutsevate ettevõtete teadlikkus rohepöördest on keskmiselt oluliselt kõrgem, kui teistes majandussektorites tegutsevatel ettevõtetel.

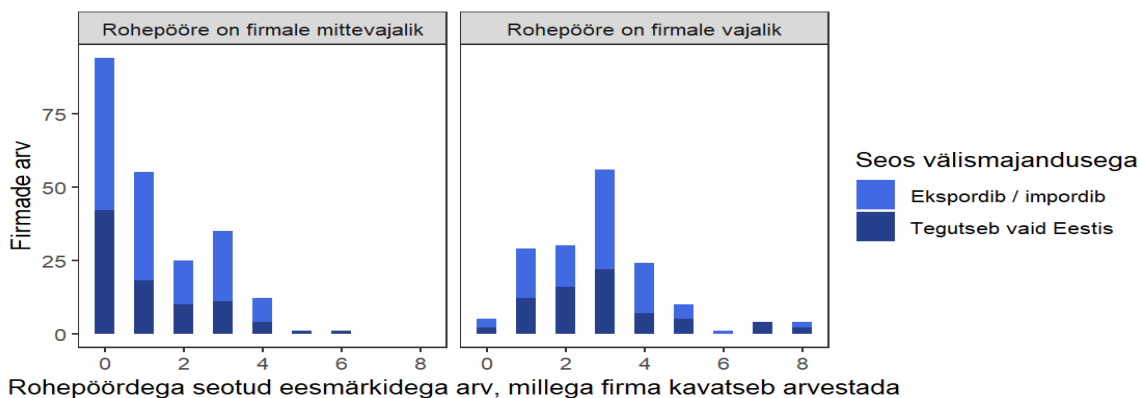
Tegevusala	Rohepöörde eesmärkide arv, millest ollakse teadlik	Hinnang teadlikkusele rohepöörde kohta
A Põllu- ja metsamajandus	5	3
B Mäetööstus	10	5
C Töötlev tööstus	5	4
D Elektrienergia ja gaas	6	4.5
E Veevarustus	3	3
F Ehitus	4	3
G Hulgi- ja jaekaubandus	5	3
H Veondus ja laondus	4	3
I Majutus ja toitlustus	5	3.5
J Info ja side	3	4
K Finants ja kindlustus	2	3
L Kinnisvara	5	3
M Kutse-Teadus ja tehnika	4	3
N Haldus- ja abitegevused	3	3
P Haridus	5	4
Q Tervishoid, sotsiaalhoolekanne	4	3
R Kunst, meelelahutus	4.5	3
S Muud teenindavad tegevused	4	4

Tabel 1: Mediaanväärtused rohepöörde eesmärkide ja üldise teadlikkuse kohta tegevusalati

Ettevõtetel, kes tegelevad väliskaubandusega on keskmiselt oluliselt kõrgem rohepöördega seotud teadlikkus, kui ettevõtetel, kes tegutsevad ainult kohalikul turul.

Rohepöördega seotud teadlikkuse ja rohepöörde tajutud vajalikkuse vahel on väga tugev positiivne korrelatsioon: kõrgema teadlikkusega ettevõtted pidasid rohepöört oma organisatsioonile vajalikuks 2,3 korda suurema tõenäosusega, kui madala teadlikkusega ettevõtted. Samuti peavad ettevõtted, kes näevad rohepöört oma ettevõtte jaoks vajalikuks, rohepöört oluliselt suurema tõenäosusega ka võimaluseks pigem kui kohustuseks.

Samuti tuli uuringust välja tugev seos hinnagutele rohepöörde vajalikkuse ning rohepöörde eesmärkidega arvestamise valmiduse vahel. Kui hinnati rohepöörde eesmarke, millistega ettevõtted on oma tegevuses valmis arvestama, siis **rohepöört ettevõttele mittevajalikuks pidavad firmad olid oma tegevuses keskmiselt nõus arvestama vaid ühe rohepöörde eesmärgiga, samas kui rohepöört vajalikuks pidavad ettevõtted olid valmis arvestama keskmiselt kolme eesmärgiga** oma äritegevuse planeerimisel.

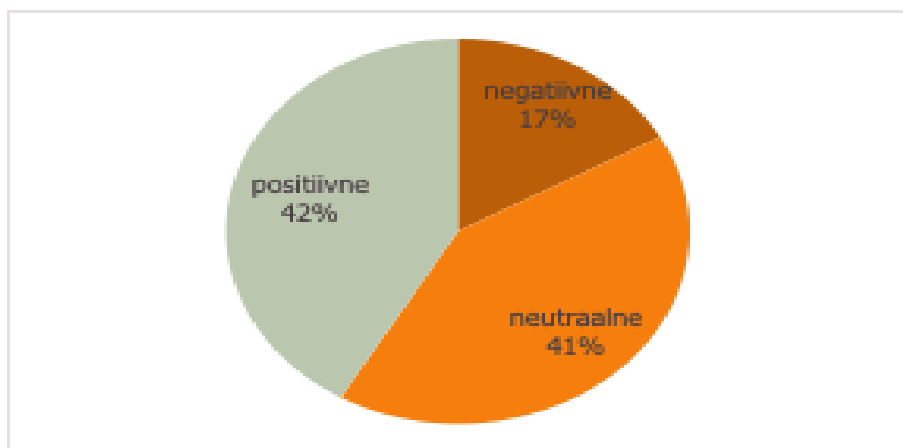

Joonis 18: Rohepöördega seotud eesmärkide arv, millega (küsitletud) ettevõtte kavatseb oma äritegevuse planeerimisel arvestada

Hinnangud rohepöörde välismajanduslikule mõjule olid otseselt seotud suhtumisega ekspordi tuleviku väljavaadete osas: need ettevõtted, kes nägid tuleviku ekspordivõimalusi eelkõige positiivselt hindasid positiivselt ka rohepöörde mõju, **eelkõige tänu võimalusele uusi tooteid turule tuua.**

IV. MEEDIARUUMI ANALÜÜS

Avaliku meediaruumi rohepöördega seotud analüüsist joonistus välja, et **positiivne (42%) ja neutraalne (41%) tonaalsus kaalusid üles negatiivse (17%) varjundit kandnud teabe hulga** ning üldistavalt võib järeldada, et **rohepööret valdavalt aktsepteeritakse, võttes seda paratamatusena.**

Joonis 19: Üldine suhtumine rohepöördesse analüüsitud meediakajastuste põhjal

Rohepöörde olemuslikku vajadust ei seatud avalikus ruumis enamasti kahtluse alla, kuivõrd kritiseeriti puudusi selle integreerimises.

Peamine **positiivne narratiiv seostus rohepöörde poolt tekitatud võimalustega ning soodsa pinnase loomisega uute ärimudelite turule toomises.** Üldarvestuses olid positiivseima suhtumisega metsandus- ja puidutööstussektori ettevõtjad.

Negatiivse suhtumise korral toodi enim esile arusaadava ja pikaajalise plaani puudumine ning selle **mõju investeerimiskindlusele**. Kõige murelikumad olid merendus- ja põllumajandussektori ettevõtjad.

Hinnangute vahe anonüümsete küsitluste ja avalike seisukohavõtude vahel on arvestatav. Kui anonüümsel küsitlemisel ollakse rohepöörde mõjude osas pigem skeptilised, siis avalikult avaldatud arvamused näitasid oluliselt positiivsemat suhtumist.

V. UKRAINA SÕJA MÕJUD

Seoses sõja puhkemisega Ukrainas, võrreldi vastuseid, mis koguti enne Ukraina sõja puhkemist vastustega, mis koguti pärast 24. veebruarit 2022. **Tervikuna võib järeldada, et Ukraina sõja mõju ettevõtete suhtumisele rohepöördesse on piiratud.**

Statistiliselt oluline vahe puudutas eelkõige seda, kas ettevõtted nägid rohepööret kohustusena pigem kui võimalusena. **43% nõustus sellega, et rohepööre on ettevõttele kohustuseks enne sõda vastanutest; 53% pärast sõda vastanutest ning gruppide vahel on ka statistiliselt oluline erinevus.** Võrdluseks, 21% nõustus sellega, et rohepööre on ettevõttele võimaluseks enne sõda vastanutest; 23% pärast sõda vastanutest.

Samas on selge, et Venemaa agressioon Ukraina vastu omab rohepöörde vaatest olulist mõju, mitte ainult **kiire hinnatõusu** (eriti energia) tõttu, aga ka **energia- ja muude ressursside kättesaadavusele ning Euroopa varustuskindlusele ja autarkiale ettevõtlusele vajalike tootmissisendite osas.** Lisaks võib sõda ja geopoliitiline ebastabiilsus mõjutada ka turismi ja välisinvesteeringute sissevoolu. Läbi viidud intervjuudest (mis kõik viidi läbi pärast sõja algust) saab pigem järeldada, et sõda Ukrainas on rohepöörde rakendamise olulisemaks muutnud niivõrd, kui rohepööret nähakse viisina vähendada sõltuvust Venemaast.

VI. POLIITIKASOOVITUSED

Erinevatest poliitikasoovitustest, on oluliseimad järgmised:

- **Teadlikkuse tõstmine ja süsteemne arusaama kasvatamine rohepöördest** on ettevõtlussektori tagasisidet arvestades ilmselt kõige olulisem poliitikasoovitus. Kuigi see kõlab mõnevõrra banaalselt, siis vajadus struktureeritud ja hästi korraldatud kommunikatsiooni järele erialaliitude ja ettevõtete suunal ei järeldu ainult ettevõtjatelt saadud tagasisidest. Uuringu tulemused näitavad selgelt, et **kõrgema teadlikkusega ettevõtted peavad rohepöörde saavutamist oma ettevõtte seisukohast kordades (keskmiselt 2,3 korda) olulisemaks, kui madala teadlikkusega ettevõtted**, mistõttu on tõenäoline, et antud tegevuse tulemuslikkuse võimendaja on kõrge.
- **Erinevate ettevõtetega seotud sidusrühmade (töötajad, kliendid, investorid) kaasamine rohepöörde vajalikkuse kommunikeerimise:** hetkel tajub valdav osa ettevõtteid, et huvi/ surve rohepöörde vastu tuleneb peamiselt poliitikutelt ja avalikult sektorilt ning on valdavalt avaliku sektori prioriteet. Ettevõtted kalduvad nendega otseselt seotud sidusrühmade seisukohtadele oluliselt kiiremini reageerima ning uuringu tulemused näitavad, et need **ettevõtted, kelle puhul on surve rohepöörde teostamiseks**

laiapõhjalisem, peavad rohepööret ka suurema tõenäosusega oma ettevõttele vajalikuks.

- **Rohepöörde vajalikkuse, rohepöörde praktilise tähenduse ja rohepöördega seotud võimaluste (k.a. investeermistoetuste) süsteemne selgitamine** ettevõtetele. Hetkel on teadlikkus rohepöördega seonduvast kasust madal ning selle tõstmine võib aidata paremini põhjendada rohepöörde vajalikkust. Uuringu erinevate osade tulemusi vaadates ja intervjuudest/ fookusgruppidest saadud tagasisidet hinnates võib täheldada nii vasturääkivusi kui segadust. Tsiteerides ühte intervjuueeritavat: „Täna räägitakse rohepöörde kontekstis erinevat keelt; teiseks, kui räägitakse rohepöördest, mõeldakse väga erinevaid asju; kolmandaks on ettevõtjal küsimus, et kuidas see kõik praktikasse rakendatakse.“
- Meetmete rakendamine (k.a. erialaliitused kaasates) **roheekspertide/ audiitorite palkamiseks ja kasutamiseks** ettevõtetes ning koolituste korraldamine ettevõtjatele rohepöörde mõistmiseks ja oma ettevõtte paigutamiseks rohepöörde konteksti.
- **Läbipaistvuse ja avatuse tagamine rohepöördega seotud toetusmeetmete (eriti rahaliste meetmete) rakendamisel ning võrdsete võimaluste loomine ettevõtjatele.** Kuna avaliku sektori (kaas)rahastuse roll on rohepöörde puhul keskmisest tähtsam, siis on oluline, et teadlikkus ja taotlustugi rohepöördega seonduvate meetmete puhul osutuks võimalikult laialdaseks ning tagaks võrdsed võimalused ja võrdse kohtlemise.
- **Regulatiivse kindluse tekitamine läbi ettevaatava informatsiooni pakkumise: ettevõtlussektor vajab eelkõige ettearvatavust ja planeerimiskindlust ning rohepöördega seoses seda hetkel pigem ei tajuta.** Lisaks definitsioonide ühtlustamisele võiks informatsiooni pakkumine olla hästi reklaamitud ja sisult lihtne ning spetsiifiline – eriti arvestades VKEde (väikese- ja keskmise suureusega ettevõtted) vajadusi.
- **Sektorikesksete analüüside koostamine rohepöördega seonduvatest kohustustest, võimalustest ja rahastamisallikatest (k.a. välismajanduse vaatenurgast),** mis muu hulgas „tõlgiksid“ erinevad Euroopa Liidu tasandilt tulevad poliitikad ja regulatsioonid erinevate tööstusharude ja ettevõtjate keelde. See võiks hõlmata ka **erinevatele sektoritele selge informatsioonipaketi kokkupanekut rohepöörde sektoripõhistest mõjudest, meetmetest ja võimalustest.**
- **Sektorikesksete pikaajaliste „teekaartide“ välja töötamine (k.a. sektoripõhised välismajandustegevused),** sarnaselt sellele, mida energiasektori puhul Rohetiigri raames juba on tehtud. Ettevõtjatel ei ole tihtipeale ühist arusaama, mida rohepöörde all mõeldakse ning rohepöörde oma erinevates komponentides on paljudele ettevõtetele endiselt abstraktne. Uuringu tulemused näitavad, et vajadus keskkonda hoida on ettevõtjate seas aktsepteeritud ja seda peetakse oluliseks; samas praktiline (ja mõõdetav) arusaam ning teave rohepöörde teostamisega seotud tegevustest on pigem madal.

- Välismajanduse seisukohast võiks kaaluda **Eesti, kui roheriigi kuvandi väljatöötamist, loomist ja tutvustamist peamistel sihtturgudel**. Üheks alternatiiviks oleks ka roheteemade sidumine Eesti, kui eduka digiriigi kuvandiga. Arvestades, et Euroopa Liidu kaks peamist arenguprioriteeti järgmistest aastateks on digitaalne areng ning rohepööre, siis „**Estonia: Digital and Green**“ riigi kaubamärgina tundub kahe vastastikku toetava teema aruka sidumisena (eelkõige kuna mõlemat teemat seostatakse tulevikuvaatava ja progressiivse). Lisaks toetuks taoline väljapoole suunatud riigi turustamine ka Eesti olemasolevatele tugevustele ning resoneeruks tõenäoliselt ka ettevõtlussektoriga, sest kaudselt ilmneb uuringust, et seestpoolt vaadates nähakse Eestit pigem loodus- ja keskkonnasõbraliku riigina.
- Lisaks võiks kaaluda läbi Eesti saatkondade igas **EL liikmesriigis (ja väljaspool) „rohevajaduste seire“ teostamist**, mida siis omakorda Eesti ettevõtetele kommunikeerida. Teised EL riigid on samuti silmitsi rohepöõret puudutavate väljakutsetega ning kuna need on erinevates riikides valdkonniti erinevad, siis võiks aktiivne seire olla võimalus Eesti ettevõtete ekspordi- ja koostöö väljavaadete hõlbustamiseks.
- **Turumoonutuste süsteemne jälgimine Euroopa Liidus:** kuigi Euroopas kehtib ühtne siseturg, siis praktikas on erinevate riikide võimalused (ja praktika) oma tööstust ja ettevõtlust toetada erinevad. Eesti, kui väikese riigi seisukohast on oluline, et võimalikult paljud (eriti riikliku toetustega seotud) mehhanismid oleks ELi tasemel kehtestatud ja järelvalvatud. Riikide poolsed sekkumised oma ettevõtete toetamiseks on kasvamas (k.a. kliima ja energia kontekstis) ning vältimaks Eesti ettevõtetele ebasoodsa konkurentsiolukorra teket on oluline jooksvalt mõista, millises ulatuses teised riigid oma ettevõtteid toetavad ning sellele ka reageerida.
- **Riigihangete kasutamine rohepöõret soosiva meetmena:** kuna riigihanked on ilmselt oluliseim avaliku sektori käsutuses olev nõudluse poole mehhanism, siis aitaks süsteemne rohetingimuste kaasamine üha rohkem erasektori pakkujaid keskkonnasõbralike praktikate poole suunata (ning aitaks tõsta ka teadlikkust), milleks annab aluse ka vastav ELi seadusandlus.
- **Uudsete rohelahenduste välja töötamiseks ning katsetamiseks suunatud investeerimismeetmed ja rohefondi rakendamine (juba plaanitud), aktsepteerides keskmisest kõrgemat riskiastet ning sidudes need rahvusvahelise skaleeritavusega,** mille toetamisel võiks kaaluda ka **“esimese lepingu” pakkumise süsteemi**. Lisaks nii rakendusuringute, kui tootearenduse jätkuv toetamine uute toodete ja „pilotlahenduste“ välja töötamiseks.
- **Rohesertifikaatide (ecolabelite) rakendamine ekspordile suunatud toodete puhul.**

2. Executive summary

Due to its level of ambition and comprehensiveness, the Green Deal is probably one of the most extensive public sector interventions in the economic structure and business environment of the European Union and its Member States in recent history. The goal of reducing greenhouse gas emissions by 55% by 2030 and achieving climate neutrality by 2050 affects all areas of life, including companies' cost bases, investment needs, operational processes, demand patterns, foreign economic relations and international competitiveness. In addition to climate policy, the green transition covers many other critical areas from biodiversity to pollution and circular economy to resource efficiency. Such extensiveness makes it challenging to accurately assess the long-term socio-economic impact of the green transition. The assessments given so far point to both the opportunities offered by the green transition (especially in the form of new investments, accelerated innovation processes, high-value export opportunities, and the efficiency of the use of energy and other inputs) as well to associated risks (increase in costs, pressures on supply chains, the availability and price of inputs, tightening regulatory requirements and international competitiveness).

At the request of the Ministry of Foreign Affairs, the Estonian Business School (EBS), in cooperation with the Responsible Business Forum (VEF) and Milton, conducted a study in 2022 based on the data and information collected from Estonian companies, which had **four main goals**:

1. To identify **opportunities and challenges** for Estonian foreign economic policy and entrepreneurship arising during the green transition;
2. To identify **possible measures and instruments** (mainly related to foreign economic policy) to support companies in carrying out the green transition;
3. To identify **the awareness of Estonian companies about the green transition**, how much the green transition is taken into account when planning future activities;
4. To propose **realistic policy recommendations** at different levels.

The study results are based on data and survey responses collected from 532 Estonian companies to identify their assessments, perceptions, awareness, and needs related to the green transition. In addition, during focus groups and individual interviews, inputs and expert assessments were collected from 42 representatives of the business sector, professional associations, state institutions and academic circles. During the study, an analysis of the Estonian media space was also carried out based on 89 information sources. As data was collected both before and after the start of the war in Ukraine a short assessment of the impact of the war on the attitude of companies towards the green transition was also evaluated.

The **main conclusions** of the study are as follows:

I. EFFECTS OF THE GREEN TRANSITION

The necessity of the green transition

The Green Deal has been initiated at the level of the European Union and its goals are directly related to the management of planetary, human, and societal risks and the broad-based improvement in the overall quality of life. In the case of such processes, it is expected that while the benefits obtained from the implementation of the changes are predominantly seen as general and broad-based, the associated costs are often seen as more specific and localized. The survey results show that most companies interviewed believe **the green transition is more necessary at the societal level than at the level of individual companies**. For the most part, the surveyed companies do not consider the green transition necessary from the point of view of their company's operations.

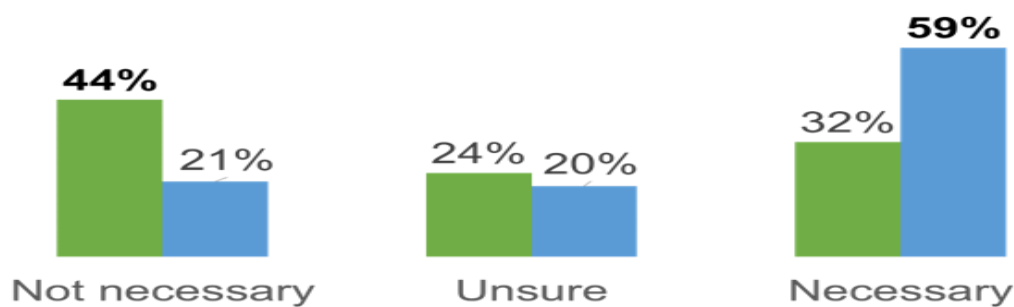

Figure 1: Perception of the necessity of the green transition for society (blue) and companies (green).

In addition, larger companies (>10 employees) consider the green transition more necessary from the company's point of view than smaller companies (<10 employees). On average, larger companies are also more aware of the green transition and have a higher level of planning readiness. At the same time, there is no statistically significant difference between larger and smaller companies in their attitudes to the societal need/ necessity of implementing the green transition.

Motivations/ reason for implementing the green transition

Most surveyed companies perceive that the pressure to implement the Green Deal comes mainly from politicians and the public sector. The pressure from other stakeholders (employees, consumers, investors) is seen as significantly lower. It is important to point out the relationship between how necessary companies consider the green transition from the point of view of their operations (necessity of the green transition for the company) and how strongly the pressure to carry out the green transition is perceived among other stakeholders related to the company: **companies who consider that the Green Deal is necessary for their company, also reported significantly higher and more consistent pressure to go green from their consumers, employees and investors.**

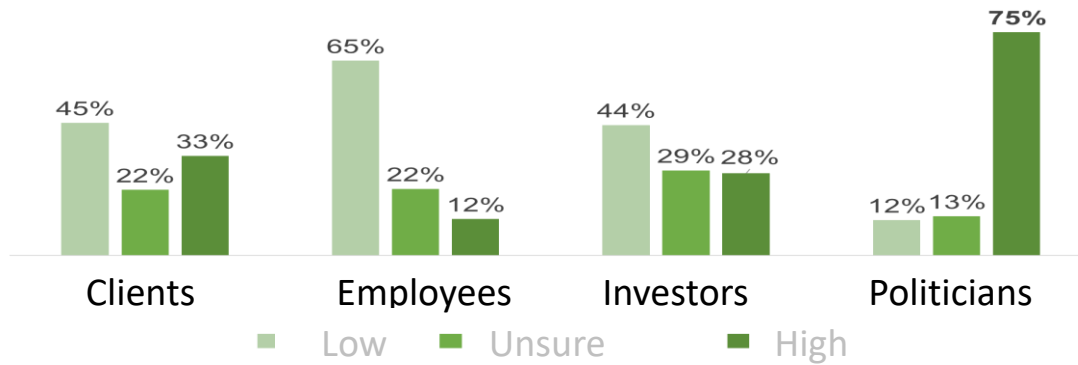

Figure 2: Perceived sources of pressure to implement the green transition from different stakeholders of companies

Green transition as an opportunity and obligation

Although companies identify the green transition as both an opportunity and obligation, a significant part of the respondents are rather pessimistic about the opportunities related to the Green Deal. The reason could be related to the fact that companies' awareness of the concrete benefits of implementing the green transition is relatively low and often unclear to companies. Ideally, the green transition should create an operating framework to which companies can competitively adapt. However, at the moment it would appear that many companies lack the understanding of how to turn the green transition into concrete opportunities. This view is also supported by the results that show companies' planning levels and preparedness to adapt to the Green Deal (see below), which is mostly low. It can be deduced from this that the attitude of most companies towards the green transition is more of a "wait and see" approach rather than a proactive response and a search for related opportunities. In addition to this general uncertainty, the expected investments required for the implementation of the Green Deal are often associated with a significant need for resources and longer payback periods.

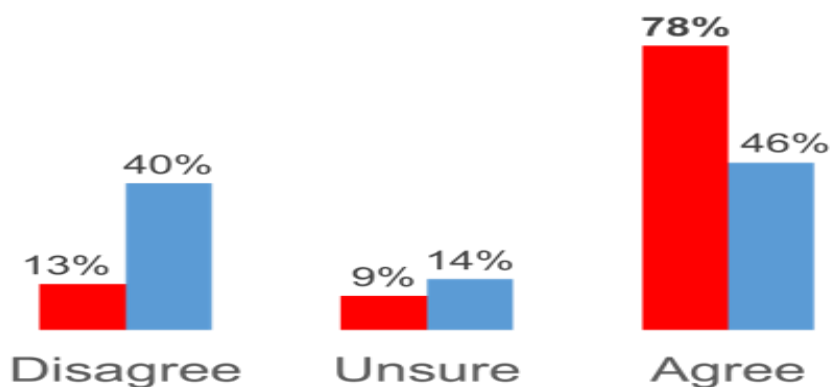

Figure 3: Companies' assessment of the green transition as an opportunity (blue) and an obligation (red)

On the whole, it can be concluded that the awareness of Estonian companies regarding the opportunities related to the green transition is still relatively low. Again, those companies which consider the green transition to be necessary from their company's perspective are

also much likelier to perceive it as an opportunity than is the case with companies, which do not consider the Green Deal as being necessary from the point of view of their company.

The Green Deal in the business and operational plans of companies

The impact of the Green Deal on the current activities and future plans of surveyed companies is limited. **A large proportion of the surveyed companies are not preparing for the green transition, do not have an action plan for adapting to the Green Deal and in most cases there are no plans to create such a strategy/ action plan.** The exception are companies in the electricity and gas sector, which are actively planning to create action plans related to the green transition or have done so already.

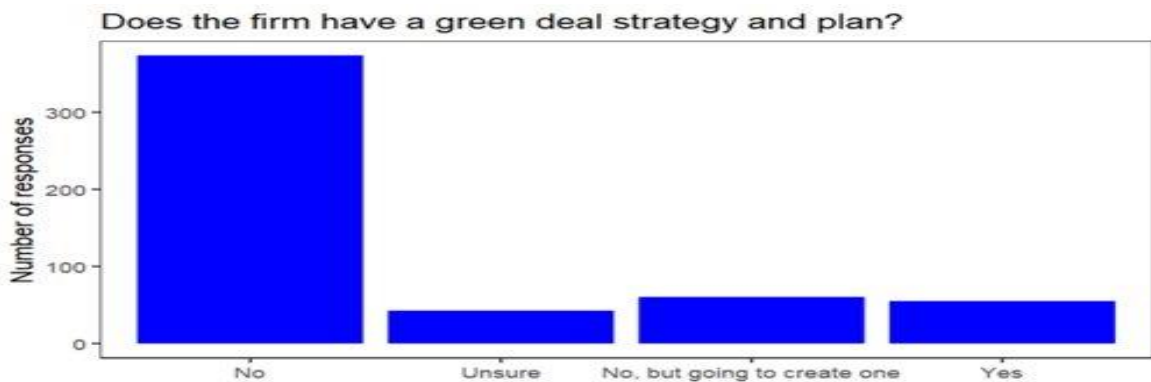

Figure 4: Existence of a green transition strategy/ action plan among surveyed companies

Main effects of the Green Deal on business and external economy

Costs: Most of the surveyed companies are predicting that their costs will increase in the future as a result of the Green Deal. This was noticeable across all areas of activity except for the information and communication, vocational science and technology, and education sectors. The proportion of companies forecasting an increase in costs is especially high among those enterprises who are engaged in foreign trade and who do not perceive the Green Deal as being necessary for their companies.

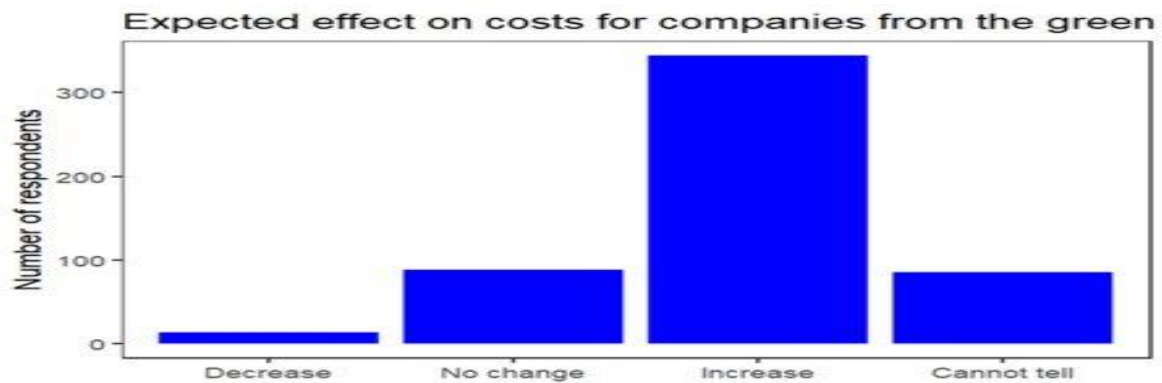

Figure 5: Forecast of the impact of the green transition on surveyed companies' costs

The main reasons cited for increasing costs include climate mitigation costs, resource scarcity, rising carbon prices, disruption of supply chains, rising regulatory costs, the threat of greenwashing, and political pressure.

Energy prices are considered the most significant influence factor related to the green transition while food prices are considered to be the least important. This was to be expected, considering that energy prices have recently increased substantially, tend to be reflected in many companies' cost bases with a short delay and are one of the more universal types of costs for the business sector (they impact almost all organizations engaged in business).

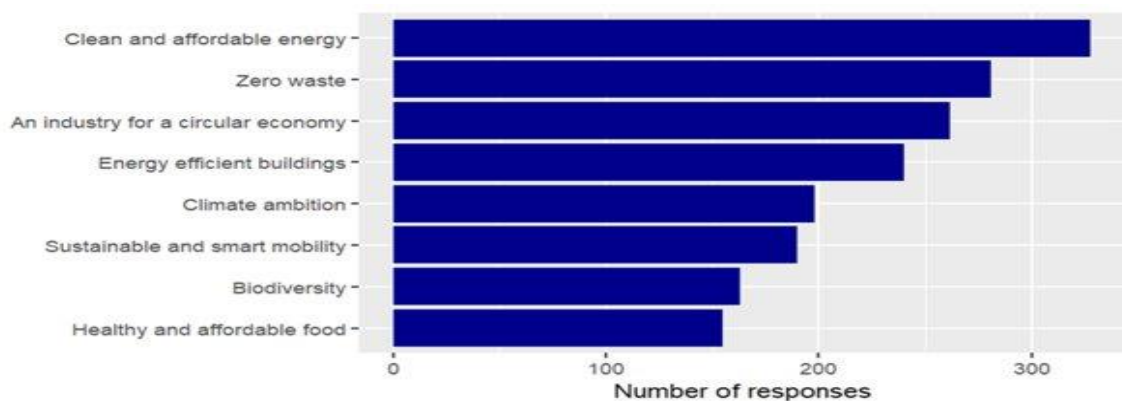

Figure 6: Surveyed companies' assessment of the most important impact areas of the Green Deal to their operations

Impeding factors: Among the factors impeding the development of companies in the context of the Green Deal, respondents considered **political-regulatory uncertainty and lack of resources** to be the most important. The given results perhaps best summarize the business sector's concerns with regard to the green transition. Companies are not entirely sure how the regulatory levers linked to the Green Deal will affect them in the future and are concerned that possible cost increases will require additional investments and resources, which they may not have.

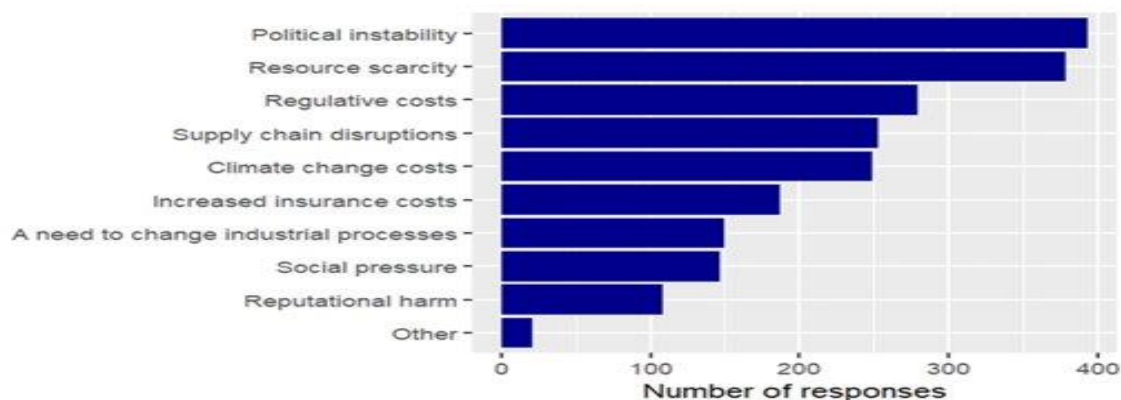

Figure 7: Surveyed companies' assessment of the main potential obstacles related to the green transition.

Opportunities: The surveyed companies **evaluated the green transition neutrally regarding launching new products, the number of customers, and winning public and private procurements** (median 4/7-point scale). Companies with a more positive attitude saw opportunities primarily in connection with winning private procurements, increasing the number of customers and introducing new products to the market.

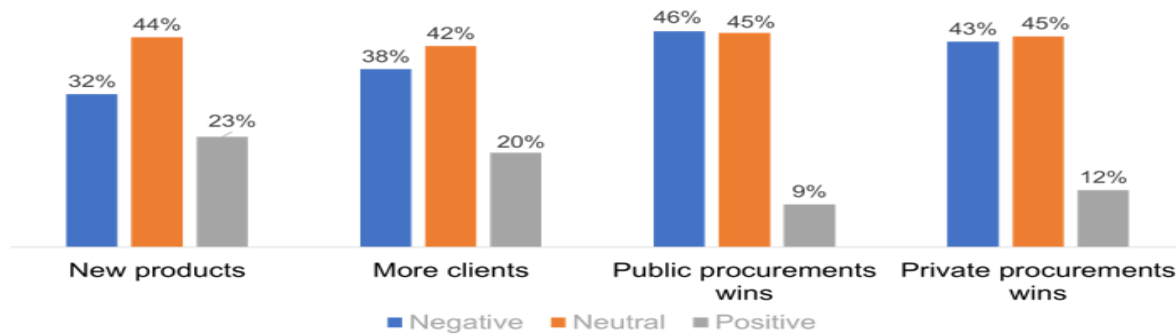

Figure 8: Surveyed companies' assessment of the main opportunities related to the green transition

Investments: Only 1/5 of the surveyed companies thought that outgoing investments from **Estonia would increase due to the Green Deal**. At the same time, **companies were more optimistic about the effect of the Green Deal on inward investments into Estonia**: nearly 1/3 believe that as a result of the green transition, incoming investments into Estonia would increase.

Figure 9: Surveyed companies' assessment on the impact of the Green Deal on inward investments into Estonia

Exports: From the perspective of the impact of the green transition on export performance, respondents saw **the most significant Green Deal-related export potential within the EU as being towards markets in Finland, Sweden, and Germany**. These largely represent markets to which Estonian companies are already exporting significantly with small scale variations (e.g. Denmark, France and Belgium where the export potential in the context of the green transition is perceived as perhaps being on average slightly higher than is currently the case).

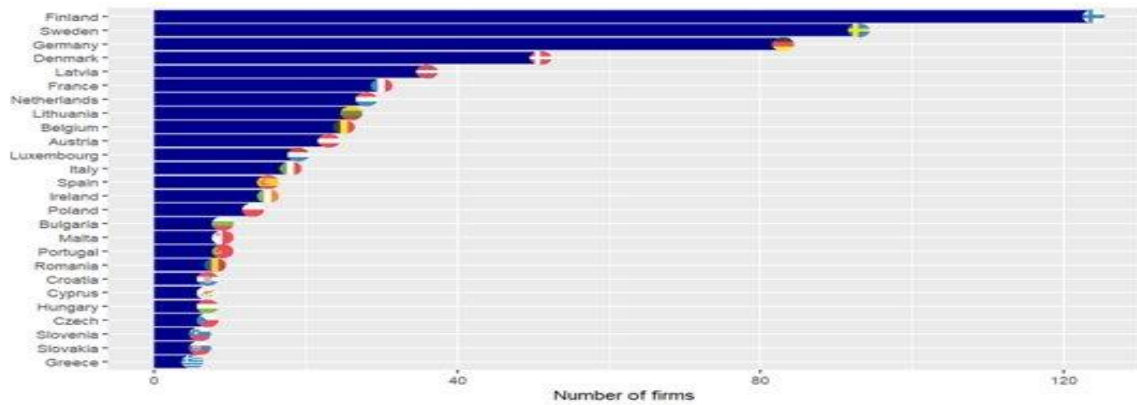

Figure 10: European Union countries towards which surveyed companies saw the most significant export potential for Estonia in view of the green transition

With regard to the green transition-related export potential **outside the EU**, surveyed companies saw the greatest potential as being towards markets in **Norway, the USA, and Great Britain.**

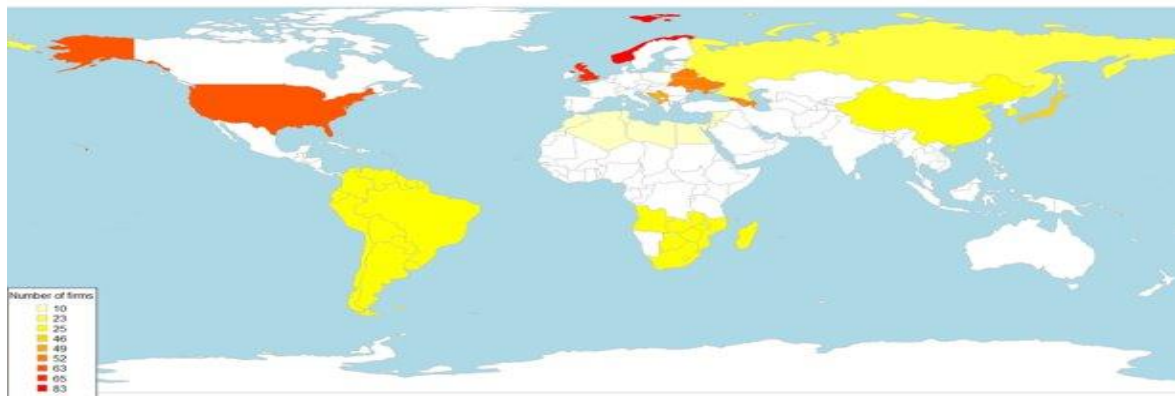
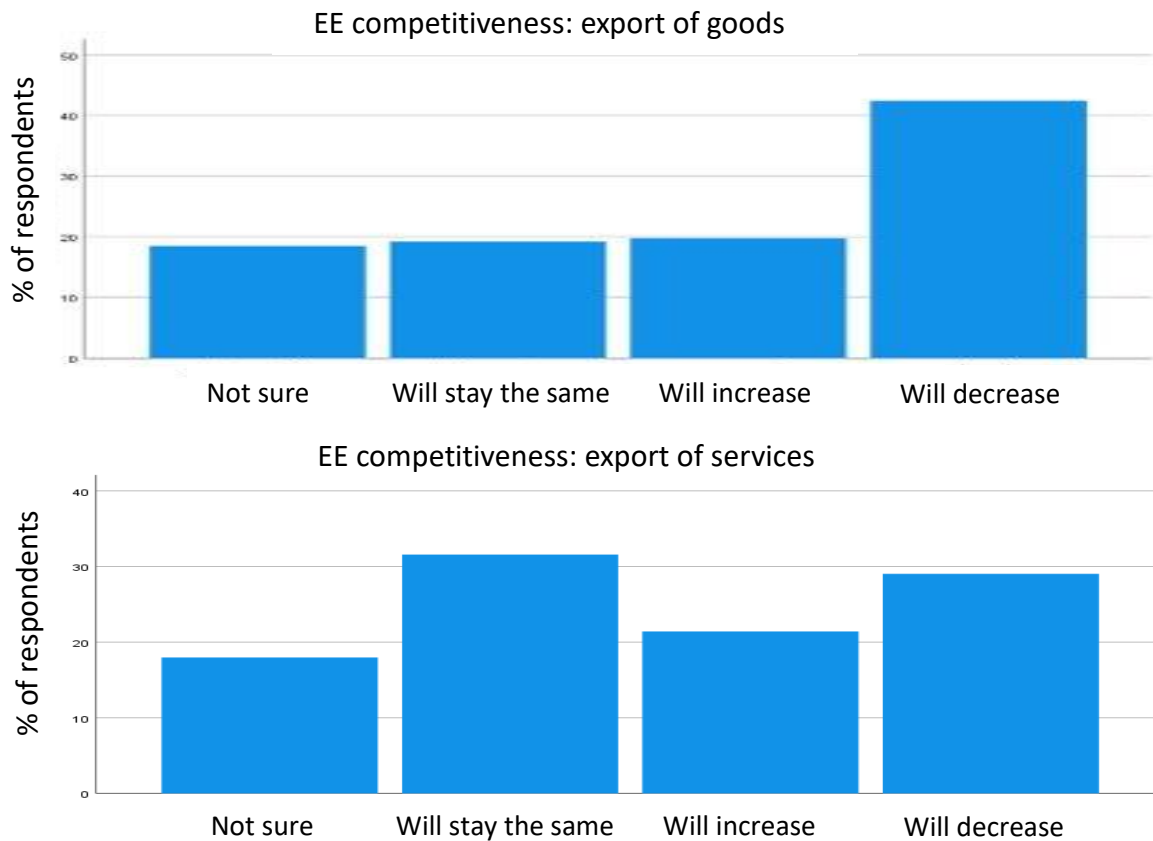

Figure 11: Countries outside the European Union towards which surveyed companies saw the most significant export potential for Estonia in view of the green transition

Most companies which participated in the survey do, however, consider that **the green transition will negatively affect Estonian exports and reduce export volumes. The most pessimistic assessments concerned the export in goods**, where more than 40% of respondents thought that the export of goods from Estonia would decrease due to the Green Deal. Regarding the export of services, the views expressed were less pessimistic although the impact of the green transition is on average also seen as having a slightly negative effect. Overall, it would appear that the business sector is concerned that Estonia may become somewhat more closed as a result of the green transition and lose ground in terms of both direct competitiveness as well as indirectly (e.g. the transport and logistics sectors).

Figures 12 and 13: Surveyed companies' assessment of the impact of the green transition on the future export of goods (Figure 12) and services (Figure 13) from Estonia

A significant number of companies are also of the opinion that **the supply chains of Estonian companies will become longer as a result of the green transition**. The survey also showed a correlation between the perceived impact of the Green Deal on future export performance and the length of supply chains. Companies, which perceived negative impacts on future exports were also more likely to forecast an increase in supply chain lengths.

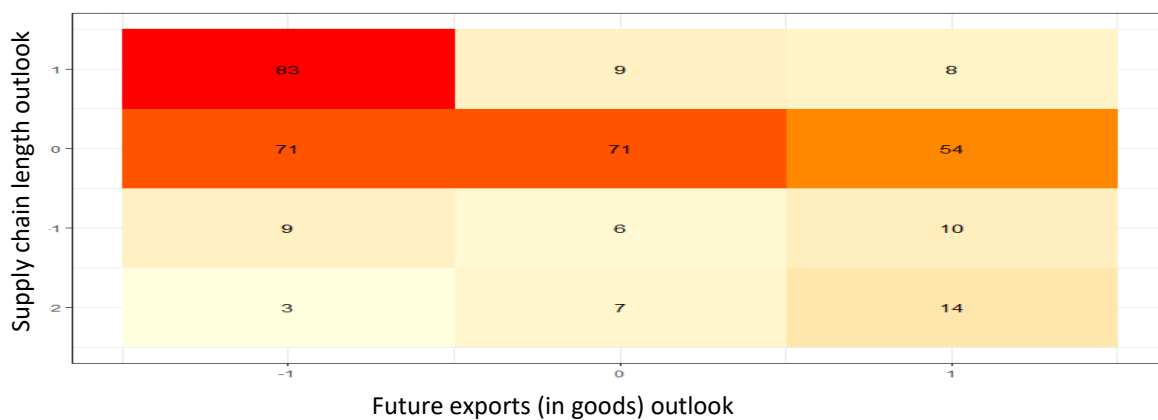

Figure 14: Surveyed companies' assessment of the green transition's impact on supply chain length and relationship between perceived future exports and supply chain lengths

The most **positive outlook regarding the green transition and future competitiveness concerns the tourism sector**: nearly 70% of the responding companies considered that Estonia's competitiveness in this field would either increase or remain the same. This likely stems from the fact that Estonia is associated with natural beauty, low population density and high natural capital levels, which is also expected to create a solid basis for the "green" marketing of Estonia as a tourism destination in third countries. This being said, given that the green transition is likely to have a strong impact on the maritime sector (one of the sectors with a strong pessimism level towards the Green Deal), which plays an important role in Estonian tourism, it is not fully clear how accurate such an assessment will prove to be.

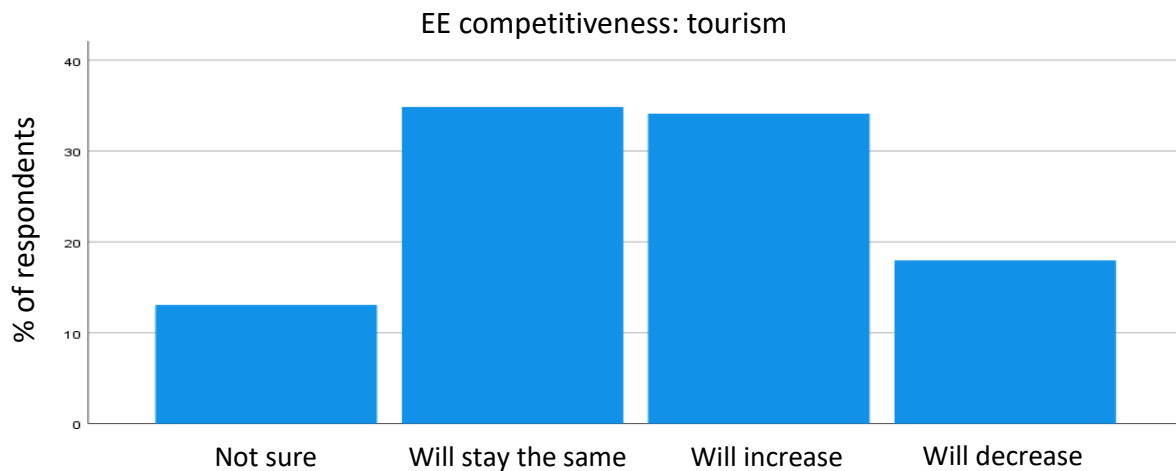

Figure 15: Opinion of surveyed companies on the impact of the green transition on the competitiveness of Estonian tourism

Larger vs. smaller companies:

The awareness and challenges related to implementing the Green Deal differ for larger, small and micro companies and they will likely need different approaches. The survey results show a difference between larger and smaller companies in terms of their awareness of the green transition, its perceived necessity at the company-level and in their level of preparedness to address the green transition.

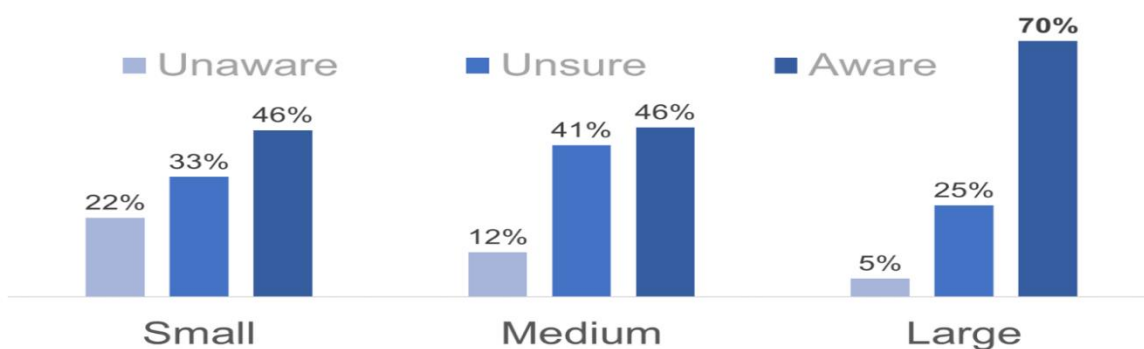

Figure 16: Level of awareness of the Green Deal among surveyed companies according to company size

These results indicate a tendency, which is relatively widespread with regard to the ability of companies to adapt to a higher and more complex levels of regulation: larger companies tend to have more resources to monitor social-regulatory trends and requirements and are generally better placed to adopt a more proactive and forward-looking approach to such requirements.

II. MEASURES RELATED TO GREEN TRANSITION

Different measures to support the green transition from the perspective of the external economy can be divided into the following categories:

- 1) **Awareness raising** and effective communication
- 2) Improving **business competitiveness**
- 3) **External trade** support measures related to green products and services
- 4) Measures to increase the **inflow of investments**
- 5) **Sector-specific measures** based on different sectoral needs

One of the main conclusions of the study is that first and foremost companies expect a **clear and well-articulated strategy for the green transition (with focus areas, regional opportunities, sectoral opportunities), including clear goals and action plans**. It is considered important to involve the representatives of various interest groups (including entrepreneurs, researchers, citizens, experts) in elaborating such a strategy. Along with this (and given that significant steps are already being taken to support the green transition), there is also a strong **expectation regarding awareness raising and clear, broad-based communication** about the green transition.

Among the more specific measures, the most important support measure cited by survey respondents is related to the **lowering of taxes for environmentally friendly business activities**. Other significant support measures include:

- support for procuring recycled materials;
- support for applying for green certificates;
- support in hiring sustainability assessment auditors;
- information provision concerning financial support measures for green investments and other information related to the Green Deal;
- the establishment of clear rules for environmental impact reporting.

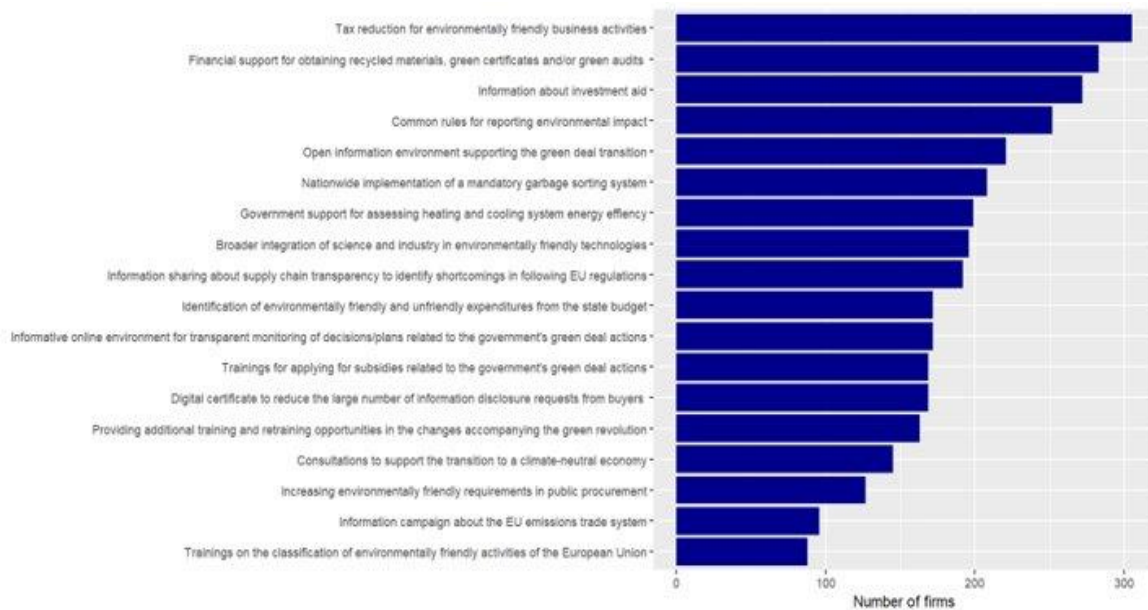

Figure 17: The most important support measures identified by survey respondents to support companies in implementing the green transition

While most of the surveyed companies were unsure about whether they needed financial support (apart from general tax incentives) to adapt to the green transition, **companies in the agriculture and forestry and electricity and gas sectors saw, on average, a greater need for moderate financial support.**

In addition, companies identified the **additional removal of trade restrictions, the modernization of regulations, the development of "green" certificates, clear metrics and footprint calculators and increasing the valorisation of raw materials** among the measures to support competitiveness in the context of the green transition.

In the area of external trade, the need to identify most promising focus areas and support for developing and marketing competitive "green" products were also raised. The need for systematic action to create a **"green image/ trademark" for Estonia** was also identified as a potentially strong measure to help with the external economy dimension.

As green investments are expected to be relatively costly with long payback periods, the need for guarantees was also raised (to reduce risks and the cost of capital). In addition, it was brought out that developing new green solutions requires taking more significant development risks and that support for implementing pilot projects with a higher level of uncertainty would help generate solutions and best practices, which could then be scaled if successful.

III. AWARENESS OF ESTONIAN COMPANIES ABOUT THE GREEN TRANSITION

The overall impression from the study suggests that **Estonian companies' awareness of the need to treat the environment in a responsible and friendly manner is high.** However, **awareness of the activities that should be implemented to implement the Green Deal is lower.** The responding companies themselves considered their awareness of the Green Deal to be average.

On average, companies operating in **the electricity and gas and mining industries are more aware** of the Green Deal than companies operating in other economic sectors.

Field of activity	Number of green transition goals that companies are aware of	Assessment of awareness about the green transition
A Agriculture and forestry	5	3
B Mining industry	10	5
C Manufacturing industry	5	4
D Electricity and gas	6	4.5
E Water supply	3	3
F Construction	4	3
G Wholesale and retail trade	5	3
H Transportation and storage	4	3
I Accommodation and catering	5	3.5
J Information and Communication	3	4
K Finance and insurance	2	3
L Real estate	5	3
M Professional activities, Science and technology	4	3
N Administrative and support activities	3	3
P Education	5	4
Q Health care, social care	4	3
R Arts, entertainment	4.5	3
S Other service activities	4	4

Table 1: Median values for green transition goals and general awareness by activity

Also, on average, **companies which are engaged in external trade activities have a higher-than-average awareness of the green transition** when compared to companies which only operate in the local market.

There is a **very strong positive correlation between the awareness of the green transition and the perceived necessity for implementing the Green Deal: companies with higher awareness were 2.3 times more likely to consider the green transition as necessary for their organization** than companies exhibiting a lower level of awareness. Also, companies that see the green transition as necessary for their company are significantly more likely to see it as an opportunity rather than an obligation.

In addition, a strong correlation could be perceived between companies viewing the green transition as necessary for their operations and their readiness to take Green Deal objectives into account in their operations. **Companies considering the green transition as unnecessary for their company were ready to consider only one Green Deal objective in their operations. Companies which considered the green transition necessary from their company perspective were ready, on average, to consider three Green Deal objectives when planning their business activities.**

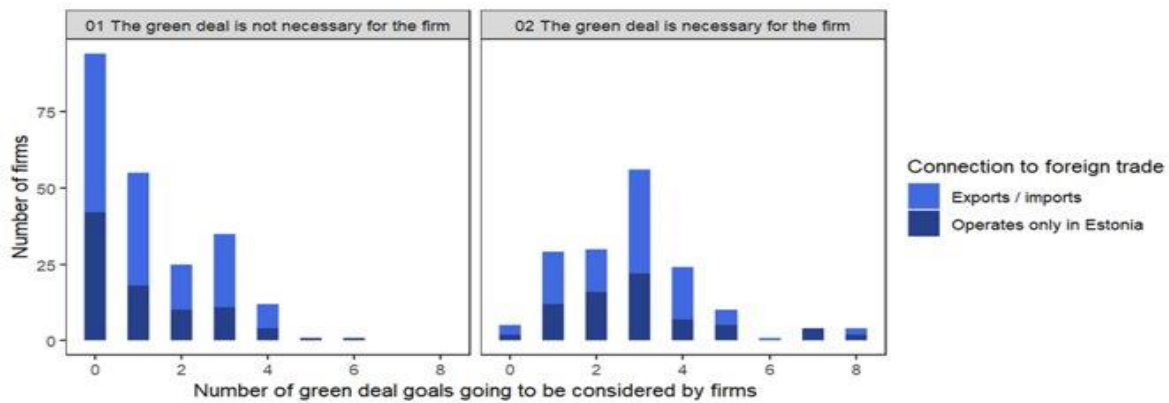

Figure 18: The number of Green Deal objectives that surveyed companies intend to take into account when planning their business activities

Assessments of the impacts on the external economy were also linked to the attitude towards the future perspectives of exports. Those companies which perceived future export opportunities as being primarily positive also tended to positively evaluate the impact of the Green Deal, **primarily due to opportunities related to bringing new products to the market.**

IV. MEDIA SPACE ANALYSIS

The analysis related to the Green Deal in the public media space showed that **positive (42%) and neutral (41%) tonality outweighed the amount of information carrying a negative (17%) connotation** and the overall impression is that the **Green Deal is largely accepted, being seen as an inevitability.**

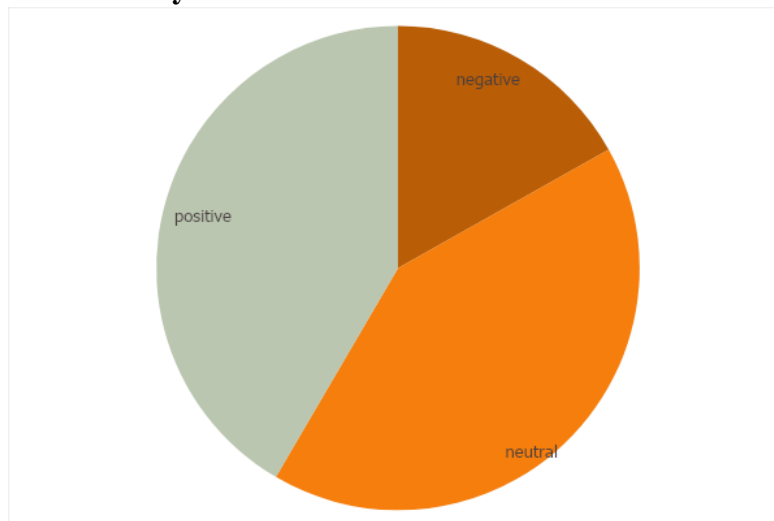

Figure 19: General attitude toward the Green Deal based on the analyzed media coverage

The necessity of carrying out the green transition was generally not questioned in the public space; rather the way in which it is being implemented and integrated was subject to criticism.

The main **positive narratives were related to opportunities created by the green transition and the creation of favorable conditions for bringing new business models to the market.** In general, forestry and wood industry entrepreneurs had the most positive attitude towards the green transition.

In cases of **negative attitudes being shown, the lack of a clear and long-term plan and its impact on investment confidence were highlighted the most.** Entrepreneurs in the maritime and agricultural sectors expressed the most worry about the consequences of the Green Deal.

The difference in opinions between the anonymous survey and views expressed in the public space was considerable. In the survey the opinions expressed were more skeptical about the effects of the green transition while opinions expressed publicly tended to be more positive.

V. IMPACT OF THE WAR IN UKRAINE

A comparison was made between the answers collected before the outbreak of the war in Ukraine and those collected after the 24th February 2022. Overall, **it can be concluded that the impact of the war on companies' perceptions of the Green Deal was limited.**

The main statistically significant difference was related to whether companies saw the green transition as an opportunity or an obligation. **43% of the respondents identified the Green Deal as an obligation for their company in the data which was collected before the outbreak of the war; 53% of the respondents considered the Green Deal to be an obligation for their company in the answered collected after the outbreak of the conflict.** As a comparison: 21% of respondents considered the Green Deal to be an opportunity before the outbreak of the war while 23% considered the same following the the start of the conflict.

It is, however, likely that the war in Ukraine does have an impact from the perspective of the green transition. This concerns not only an increase in prices (esp. energy prices) but also the availability and self-sufficiency in terms of different input resources. In addition, the conflict and geopolitical instability may also have an effect on both tourism and on the inflow of foreign investments. On the basis of the interviews conducted in the framework of the study (all of which were conducted after the outbreak of the war), **the general view expressed was that the conflict has made the implementation of the Green Deal more important** in view of the need to reduce dependencies on Russia.

VI. POLICY RECOMMENDATIONS

The most important policy recommendations are as follows:

- **Raising awareness and systematically increasing understanding of the Green Deal** is probably the most important policy recommendation, considering the feedback from the business sector. Although it sounds somewhat banal, the need for structured and well-organized communication towards the business sector does not only stem from the feedback received from entrepreneurs. Survey results show that **companies with higher awareness consider the**

implementation of the Green Deal several times (on average 2.3 times) more important for their company than companies with lower awareness, which in turn suggests that the impact amplifier of this activity is likely to be high.

- **Increased involvement of different stakeholders of companies (employees, customers, investors) in communicating and advocating the necessity of the green transition:** currently, most companies perceive that the interest/ pressure for carrying out the Green Deal comes mainly from politicians and the public sector and is considered to be primarily their priority. Companies tend to react to the views of their core stakeholders and survey results show that **those companies, which report broad-based interest and pressure to implement the Green Deal from their stakeholders are significantly more likely to consider the green transition to be necessary from their company's perspective.**

- **Systematic explanation of the necessity of the Green Deal, its practical implications and the opportunities related to the green transition (including investment subsidies and financial support opportunities) to companies.** At the moment, awareness of the benefits associated with the green transition is relatively low and raising it can help to justify the necessity of the Green Deal better. When looking at the results from different parts of the study and looking at the feedback received from the interviews/ focus groups, one can observe a certain degree of contradiction and confusion. To quote one of the interviewees: "Today, a different language is spoken in the context of the Green Deal; secondly, when talking about the Green Deal, people mean very different things; and thirdly, the entrepreneur is left with the question is how all of it will be implemented and put into practice."

- Adoption of measures (incl. through industry associations) to support the hiring and use of **sustainability experts/ green auditors** in companies and the organisation of training activities for entrepreneurs to help them better understand the Green Deal and help position their own company and its activities into its context.

- **Ensuring transparency and openness in the implementation of support measures** (especially financial measures) related to the green transition to ensure equal opportunities across the entrepreneurial landscape. As the role of public financing will play a substantial role in the implementation of the Green Deal, it is important to ensure that awareness and opportunity is as widespread as possible.

- **Providing regulatory predictability through offering forward-looking information:** first and foremost, **companies need predictability and planning certainty** and at the moment a substantial part of the business community does not report feeling this is in the context of how the green transition is being implemented. In addition to standard definitions, such information might be well advertised, simple and specific, especially in view of SME needs.

- Preparation of **sector-focused analyzes of obligations, opportunities and funding sources related to the green transition** (including from the perspective of the external economy), which, among other things, would "translate" the various policies and regulations adopted at the EU level into the language of different industries and companies. This could also include

putting together a clear information package for different sectors about the sector-specific effects, measures and opportunities of the green transition.

- **Development of sector-focused long-term "roadmaps" (including sector-specific external economic activities)**, similar to what has already been done for the energy sector within the framework of the Green Tiger. Entrepreneurs often do not have a common understanding of what the Green Deal with all its different components will mean in practice and it remains abstract for many companies. The need to preserve the environment is widely accepted among entrepreneurs and is considered important; at the same time, a practical (and measurable) understanding and information about the activities related to implementing the Green Deal is relatively low.

- From the perspective of the external economy the branding of **Estonia as a green country** in the main target markets could be considered. Here, one alternative would be to link the green thematic with Estonia's image as a successful digital country. Considering that the two main development priorities of the European Union are the digital and the green transition, **"Estonia: Digital and Green"** as a country brand could be a powerful combination of several mutually supportive themes (especially since both are associated with being forward-looking and progressive). In addition, such outward marketing of the country would also draw on Estonia's existing strengths and image.

- It might be worthwhile to consider using embassies and trade counsellors to conduct **„Green Deal related scopings“** (especially in other EU member states). As other countries are also facing the need to address the different challenges related to the green transition, it may be an opportunity to identify those on a country-specific basis and communicate them to Estonian companies active in the relevant fields.

- **Systematic monitoring of market distortions within the European Union:** although there is a single internal market in the EU, in practice the possibilities of different countries to support their industry and enterprises are different and also differently applied in practice. From Estonia's perspective (being a small and open country), it is likely to be useful for as many support mechanisms as possible (especially related to public support measures) to be regulated (and monitored) at the EU level. The role of the public sector in supporting economic activities is likely to grow in the future (incl. in the energy and climate domain) and in order to prevent the emergence of unfavorably distorted competitive situations for Estonian companies, it would be increasingly important to understand the extent to which other countries are supporting their enterprises and react appropriately.

- **Use of public procurement as a measure to promote the green transition:** as public procurement is probably the most important demand-side mechanism at the disposal of the public sector, the systematic inclusion of green conditions therein may help to direct an increasing number of private sector providers towards environmentally friendly practices.

- **The increased use of investment support measures and green funds** (as already planned) to support the development and testing of green products, services and solutions, while accepting a higher-than-average level of risk and linking these to international scalability. This

could also be combined with offering a **system of „first contracts“**. In addition, continued support for applied and experimental studies and research in the area of green products and services would support the emergence of an environmentally-friendly ecosystem at different levels.

- Application of **green certificates** (*ecolabels*) for export-oriented products.

3. Sissejuhatus ja metodoloogia

3.1. Sissejuhatus ja uuringu taust

Välisministeeriumi tellimusel teostas Estonian Business School (EBS) koostöös Vastutustundliku Ettevõtluse Foorumi (VEF) ja Miltoniga 2022 aastal Eesti ettevõtetele kogutud andmetele ja hinnangutele rajanenud uuringu, millel oli **neli põhieesmärki**:

1. Tuvastada rohepöörde käigus tekkivad **võimalused ja väljakutsed** Eesti välismajanduspoliitikale ja ettevõtlusele;
2. Tuvastada **võimalikud meetmed ja instrumendid** (eelkõige välismajanduspoliitikat puudutavad) ettevõtete toetamiseks rohepöörde läbiviimisel;
3. Tuvastada, milline on **Eesti ettevõtete teadlikkus rohepöördest**, kui palju võetakse rohepöördega kaasnevat arvesse tulevikutegevuse planeerimisel;
4. Pakkuda välja **realistlikud poliitikasoovitused erinevatel tasanditel**.

Uuringu tulemused rajanevad **532-lt Eesti ettevõttelt kogutud andmetele ja küsitlusvastustele**, tuvastamaks nende rohepöördega seonduvaid hinnanguid, arusaamu, teadlikkust ja vajadusi. Lisaks koguti **fookusgruppide ja individuaalsete intervjuude käigus sisendeid ja eksperthinnanguid 42-lt** ettevõtlussektori, erialaliitude, riigiasutuste ja akadeemiliste ringkondade esindajatelt. Uuringu käigus teostati ka põhjalik **Eesti meediaruumi analüüs, mis rajanes 89 infoallikale**. Kuna uuringu käigus koguti andmeid nii enne, kui pärast Ukraina sõja algust, siis hinnati tellija soovil lisaks algsetele lähteküsimustele ka sõju mõju ettevõtete suhtumisele rohepöördesse.

Lisaks kasutati uuringu käigus eelnevalt teostatud uuringuid ja analüüse.

3.2. Andmete kogumise meetodika

3.2.1. Kvantitatiivsete andmete kogumine Eesti ettevõtetelt ning valimi kirjeldus

Ettevõtete kohta koguti andmeid ja arvamusi läbi ankeetküsitluse, mis loodi küsitlusplatvormil *EU Survey*. Küsitlusplatvormi haldab Euroopa Komisjon ja see vastab kõikidele turva- ning konfidentsiaalsusnõuetele. Ankeetküsitlus "Avalda oma arvamus rohepöörde kohta" edastati unikaalse lingina valimisse kuuluvate ettevõtete kontaktisikute e-mailile läbi *EU Survey* keskkonna ning vajadusel oli võimalik vastajal saada ka kiirülevaade küsimustikust pdf-formaadis. Valim saadi Äriregistri andmete põhjal (täpsemalt kirjeldatud allpool). Esindusliku valimiga kogutud vastused võimaldasid üldistada tulemusi kõikidele ülejäänud Eesti ettevõtetele ehk üldkogumile.

Küsimustik oli disainitud kasutajasõbralikult, kasutati peamiselt etteantud vastusevariante (ehk kinniseid küsimusi). Kui vastajale soovitud vastus puudus, sai vastaja lisada oma vastuse teatud küsimuste puhul ka eraldi tekstilahtrisse ning ka küsimustiku lõppu olevasse vaba tekstiga

lahtrisse. Küsimustikku sai vastamise käigus vahepeal ka salvestada ning seejärel jätkata küsimustiku täitmist, samuti sai esitada küsimusi läbi kontaktvormi.

Küsimustik koosnes seitsmest osast, mis kuvati esileheküljele koos osa pealkirjaga; viidati ka uuringuga seotud osapooltele (Välisministeeriumi tellimus, mida EBS viis läbi koostöös Milttoni ja VEF-iga). Küsimustikule vastamiseks kulus hinnanguliselt 15-20 minutit (mainiti ka kaaskirjas). Küsimuste koostamisel arvestati Välisministeeriumi poolsete tehniliste tingimustega ning sellega seotud informatsiooni kogumise vajadusega, tellijalt saadud tagasiside ja kommentaaridega ning kasutati ka olemasolevat rohepöörde valdkonna teadmust (ekspertarvamused, raportid, kirjandus).

Ankeetküsitluse struktuur oli järgmine: (1) Üldandmed, kus uurisime ettevõtte suurust, tegevusvaldkonda (EMTAK-i järgi) ning välismajanduslikku tegevust; (2) Teadlikkus rohepöördest - uurisime etteantud nimekirja alusel, millistest rohepöörde eesmärkidest oldi kuuldud; (3) Rohepöörde üldine mõju - uurisime rohepöörde mõju Eesti konkurentsivõime ja ettevõtluskeskkonna seisukohast; (4) Valmisolek rohepöördeks - uurisime, kas kavandatavad tegevused mõjutavad ettevõtte äristrateegiat; (5) Rohepöörde takistused - uurisime, kas on piiranguid, mistõttu ettevõtte on ebakindlad tuleviku osas; (6) Rohepöörde võimalused - uurisime etteantud nimekirja alusel, millistest tegevustest võib ettevõtetel tekkida kasu või arenguhüpe rohepöördest tulenevalt; (7) Rohepöörde meetmed – uurisime, milliseid meetmeid peavad ettevõtjad kasulikuks/vajalikuks.

Küsimustik saadeti alguses välja kõikidele valimisse sattunud kontaktidele veebruaris 2022 ning vastamiseks anti aega üks kuu. Kuna vastanute määr oli alla 5%, siis saadeti välja kordusteated ning küsimustik saadeti ka lisa-adressaatidele, proportsionaalsust arvesse võttes (kihtideks olid tegevusala ja ettevõtte suurus). Saadud lõpp-andmeid kodeeriti, puhastati, valideeriti kasutades analüüsi-tarkvarasid (Stata, R, Excel) ning alustati analüüsiga, et vastata uurimisküsimustele. Andmeid võimalusel ka visualiseeriti ning need esitati raportis agregeeritud tabelite kui ka jooniste kujul. Algandmed jäid EBS-i käsutusse ja avaldamisele ei kuulu. Lisa-küsimuste tekkimisel saab EBS alati pöörduda algandmete juurde.

3.2.2. Ettevõtete valimi koostamine ankeetküsitlusele

Äriregistrist andmetel moodustati üldkogum ligikaudu 240 000 ettevõttega, sisaldades kõiki Eesti osäühinguid ja aktsiaseltsi 2019. aasta seisuga, kus olid eemaldatud likvideerimisel ja pankrotis olevad firmad ning majanduslikult mitteaktiivsed firmad, mis ei olnud tööandjad ega ei omanud ka samal ajal käivet. Samuti, jäeti välja ka ettevõtteid, mille käive, ekspordikäive, kohustused ja omakapital olid negatiivsed ning töötajate arv oli null. Eemaldati ka osaliselt puuduvate andmetega firmad ning korduvad e-posti aadressid. Lõplikuks populatsiooniks kujunes ligikaudu 56 000 ettevõtet, millest võeti kihtjuhuvalim.

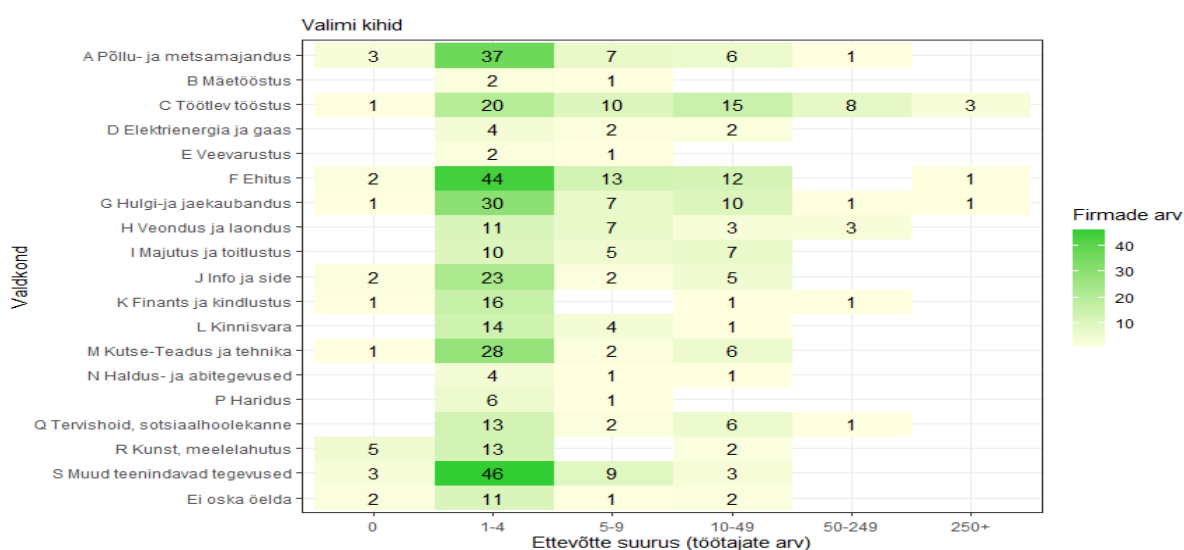
Kihtjuhuvalimi jaoks tuvastati esmalt 5 kihti firmade suuruse kohta töötajate põhjal: 1-4, 5-9, 10-49, 50-249 ja 250+ töötajat. Seejärel tuvastati 18 tegevusvaldkonda EMTAK esimese taseme liigituse järgi. Populatsioon jaotati 90 kihiks (5 x 18) ning igast kihist võeti juhuvalikuga teatud arv ettevõtteid, mis tagas valimis iga kihi sarnase osakaalu sarnasel populatsioonile. Juhuvalim moodustati kasutades R programmi *dplyr* tarkavara paketti.

Eesmärgiks oli saada ankeetküsitluse jaoks valim, kus on vähemalt 382 firmat, mis 56000 ettevõtete suuruse populatsiooni korral võimaldaks tulemusi usaldusväärsetl üldistada. Küsitluse oodatav vastamismäär oli 5%, mis tähendas, et küsitlus plaaniti esialgu välja saata 7640-le firmale.

Lõplik ankeetküsitlus (vt. Lisa 1) viidi läbi ajavahemikus 15.02.22-30.03.22, saadeti välja ligi 22 000 firmale, kes olid kihtjuhuvalimiga valitud aktiivsete Eesti ettevõtete seast. Kuigi esialgselt planeeriti 7640 firmale küsitluse saatmist, siis ikkagi piisavalt suure vastuste arvu (382) saavutamiseks võeti veel täiendavalt 3 kihtjuhuvalimit populatsioonist. Küsimustik saadeti välja kahes etapis: (1) 15. veebruaril koos meeldetuletustega ning (2) 2. märtsil koos meeldetuletustega. Esimeses etapis vastas 265 ettevõtjat, ning teises voorus 286 ettevõtjat. Küsimustik koosnes järgmistest osadest: (1) üldandmed, (2) teadlikkus rohepöördest, (3) rohepöörde üldine mõju, (4) valmisolek rohepöördeks, (5) rohepöörde takistused, (6) rohepöörde võimalused, (7) rohepöörde meetmed.

Vastamismäär oli 2.5% pärast 551 vastuse laekumist (30. märtsi seisuga), millest eemaldati 19 vastust, kus esinesid loogilised ebakõlad (nt oli firma märgitud korraga vaid Eestis tegutsevaks ja ka välismaale eksportivaks ettevõtteks). Lisaks neljal juhul oli nende 19 vastuse seas ka vastaja tähelepanu kontrolliv küsimus valesti vastatud (vt Lisa 1, küsimus 7.4). **Andmeanalüüsiks kasutati 532 vastust.**

Vastused on analüüsi jaoks unikaalsed, kuna täiesti teadmatult disainiti küsimustik kokkuvõttes nii, et osad vastused saadi enne Ukraine-Venemaa sõja algust (peale 15. veebruar) ning osad pärast sõja algust (peale 2. märtsi). Seega oli võimalik võrrelda ka võimalikke erinevusi arvamustes kahe perioodi vahel. Joonis 20 näitab, et valimis olid esindatud kõik firma suuruse kategooriad ning sarnaselt populatsioonile oli tegemist peamiselt mikro- ja väikefirmadega. Lisaks olid kõik tegevusvaldkonnad populatsioonist esindatud ka valimis. Järelikult võib pidada saadud kihtjuhuvalimit suhteliselt esinduslikuks ehk populatsioonile sarnaseks, mis peaks võimaldama võrdlemisi usaldusväärseid üldistusi Eesti ettevõtete kohta.

Joonis 20: Ettevõtete vastused kihtide ehk valdkonna ning suuruse lõikes (seisuga 30. märts, 2022)

3.2.3. Kvalitatiivsete andmete kogumine fookusgrupi intervjuudega ja valim

Kvalitatiivsete andmete kogumiseks kasutati fookusgrupi- ja individuaalseid intervjuusid.

Fookusgruppide ja individuaalsete intervjuude eesmärk oli välja selgitada kui teadlikud ollakse Eesti ja EL kliimaeesmärkidest ning nendega seotud mõjudest. Sellest lähtuvalt jaotati projekt teemadeks ning vastavalt uurimisküsimustele sõnastati intervjuu küsimused:

1. Teadlikkus: Kui teadlikud ollakse rohepöördest?
2. Tootearenduse võimalused ja takistused: Milliseid takistusi ja võimalusi nähakse keskkonnasõbralike toodete ja teenuste arendamisel-tootmisel?
3. Meetmed: Milliste meetmetega on võimalik suurenda rohepöörde eesmärkide integreerimist ettevõtlusse ning leevendada selle võimalikke kahjulikke mõjusid?
4. Väliskaubandus: Kuidas suurendada keskkonnasõbralike toodete ja teenuste ekspordi?
5. Investeeringud: Kuidas kasvatada rohelisi investeeringuid Eestisse?

Intervjuud viidi läbi perioodil 31.03.-27.05.2022. Fookusgruppides ja individuaalsetes intervjuudes osales **kokku 42** inimest erinevatest sihtgruppidest. Tegemist oli ettekavatsetud heterogeense valimiga, mille eesmärgiks oli saada võimalikult kirju valim.

Lähtuvalt uurimisülesandest moodustati neli fookusgruppi. Fookusgruppide valimisse lisati ettevõtjad, ning erialaliitide ja riigiasutuste esindajad, kes puutuvad igapäevaselt kokku rohepöördega seonduvate teemadega. **Fookusgruppides** osales kokku **31** inimest (Tabel 2).

Fookusgrupp	Andmete kogumine	Osalejate arv
1. Ettevõtjad (keskmised ja suurettevõtted)	31.03.2022	8
2. Ettevõtjad (väike-ja mikroettevõtted)	04.04.2022	8
3. Erialaliidud	01.04.2022	11
4. Riigiasutused	04.04.2022	4

Tabel 2: Fookusgruppide kirjeldus

Kvalitatiivse uuringu disain

Kvalitatiivse uuringu disain koosnes järgnevatest etappidest:

1. Valimi moodustamine
2. Küsimuste koostamine vastavalt uurimisülesandele
3. Intervjuude läbiviimine
4. Andmete transkribeerimine
5. Andmeanalüüs (kirjeldav meetod)
6. Andmete edastamine intervjuueeritavatele täiendavateks kommentaarideks
7. Analüüsitavate andmete esitamine

Seoses osalejate pingelise töögraafiku ja Covid-19 pandeemiast tulenevate piirangutega toimusid fookusgrupi intervjuud MS Teams'i või Zoomi keskkonnas.

Fookusgrupi intervjuude keskmine pikkus oli 1,5 tundi ning nende läbiviijateks olid kolm erinevat intervjuerijat VEFist ja EBSist. Kõikidest fookusgrupi intervjuudest tehti videosalvestused. Lisaks oli fookusgruppides osalejatel võimalik jooksvalt, intervjuude käigus, jätta kirjalikke kommentaare selleks spetsiaalselt avatud GoogleDrive faili. Intervjueeritavatele pakuti ühtlasi võimalust soovi korral saata peale intervjuud täiendavad kommentaarid e-mailiga.

Lisaks fookusgrupi intervjuudele viidi läbi **11 individuaalset intervjuud** ettevõtjate, valdkonna ekspertide ja akadeemiliste ringkondade esindajatega (Tabel 3).

Sihtgrupp	Andmete kogumine	Osalejate arv
1. Ettevõtjad	31.03.-04.04.2022	2
2. Valdkonna eksperdid	23.05.-27.05.2022	3
3. Akadeemiline ringkond	01.05.-20.05.2022	6

Tabel 3: Individuaalsete intervjuude kirjeldus

Sarnaselt fookusgruppidele viidi individuaalsed intervjuud läbi MS Teams'i keskkonnas, v.a kaks intervjuud, mis toimusid personaalselt (näost-näku). Individuaalsete intervjuude keskmiseks pikkuseks oli 1 tund (40 min-1,5 h) ja need videod salvestati.

Salvestatud andmed (fookusgrupid ja individuaalsed intervjuud) kodeeriti ja transkribeeriti. Samuti, intervjuude alguses informeeriti intervjueeritavaid, et nende konfidentsiaalsus tagatakse ning nimesid ei avaldata. See tõenäoliselt suurendas vastuste usaldusväärsust. Pärast kvalitatiivsete andmete transkribeerimist järgnes andmete analüüs.

Andmed ja vastused võisid olla mõjutatud Venemaa poolt alustatud sõjaga Ukraina, kuna intervjuud toimusid märtsist maini 2022. Seoses sellega on vastused erinevatest välismõjudest (sõda, energiakriis, inflatsioon) tulenevalt huvipakkuvad.

4. Mis on rohepööre?

Kliimamuutust ja keskkonnaseisundi halvenemist peetakse eksistentsiaalseks ohuks kogu maailmale. Üleilmsel tasandil on nende küsimustega pikemat aega tegeletud, peamiselt ÜRO kontekstis läbi ÜRO kliimamuutuste raamkonventsiooni ja läbi kestliku arengu eesmärkide seadmise 2030. aastaks. 2015. aasta detsembris võtsid ÜRO kliimamuutuste raamkonventsiooni liikmed Pariisis vastu esimese õiguslikult siduva globaalse kliimakokkuleppe (Pariisi kokkulepe), mille põhieesmärgiks on hoida globaalne keskmine temperatuuri tõus alla 2°C võrreldes tööstusrevolutsiooni eelse ajaga.

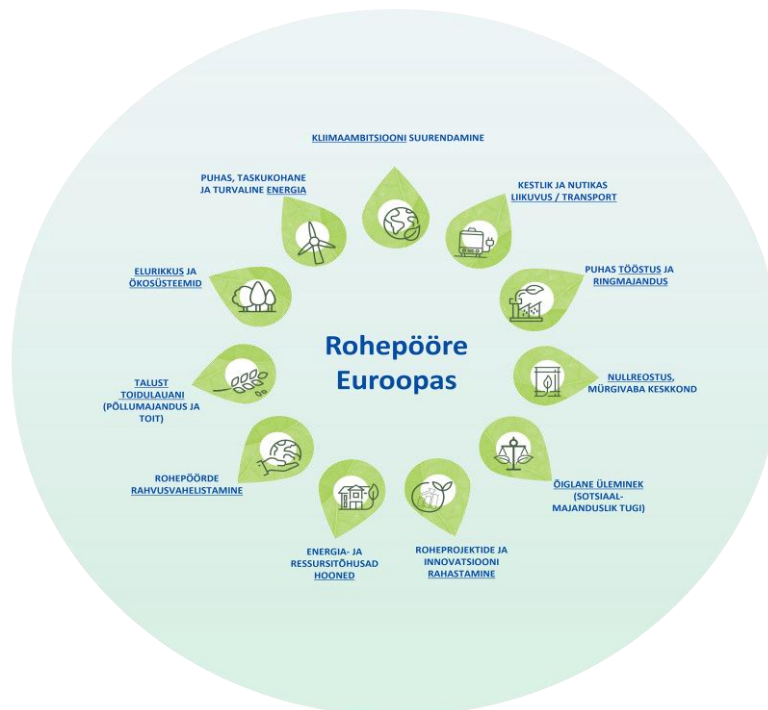
Euroopa Liit on langetanud poliitilise otsuse olla kliima- ja keskkonnaga seotud teemades globaalselt esirinnas ning kutsunud ellu ulatusliku poliitikate ja meetmete kogumi, Euroopa

roheline kokkulepe (edaspidi „rohelepe“ või laiemalt käsitletuna „rohepööre“). Euroopa rohelepe on Euroopa Komisjoni juhtalgatus, mille eesmärk on kahandada kasvuhuonegaaside heidet Euroopa Liidus 2030. aastaks 55 % võrra (võrreldes 1990 aastaga) ning saavutada 2050. aastaks kliimaneutraalsus kasutades selleks erinevaid regulatiivseid-, rahastus-, maksu- ja kaubandusmeetmeid. Lisaks kliimamuutusele hõlmab rohelepe ka kõiki teisi olulisi keskkonda puudutavaid valdkondi ning ELi eesmärk on rohelepet rakendada ka kasvustrateegia osana edendades majandust keskkonnahoidliku tehnoloogia abil, luues jätkusuutliku tööstuse ja transpordi ning vähendades saastet.

Euroopa rohelepe on erinevate poliitikate ülene ning selle raames on esitatud ulatuslik tegevuskava, mis koosneb 47 algatusest. Rohelepe keskendub kaheksale peamisele valdkonnale, milleks on:

1. Kliimaambitsiooni suurendamine (kasvuhuonegaasid)
2. Puhas, taskukohane ja turvaline energia
3. Puhas tööstus ja ringmajandus
4. Energia- ja ressursitõhusad hooned
5. Kestlik ja nutikas liikuvus (transport)
6. Talust toidulauani (põllumajandus ja toit)
7. Bioloogiline mitmekesisus (elurikkus) ja ökosüsteemid
8. Nullreostus ja mürgivaba keskkond.

Graafiline ülevaade Euroopa roheleppest on esitatud joonisel 21:

Joonis 21: Ülevaade Euroopa roheleppest (Allikas: autorite kohandus Euroopa Komisjoni materjalide põhjal)

Roheleppe näol on tegu kõiki peamisi ühiskondlike valdkondi hõlmava algatusega, mille eesmärk on esile kutsuda paradigma muutus majanduses ja ühiskonnas (seda iseloomustab ka asjaolu, et ELi tasandil rakendatakse kõikides poliitikavaldkondades nn. „*climate mainstreaming-ut*“, ehk roheteemade süsteemset arvesse võtmist kõikides poliitikates, eelarveküsimustes ja regulatiivsetes tegevustes). Roheleppe kõikehõlmavust arvestades on oluline välja tuua ka rohepöörde peamised ja prioriteetseimad eesmärgid. ELi kliima- ja energiajuhtimises on kolm peamist eesmärki:

- 1) kasvuhoonegaaside heitkoguste vähendamine 1990. aasta tasemega võrreldes – 55% võrra aastaks 2030 ja kliimanetraalsuse saavutamine aastaks 2050)
- 2) taastuvenergia osakaal energia lõpptarbimises – 40% taastuv energia osakaal aastaks 2030)
- 3) energiatõhususe parandamine – 32,5% aastaks 2030.

Lisaks põhieesmärkidele on roheleppe raames veel ka rida teisi valdkondlike ja sektoripõhiseid eesmärke. Iga põhivaldkonna puhul on omakorda kokku lepitud meetmete pakett, mille kombineeritud eesmärk on jõuda 2030 ja 2050. aastaks sihipärase näitajate ja tulemusteni. Nendest peamised on:

- ELi kasvuhoonegaaside heitkogustega kauplemise süsteem (HKS)
- Jõupingituste jagamise määrus (mis käsitleb EL liikmesriikide kohustust vähendada kasvuhoonegaaside heidet nendes sektorites, mida HKS ei hõlma)
- Energia maksustamise direktiiv
- Taastuvatest energiaallikatest toodetud energia kasutamise direktiiv
- Energiatõhususe direktiiv
- Maakasutuse, maakasutuse muutuse ja metsanduse sektorit reguleeriv raamistik (LULUCF)
- Piiril kohaldatav süsinikdioksiidi kohandusmehhanism
- Uute sõiduvahendite ja väikeste tarbesõidukite CO₂ normide määrus
- Kliimameetmete sotsiaalfond

Ülevaade olulisematest meetmetest on esitatud joonisel 22.

Joonis 22: Euroopa roheleppe peamiste meetmete esitus (Allikas: Euroopa Komisjon)

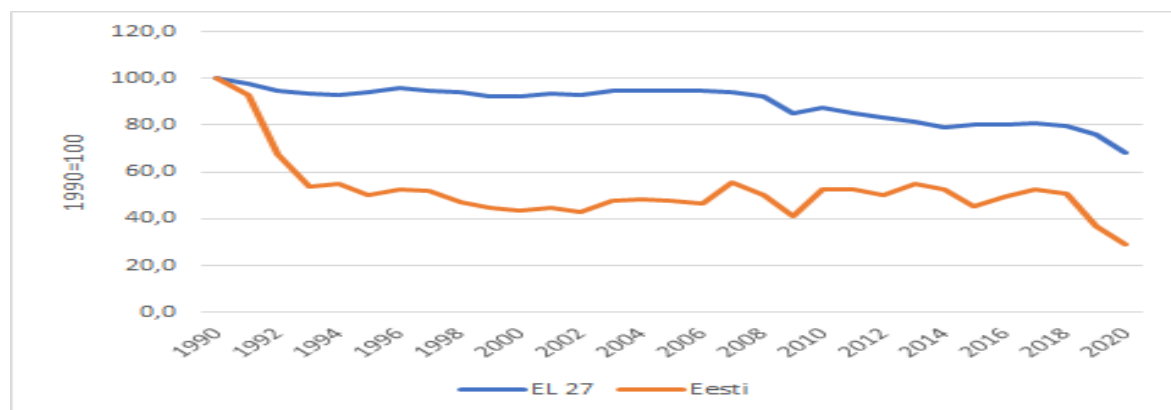
Rohepöörde raames rakendatavate poliitikameetmete peamine ülesanne on luua jätkusuutlik majandus ja ühiskond, mis on säilitab ja kaitseb loodust ning keskkonda, on ülemaailmselt konkurentsivõimeline ja vähendab haavatavust kliimaohutudega seotud riskide osas. Erinevate analüüside tulemusena on jõutud laialdase konsensuseni, et kõiki otseseid ja kaudsete mõjusid arvesse võttes on odavam rohepööret teostada, kui seda mitte teha. Samas ei jagune rohepöörde rakendamist saadav kasu, võimalused ja kulud riikide ja piirkondade vahel ühtlaselt.

Euroopa Komisjoni hinnangul on rohepöörde mõju kogutoodangule (SKPle) tulevikus neutraalne (erinevate stsenaariumite puhul hinnatakse, et rohepöörde mõju SKPle 2030 aasta perspektiivis jääb võrreldes baasstsenaariumiga -0,7% ja +0,55% vahele). Samas on võimalik, et leiavad aset muutused SKP kompositsioonis (nt. võimalik investeringute osakaalu kasv SKPs)¹. Lisaks on tõenäoline, et energiasüsteemi kogukulud (sealhulgas süsiniku hinnaga seotud kulud) tõusevad, mis omakorda mõjutab ELi tööstusstruktuuri ja tööstuse konkurentsivõimet maailma turgudel. On võimalik, et Euroopa roheleppe rakendamine toob kaasa struktuursed muutused ELi siseturul ressursside ja jõukuse ümberjaotamise kaudu (Lee-Makiyama, 2021).

Välismajandus- ja kaubandus on roheleppe oluline osa ning rahvusvahelist koostööd tuuakse esile, kui olulist tegurit ELi rohelise kokkuleppe tulemuslikkuses (eelkõige kuna kliimasoojenemine ja keskkonnaga seotud riskid on oma loomult üleilmsed, EL moodustab kõigest 8% üleilmsetest kasvuhooonegaaside heitmetest ning arvestades ELi rolli globaalses kaubanduses peetakse välismajanduslike hoobasid oluliseks viisiks kolmandate riikide keskkonda puudutava käitumise mõjutamiseks). Roheleppe teatise 3. jaos keskendutakse sellele, et muuta EL kliimameetmete valdkonnas ülemaailmseks liidriks². Selle aluseks on ELi jätkuv toetus Pariisi kokkuleppele ning kõigi diplomaatiliste kanalite kasutamine kahe- ja mitmepoolsetel foorumitel (nagu ÜRO, G7 ja G20). Erilist tähelepanu pööratakse ökoloogilisele üleminekule ELi lähinaabrites, nimelt Lääne-Balkani riikides, lõunanaabruses ja idapartnerluse riikides. Samuti rõhutatakse suhete tähtsust Hiinaga ning roheliste liitude loomist Aafrika ja ülemaailmse lõunapiirkonnaga.

Rohepööre ja Eesti

2020. aastal emiteeris Eesti ligi 14.4 miljonit tonni CO₂-te, olles võrreldes 1990. aastaga vähendanud kasvuhooonegaaside heidet 72% võrra. Joonis 23 annab ülevaate kasvuhooonegaaside heidete vähendamisest Eestis võrreldes EL-27-ga aastast 1990.

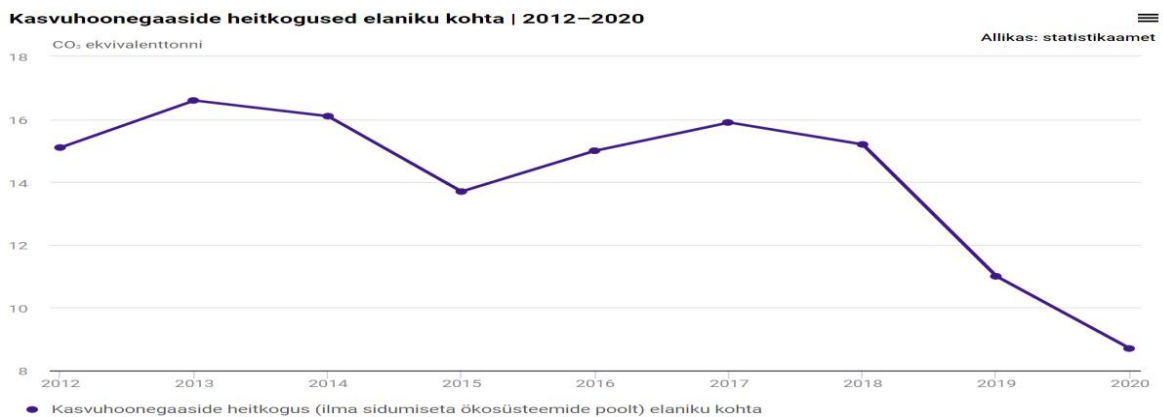
¹ Euroopa Komisjon ja Euroopa Parlament (Economic impacts of the green transition)

² Euroopa Komisjon, 2019

Joonis 23: Kasuhoonegaaside heidete vähendamine Eestis ja EL-27 1990-2020 (Allikas: Euroopa Keskkonnaamet)

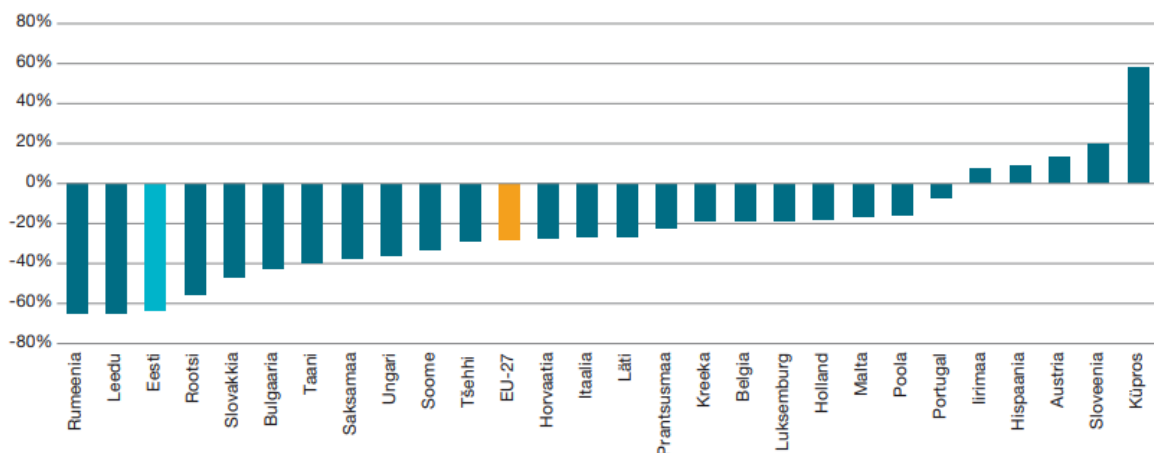
Eesti heitkoguste tase kahanes kõige ulatuslikumalt 1990-te aastate alguses, stabiliseerus järgmiseks 25 aastaks ning kahanes järsult 2018. aastal. Eesti kasvuhoonegaaside heitmed suhtena SKP-sse samuti oluliselt langenud ning 1 euro SKP kohta tootis Eesti majandus 2020. aastal 0.48 kilogrammi kasvuhoonegaaside heidet (võrreldes 1.13 kilogrammiga aastal 2011).³

Eesti kasvuhoonegaaside heitkogused CO₂ ekvivalenttonnides inimese kohta (*per capita*) langesid vahemikus 2012 – 2020 ca. 15 ekvivalenttonnilt 8,7 ekvivalenttonnini (Joonis 24).

Joonis 24: Kasuhoonegaaside heitkogused Eestis, CO₂ ekvivalenttonnides inimese kohta (Allikas: Statistikaamet)

Eesti progress kliimaeesmärkide saavutamise suunas on olnud enamikest Euroopa Liidu riikidest kiirem. Joonis 25 näitab kasvuhoonegaaside heitkoguste muutust võrreldes aastaga 1990 erinevates EL riikides (ilma rahvusvahelise transpordita).

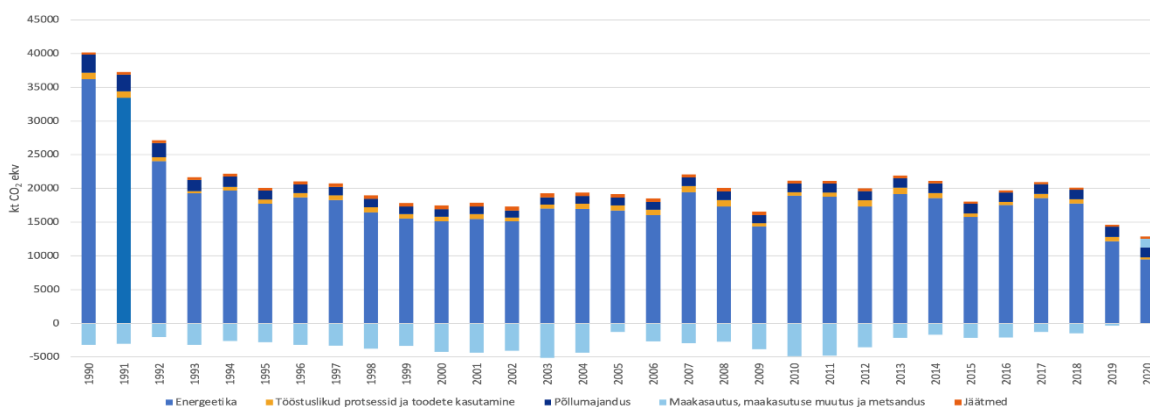

Joonis 25: Kasuhoonegaaside heitkoguste muutus aastal 2019 võrreldes aastaga 1990 (Allikas: väljavõte Eesti Panga 2022 konkurentsivõime ülevaatest; rajaneb Euroopa Keskkonnaameti andmetele)

³ Statistikaamet

Sõltumata sellest, et Eesti on ELi keskmise eesmärgi juba ületanud on Eestil endiselt kohustus heitmete vähendamist jätkata, et saavutada kliimaneutraalsus aastaks 2050. Seda tehakse nii HKSiga seotud ambitsioonitaseme suurenemise raames, kus uuendatud HKS-i ambitsioonitase seab üle-Euroopaliseks eesmärgiks saastekvootide kahandamise 2.2% võrra aastas (võrreldes eelneva 1.74% aastas), et jõuda 61% heitmete kahanemiseni võrreldes aastaga 2005 (eelnevalt 43%). Hetkel on Eestis HKS süsteemiga seotud 45 installatsiooni. Lisaks tuleb heitmete kahandamist jätkata ka Jõupingutuse jagamise määruse raames, mis käsitleb kasvuhoonegaaside vähendamist heitkogustega kauplemise süsteemiga hõlmamata sektorites, eelkõige transpordis (välja arvatud lennundus), hoonetes, põllumajanduses ja jäätmesektoris. EL on teinud ettepaneku 2030 aasta ambitsioonitaset kasvatada 30% pealt 40% peale (võrreldes aastaga 2005) ning Eesti jaoks tähendab see vajadust vähendada heitmeid 24% võrra võrreldes aastaga 2005 (eelneva 13% asemel).

Lõviosa Eesti kasvuhoonegaaside heitest on seotud energeetikasektoriga ning põlevkivi kasutamisega. Samas on põlevkivi kasutamine elektritootmises oluliselt langenud (76% aastal 2018, 57% aastal 2019 ja 40% aastal 2020).

Joonis 26: Eesti kasvuhoonegaaside heide 1990-2020 (Allikas: Keskkonnaministeerium, Euroopa Keskkonnaagentuuri andmetele rajanedes)

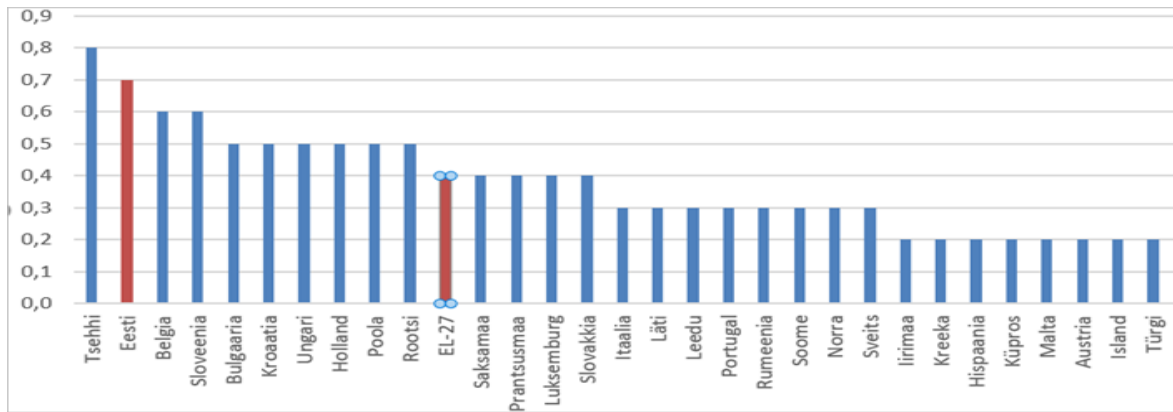
Euroopa Komisjon hindab, et Eesti energia lõpptarbimisest peaks vähemalt 37% aastal 2030 tulema taastuvenergiast (30,1% aastal 2020)⁴. Lisaks on Eesti valitsus võtnud eesmärgiks lõpetada fossiilkütustest energia tootmine aastaks 2040.

Stockholmi Keskkonnainstituudi hinnangul⁵ vajab kliimaneutraalsuse saavutamise Eestis vahemikus 2021-2050 era- ja avaliku sektori investeeringuid mahus ligikaudu 17,3 miljardit eurot, millest 13,1 miljardit eurot langeb erasektorile ning 4,2 miljardit eurot avaliku sektori organisatsioonidele. SEI hinnangul moodustaksid iga-aastased investeeringud järgmisel kümnendil ligikaudu 4% SKPst, umbes 2% aastatel 2031–2040 ja vähem kui 1% aastatel 2041–2050 (SEI, 2019).

Võrdluseks moodustasid keskkonnavalased investeeringud Eurostati andmetel aastal 2018 Eestis umbes 0,7% SKPst, mis oli oluliselt kõrgem, kui Euroopa Liidu keskmine (0,4%).

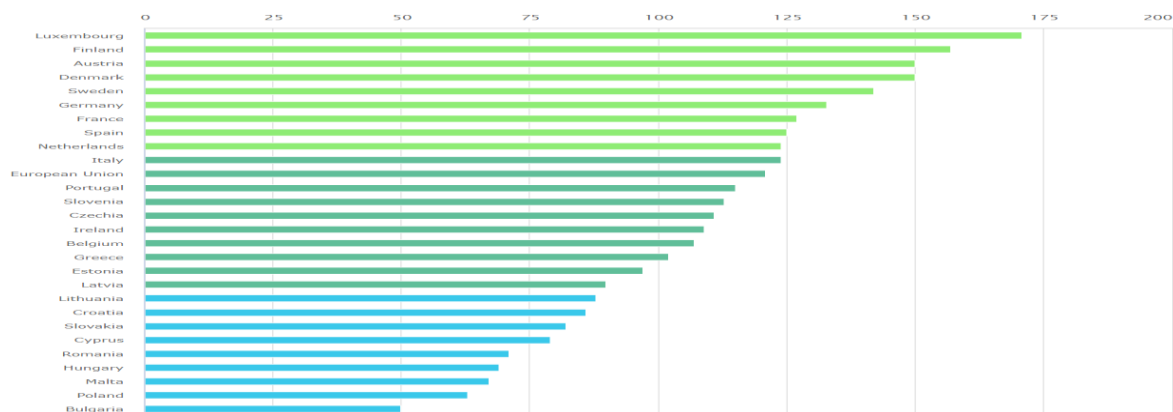
⁴ Statistikaamet

⁵ SEI (2019): <https://www.sei.org/wp-content/uploads/2019/10/aruanne-net0-sysinik-2050-191010.pdf>

Joonis 27: Keskkonnaalaste investeeringute osakaal SKPst, 2018 (Allikas:Eurostat)

Euroopa 2021 aasta ökoinnovatsiooni indeksi kohaselt⁶ (mis jagab 16 erinevat näitajat 5 peamisesse kategooriasse: sisendid, tegevused, väljundid, ressursitõhusus ja sotsiaalmajanduslikud näitajad) on Eesti ELi keskmiste seas; sealjuures on Eesti ELis juhtivate riikide seas nii keskkonnaga seotud sotsiaalmajanduslike näitajate, kui ka varajase etapi roheliste investeeringute arvestuses. Eesti nõrgeimad näitajad puudutavad ressursitõhusust.

Joonis 28: Euroopa Ökoinnovatsiooniindeks (Allikas:Euroopa Komisjon)

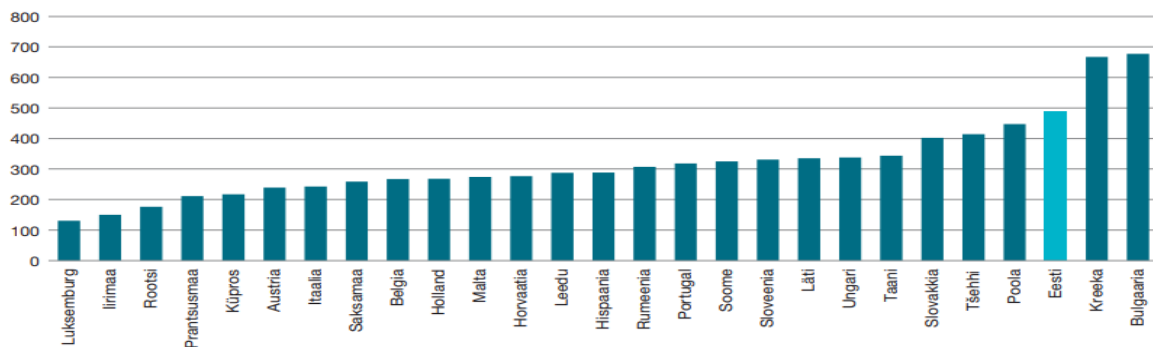
Eesti ekspordis on oluline roll tootmisel, mis moodustas 2020 aastal 53% koguekspordist. Kõrgeima ekspordiväärtusega tootmistegevused olid 2020 aastal puidutöötlemise- ja tootmisega seotud tegevused (19% töötleva tööstuse ekspordist), arvutite, elektroonika ja optikaseadmete tootmine (11%), elektriseadmete tootmine (11%) toiduained (10%) ja metallitooted (9%). Lisaks tootmisele on ekspordis oluline roll ka hulgi- ja jaekaubandusel (27% aastal 2020) ning veandusel ja laondusel (7% aastal 2020).⁷

Eesti Pank hindas oma 2022 aasta Eesti konkurentsivõime ülevaates⁸ põhjalikult Eesti ekspordiga seonduvat kasvuhoonegaaside intensiivsust rajanedes OECD andmetele. Joonis 29 kujutab väljavõtet ülalmainitud raportist, kus on välja toodud Eesti brutoekspordis sisalduvate CO2 heitkoguste intensiivsus võrreldes teiste EL riikidega.

⁶ https://ec.europa.eu/environment/ecoap/indicators/index_en

⁷ Eesti Pank, 2022 Statistikaameti ja Eurostati andmetele rajanedes

⁸ Eesti Pank: https://haldus.eestipank.ee/sites/default/files/2022-04/kvy_marts_2022_est_h.pdf

Märkus. Brutoeksport hõlmab reeksporti, mis on välismaised kaubad, mida eksporditakse samast riigist, kuhu neid eelnevalt imporditi. Allikad: OECD, Trade in Embodied CO2 Database (TECO2).

Joonis 29: Eesti brutoeksportsis sisalduvate CO2 heitkoguste intensiivsus 2018 aastal (tonnides 1 miljoni USD kohta) (Allikas: väljavõtte Eesti Panga 2022 konkurentsivõime ülevaatest, rajanedeb OECD andmetele)

Eesti eksport on heitemahukas, mis võib negatiivselt mõjutada rahvusvahelist konkurentsivõimet tulenevalt vajadusest suunata proportsionaalselt rohkem ressursse heitkoguste kahandamisesse. Samas juhib Eesti Pank tähelepanu ka sellele, et kuigi tootmine suurima ekspordisektorina toodab 40% ekspordiga seotud kasvuhoonegaasidest, siis pole heitemahukus eriti suur (tootmine moodustab 53% kogueksportidist). Tootmissektori siseselt andsid kolm peamist tegevusvaldkonda (puidutööstus, arvutite- ja elektroonikatööstus ning elektriseadmete tootmine) 2020 aastal 41% kogu töötleva tööstuse ekspordist, moodustades samas vaid 6% koguheitest⁹. Lisaks juhib Eesti Panga analüüs tähelepanu sellele, et suure tõenäosusega mõjutab kliimapolitiika transpordisektorit (veondus- ja laondus), mis moodustab 7% kogueksportidist ning 17% koguheitest¹⁰. Olulise järelalusena tuuakse välja ka asjaolu, et „Eesti peamistesse ekspordisihikohtadesse müüdavate kaupade ja teenuste CO2 mahukus on võrdlemisi suur“ (k.a. võrreldes teiste samadele turgudele eksportijatega)¹¹.

Ernst & Youngi poolt 2021 aastal läbi viidud Eesti ekspordiuuring järelendas, et ettevõtete teadlikkus CO2 emissioonide vähendamise teemadel on võrdlemisi madal ning kõigest 1/5 küsitletud ettevõtetest on lähiaastatel CO2 heidete vähendamise või taastuvenergia kasutuselevõtu plaanid.¹² Samuti plaanitakse CO2 heidetega seonduvaid muudatusi valdavalt sektorites, mis on juba seadusandlikult tugevalt mõjutatud (veondus ja laondus, töötlev tööstus ja põllumajandus).¹³

Rohepöoret iseloomustavad omadused

Rohepöörde eeldatavaid tulevikumõjusid on usaldusväärse täpsusastmega äärmiselt raske hinnata. Oma ulatuselt ja ambitsioonitasemelt on rohepöörde näol tegemist ainulaadse algatusega, mida iseloomustavad järgmised tunnused:

- **Ülevalt-alla lähenemine:** rohepöörde on suuresti ellu kutsunud globaalsel ja Euroopa Liidu tasandil, läbi rahvusvaheliste lepete ÜRO raamistikus ning läbi erinevate Euroopa

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² https://policy-lab.eu/docs/eesti_eksportiuuring_2021.pdf

¹³ Ibid.

Liidu poliitika ja seadusandluse. Üks peamised rohepöördega seotud väljakutseid on selle tõhus rakendamine mitte ainult EL liikmesriikide tasemel, aga ka kohalike omavalitsuste, ettevõtete ja indiviidide kaasamine selle juurutamisesse (laiapõhjalise ühiskondliku toetuse saavutamine);

- **Avaliku sektori poolt ellu kutsutud:** rohepöörde liikumapanev jõud on globaalsete keskkondlike väljakutsete lahendamine, mida juhivad valitsustevahelised kokkulepped. Rohelepe on suuresti poliitiline kokkulepe, mille on ellu kustunud avalik sektor;
- **Regulatsiooni mõju ja avaliku rahastamise roll:** tulenevalt rohepöörde ellukutsumise spetsiifikast on rohepöörde elluviimisel keskmisest suurem roll avaliku sektori vahenditel, eelkõige regulatiivsel „tõukel“ ja rahastamisallikatel;
- **Kõikehõlmavus:** rohepööret on nimetatud potentsiaalselt suurimaks kapitali reallokatsiooniks maailma ajaloos¹⁴ ning selle elluviimine muudab oluliselt majanduse struktuuri ning puudutab peagu kõiki eluvaldkondi;
- **Kiirus:** praeguse fossiilenergiat rajaneva majandusmudeli ülesehitamiseks kulus aastasadu ning progress oli inkrementaalne ja oluliselt orgaanilisem, kui rohepöörde puhul. Rohepöörde elluviimise ajakava (2030-50) on olulisem lühem ning uue majandusmudeli kujundamine on plaanitud pretsedenditu kiirusega;
- **Ainulaadsus:** rohepöörde sarnast – tervet ELi hõlmavat, pea kogu majandusstruktuuri mõjutavat ja kvantifitseeritud, seadusega sätestatud sihtidele rajanevat – majanduslikku transformatsiooni pole turumajanduse tingimustes sellises ulatuses enne läbi viidud, mistõttu võib rohepööret pidada ainulaadseks („*Europe's moonshot*“);
- **Kasu ja kulu (esialgne) paigutumine:** rohepöörde peaks innovatiivsetele ettevõtetele ja sektoritele pakkuma ohtralt võimalusi, kuid kasvatab samas vajaminevate investeeringute ning sisendkulude näol suure tõenäosusega ka kulusid. Need kulud on oma loomult pigem spetsiifilised ja konkreetset (uute tehnoloogiate soetamine ja rakendamine, kvalifitseeritud tööjõu koolitamine ja palkamine, võimalik sisendite hindade kasv ettevõtetes); samas nähakse rohepöördest saadavat kasu pigem ühiskondliku ja „üldisena“ (s.t. vajadusest lahendada ühine planetaarne probleem, mis kujutab endast eksistentsiaalset ohtu kogu inimkonnale ja elukeskkonnale). Lisaks ei võta ettevõtted otse arvesse rohepöördega kaasnevat kasu, mis saadakse nn. „toimumata jäänud“ sündmustest (nt. looduskatastroofid), millel on negatiivne majanduslik mõju;
- **Kasu ja kulu ajaline dissonants:** seoses ambitsioonika ajakavaga on vajadus rohepöördega seonduvate investeeringute järele kiire, samas kui investeeringutega seotud tasuvus jaotub üle elutsükli pikema aja peale, mis omakorda tähendab ka seda, et paljude ettevõtete jaoks on rohepöördega seonduv majanduslik kasutegur jaotatud üle pikema aja ning tekitab paratamatult alternatiivkuludega seotud küsimusi;

¹⁴ McKinsey, 2022

- **Kordinatsiooni ja koostöö väljakutse:** rohepöördega taotletavad muudatused ei ole saavutatavad ilma ulatusliku avaliku-era-haridus- ja kodanikuühiskonna kordineeritud koostöötöga. Antud ulatuses efektiivsete koostöömudelite kujundamine ja ellu viimine on oluliseks väljakutseks kogu ühiskonnale (kordinatsiooniprobleemi lahendamine);
- **Uue ettevõtluskeskkonna loomine:** rohepöördega seotud muudatustele reageerimine nõuab ettevõtete poolt ka harjutamatut mentaalset muutust, sest siiani (vähemalt Eesti kontekstis) on harjutud tegutsema valdavalt liberaalse vabaturu tingimustes. Vabal turul on suur roll ka rohepöörde kontekstis, küll aga muutuvad (ja karmistuvad) oluliselt seadusandja poolt määratud piirtingimused, milles ettevõtted tegutsevad ning mida nad arvesse peavad võtma;
- **Vastutusselgus:** tänu oma kõikehõlmavusele on rohepöörde elluviimisega seotud vastutust raske paigutada ühte selgelt identifitseeritud kohta, sest rohepöörde mõjutab kõiki eluvaldkondi, ühiskonnagruppe ja sektoreid. Seega muudab rohepöörde elluviimise keeruliseks ka asjaolu, et vastutuse paigutumine on väga lai.

5. Eesti ettevõtete hinnang rohepöörde mõjudele

Järgnevalt esitatakse kahes osas tulemusi, mis pärinevad läbiviidud ankeetküsitlusest ja intervjuudest. Selle peatüki esimene osa keskendub kvantitatiivsetele (arv)andmetele, kus on kasutatud peamiselt järeldavat statistikat ehk statistilisi teste. Kõigepealt esitatakse tulemuste kokkuvõtte, seejärel kirjeldatakse valimit ja viimaseks esitatakse täpsemalt saadud tulemused. Selle peatüki teise osa fookus on aga kvalitatiivsetel (tekst)andmetel, mida on kogutud läbi intervjuude ja fookusgruppide.

5.1. Ankeetküsitluse kvantitatiivsed tulemused

Läbi viidud ankeetküsitluse tulemustest selgub mitmeid huvitavaid vastuolusid. Nimelt enamik vastajatest prognoosib rohepöördega seoses ettevõtte kulude kasvu, samas suur osa vastanuid ei plaani rohepöördeks valmistuda ning ei soovi otseselt ka konkreetseid rahalisi toetusi rohepöördega kohanemiseks (v.a. üldised maksusoodustused).

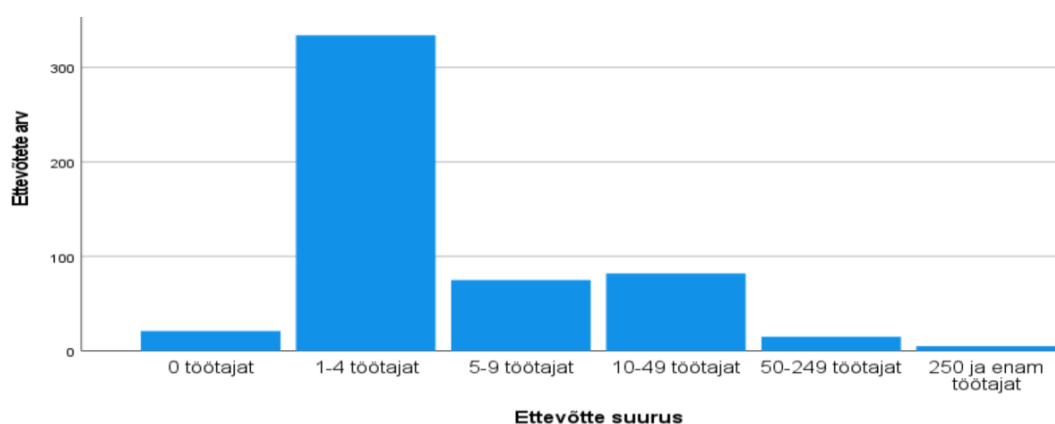
Kõige olulisemaks peetakse üldjuhul energiahindu ja kõige vähem oluliseks toiduhindu. Lisaks ei peeta enamjaolt rohepöõret vajalikuks firma seisukohast, tõenäoliselt kuna selle elluviimiseks tajutakse survet eelkõige poliitikutelt ja avalikult sektorilt. Samas, vastajad, kes siiski pidasid rohepöõret firmale vajalikuks tajusid kõnealust survet märksa ühtlasemalt ka tarbijatelt, töötajatelt ja investoritelt. Seega on tähtis rohepöõrede vajalikkuse põhjendamisel, et surve tuleks lisaks poliitikutele ka ülejäänud ühiskonna kihtidelt. Vajalikkuse põhjendamine on oluline, kuna vajalikkuse taju kujundab omakorda ettevõtjate hoiakuid, käitumist ja plaane, mis on kriitilised rohepöõrede edukaks elluviimiseks. Teadlikkus rohepöõredega seonduvatest kasudest on madal ning selle tõstmine võib aidata paremini põhjendada rohepöõrede vajalikkust.

Lisaks selgusid ankeetküsitlusest ka, et rohepöõret tajutakse ühiskonnale vajalikumana kui ettevõtetele. Huvitav oli täheldada aga, et pärast Ukraina-Venemaa sõja puhkemist pidasid suurem osakaal (53%) vastajatest rohepöõret kohustuseks, võrreldes sõjaeelse andmete

kogumise perioodiga (43%). Samas ülejäänud tulemusi sõja puhkemine ei mõjutanud. Lisaks üle 40% vastanutest arvas, et kaupade eksport Eestist hakkab vähenema rohepöörde tulemusel. Seega prognoosivad vastajad, et Eesti võib muutuda suletumaks ning kaotada oma konkurentsivõimes nii otseselt kui ka kaudselt teenuste osas ehk nii transpordi kui ka logistikasektoris. Järgnevalt antakse lühiülevaade kogutud juhuvalimist.

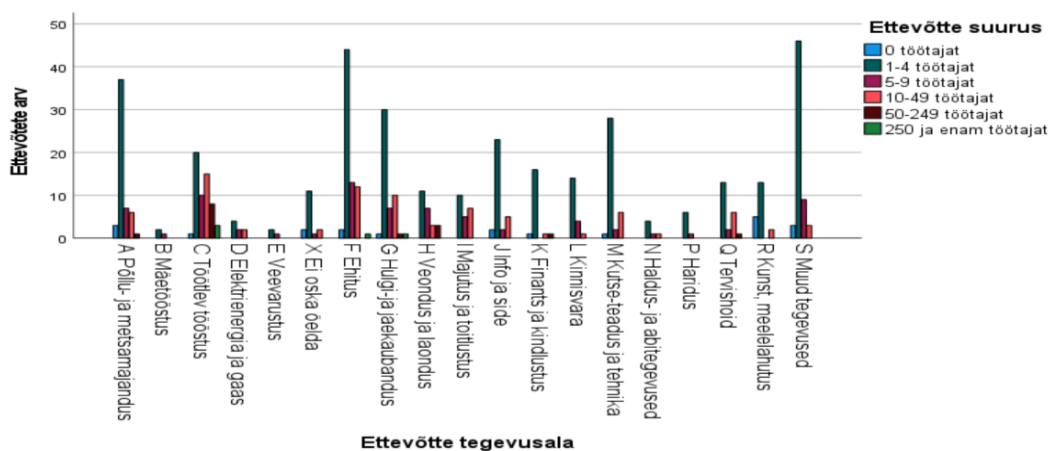
5.1.1. Kirjeldav statistika

Ankeetküsimustik saadeti ettevõtetele välja kahes jaos: 15. veebruaril ning 2. märtsil 2022. Valimisse laekus 551 Eesti ettevõtte vastust. Pärast andmete puhastamist teostati kvantitatiivne analüüs 532 ettevõtte kohta (v.a. sõja mõju analüüsil, kus p-väärtuse arvutamisel kasutasime kõiki vastuseid). Analüüsitud valimi 532-st vastajast kaks kolmandikku ehk 67% olid mikroettevõtted ehk kuni 4 töötajaga (Joonis 30).

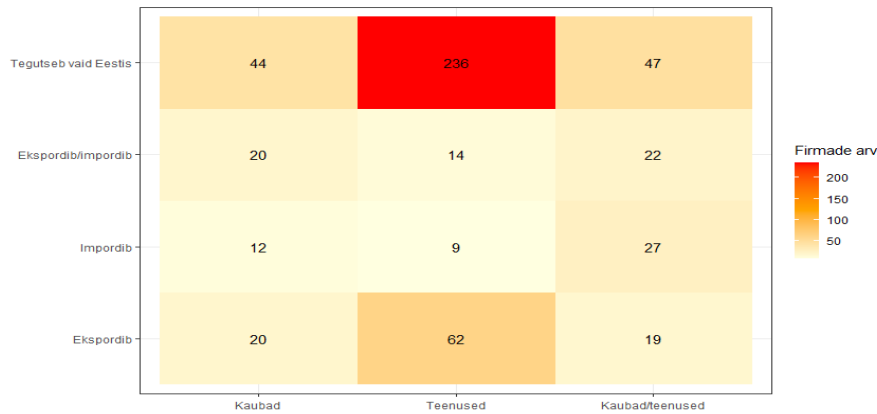
Joonis 30: Ankeetküsitluse vastajate jaotus ettevõtte suuruse lõikes (Allikas: Autorite kalkulatsioonid)

Lisaks mikroettevõtete domineerimisele tuvastasime ka tööstusharud, mis selgemalt esile kerkisid. Valimis esines enim ehituse, põllumajanduse ja muude teenuste sektoritest firmasid (vt. Joonis 31). Samuti võis täheldada, et tegemist oli taaskord peamiselt mikroettevõtetega.

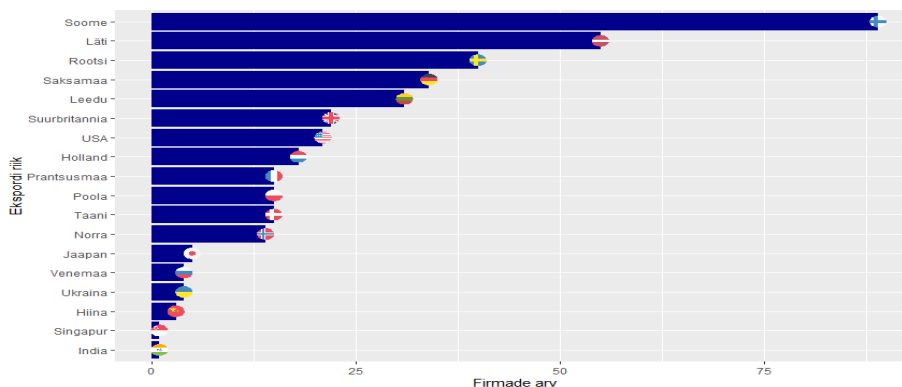
Joonis 31: Ettevõtete jaotus valdkonna ja suuruse järgi (Allikas: Autorite kalkulatsioonid)

Valimis domineerisid enamjaolt Eestis tegutsevad ettevõtted, mis on valdavalt seotud teenuste pakkumisega (vt Tabel 4) ning 95% firmadest põhinesid Eesti kapitalil. Seega ankeetküsitlusele vastaja tüüpiliseks profiiliks saaks pidada keskmiselt kuni 4 töötajaga Eestis tegutsevat ja Eesti kapitalil põhinevat mikroettevõtet, mis keskendub peamiselt teenustele. Samas esines valimis ka välismaajandusega seotud firmasid, mis tegelevad ekspordi ja/või impordiga.

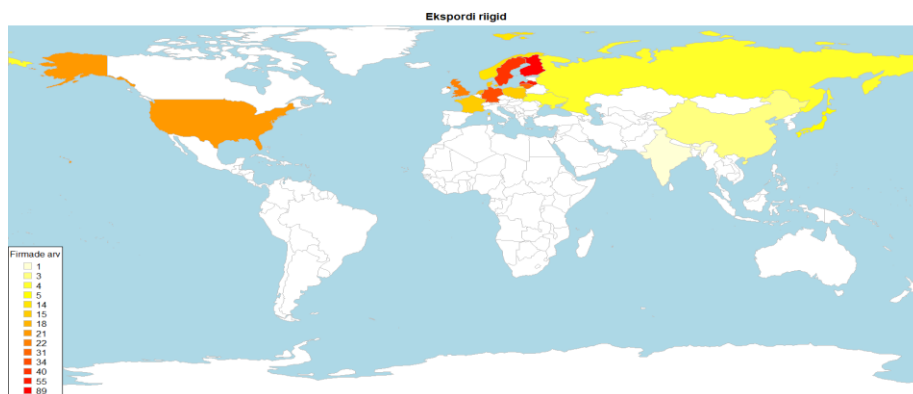

Tabel 4. Ettevõtete jaotus väliskaubanduse seose ja väljundi tüübi lõikes (Allikas: Autorite kalkulatsioonid)

Eksportivate firmade sihtriikidest esines valimis valdavalt Eestile lähemal olevaid Euroopa riike nagu Soome, Rootsi, Läti ja Leedu, kuhu vastanud ettevõtted oma toodangut müüvad ning teenuseid pakuvad (Joonised 32 ja 33).

Joonis 32: Ettevõtete arv ekspordi sihtriikidesse tulpdiaagrammil (Allikas: Autorite kalkulatsioonid)

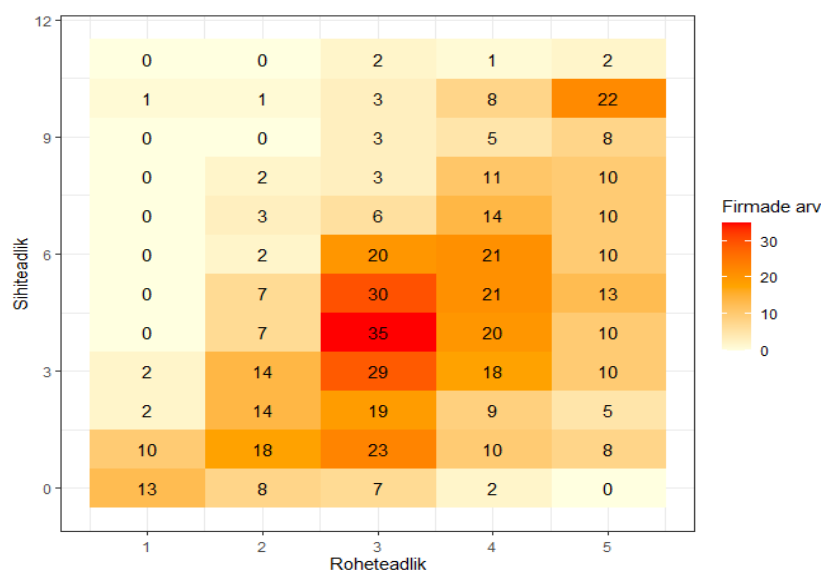

Joonis 33: Ettevõtete arv ekspordi sihtriikidesse maailmakaardil (Allikas: Autorite kalkulatsioonid)

Järgnevalt analüüsime ankeetküsitluse vastuseid läbi järeldava statistika (statistiliste testide). Kõigepealt keskendume rohepöördega seotud teadlikkusele ja üldisele mõjule (riikliku konkurentsivõime ning ettevõtluskeskkonna seisukohast laiemalt). Seejärel analüüsime nii Eesti ettevõtete valmisolekut rohepöördeks kui ka sellega seotud tajutud takistusi ja võimalusi tulevikus. Viimaseks keskendume rohepöörde meetmetele, mida ettevõtjad peavad kasulikuks/vajalikuks.

5.1.2. Teadlikkus rohepöördest

Enamik ettevõtteid hindavad oma roheteadlikkust (teadlikkust rohepöördest skaalal 1-5) pigem keskpäraseks (mediaan = 3). Seda illustreerib ka allolev maatriks (Tabel 5), kus on lisaks kujutatud kui paljudest rohepöörde eesmärkidest on firmad kuulnud (sihiteadlikkus).

Tabel 5: Firmade hinnang enda teadlikkusele (roheteadlik) ja märgitud rohepöörde sihtide arv (sihiteadlik). Allikas: Autorite kalkulatsioonid, n = 532

Tabel 5 näitab, et vastajad kalduvad oma teadmisi rohepöördest vähem alahindama ja rohkem ülehindama, mis viimase puhul avaldub vastustes, kus roheteadlikkust hinnati kõrgeks, kuid sihiteadlikkus oli madal. Samas hoolimata roheteadlikkuse ülehindamisest teatud määral, on

näha ka positiivset ja mõõdukalt tugevat seost rohe- ja sihiteadlikkuse vahel, mis on statistiliselt oluline.¹⁵ Järelikult võib vastajate hinnanguid enda rohepöörde teadlikkusele pidada üsna adekvaatseks.

Teistest kõrgemat roheteadlikkuse taset võis täheldada elektrienergia ja gaasi sektoris (mediaan = 4.5), võrreldes ülejäänud sektoritega, mis oli ka statistiliselt oluline erinevus.¹⁶ Tegemist on ootuspärase tulemusega, kuna just kõnealune sektor on **tõenäoliselt kõige enam mõjutatud rohepöördest**. Samas roheteadlikkus ning samuti ka sihiteadlikkus ei erinenud statistiliselt oluliselt ülejäänud sektorite lõikes, mida ilmestavad mediaanväärtused (Tabel 6).

Tegevusala	Rohepöörde eesmärkide arv, millest ollakse teadlik	Hinnang teadlikkusele rohepöörde kohta
A Põllu- ja metsamajandus	5	3
B Mäetööstus	10	5
C Töötlev tööstus	5	4
D Elektrienergia ja gaas	6	4.5
E Veevarustus	3	3
F Ehitus	4	3
G Hulgi- ja jaekaubandus	5	3
H Veondus ja laondus	4	3
I Majutus ja toitlustus	5	3.5
J Info ja side	3	4
K Finants ja kindlustus	2	3
L Kinnisvara	5	3
M Kutse-Teadus ja tehnika	4	3
N Haldus- ja abitegevused	3	3
P Haridus	5	4
Q Tervishoid, sotsiaalhoolekanne	4	3
R Kunst, meelelahutus	4.5	3
S Muud teenindavad tegevused	4	4

Tabel 6: Mediaanväärtused rohepöörde eesmärkide ja üldise teadlikkuse kohta tegevusalade lõikes. Allikas: Autorite kalkulatsioonid, n = 532

Küll aga selgus, et teadlikkus rohepöördest kaldub olema kõrgem välismajandusega (ekspordi/impordiga) seotud firmade puhul (mediaan = 4), võrreldes vaid Eestis tegutsevate firmadega (mediaan = 3), mis oli statistiliselt oluline ehk tõenäoliselt mittejuhuslik erinevus.¹⁷ Sarnast tulemust võis täheldada ka sihiteadlikkuse puhul ehk kui mitmest rohepöörde eesmärgist oli vastaja varem kuulnud. **Järelikult kalduvad välismajandusega seotud ettevõtted olema süstemaatiliselt rohepöördest teadlikumad**, mis võib olla põhjustatud võimalikust vajadusest olla paremini kursis muutuvate ekspordi/impordi regulatsioonidega.

¹⁵ Spearmani korrelatsioonikordaja järgi ($\rho = 0.48, p < 0.01$)

¹⁶ Mann-Whitney testi järgi ($W = 896, p < 0.01$)

¹⁷ Mann-Whitney testi järgi ($W = 39018, p < 0.01$)

Lisaks täheldati **positiivset seost rohepöörde teadlikkuse olemasolu ja tajutava rohepöörde vajalikkuse vahel**. Selle analüüsimiseks defineeriti rohepöörde teadlikkuse olemasolu kui vastuseid, mis 5-punkti skaalal olid kas 4 või 5 (ehk vastavalt teadlik või väga teadlik) ning teadlikkuse puudumist defineeriti kui vastuseid 1 või 2 (ehk vastavalt üldse mitte või mitte eriti teadlik). Sarnaselt defineeriti ka rohepöörde tajutavat vajalikkust firmale. Tabel 7 näitab risttabeli kujul, et **kui roheteadlikkus puudub, siis vaid 27% pidasid rohepööret firmale vajalikuks, aga roheteadlike firmade korral võis näha suuremat osakaalu ehk 46%, kes pidasid rohepööret firmale vajalikuks**. See positiivne seos roheteadlikkuse ja firma suhtes rohepöörde tajutava vajalikkuse vahel on ka statistiliselt oluline ehk mittejuhuslik.¹⁸ Tabel 7 andmete põhjal selgus šansside suhe¹⁹, mis on 2.3. Selle ühest suurem väärtus viitab samuti positiivsele seosele roheteadlikkuse ja firma suhtes rohepöörde tajutava vajalikkuse vahel. Lisaks näitab šansisuhe, et **roheteadlikes ettevõtetes on 2.3 korda suurem ehk 130%** (šansisuhe - 1 ehk $2.3 - 1 = 1.3$) **kõrgem tõenäosus pidada rohepööret firmale vajalikuks**, mis oli ka statistiliselt oluline.²⁰

	Ei ole roheteadlik	On roheteadlik	Kokku
Firmale mittevajalik	54 (73%)	106 (54%)	160
Firmale vajalik	20 (27%)	91 (46%)	111
Kokku	74 (100%)	197 (100%)	271

Tabel 7: Risttabel rohepöörde teadlikkusest ja tajutavast vajalikkusest firmale. Allikas: Autorite kalkulatsioonid, n = 271 (ilma puudevate arvamuste ja neutraalsete hinnanguteta)

Lisaks peeti rohepöörde eesmärgi 5 punkti skaalal rohkem vajalikuks ühiskonnale (mediaan = 4) kui firmale (mediaan 3), mis oli statistiliselt oluline erinevus.²¹ See võib viidata asjaolule, et enda äritegevuse rolli ja selle kaugeleulatuvaid ning pikaajalisi mõjusid ühiskonnale ei teadvustata arvatavasti piisavalt. Eelnevalt arutatud tulemuste järgi saab aga järeldada, et Eesti firmade **rohepöörde teadlikkuse tõstmine võib suurendada tõenäosust, et rohepööret nähakse vajalikuks ka firma seisukohast**. Suuremate ettevõtete puhul, kus oli vähemalt 50 töötajat, võis täheldada kõrgemat rohepöörde vajalikkuse taju firma seisukohast (mediaan = 4), võrreldes väiksemate firmadega, kus oli kuni 9 töötajat (mediaan = 3), mis oli ka statistiliselt oluline erinevus.²²

7.1.3. Rohepöörde üldine mõju

¹⁸ Hii-ruut test ($\chi^2 = 8$; $p < 0.01$)

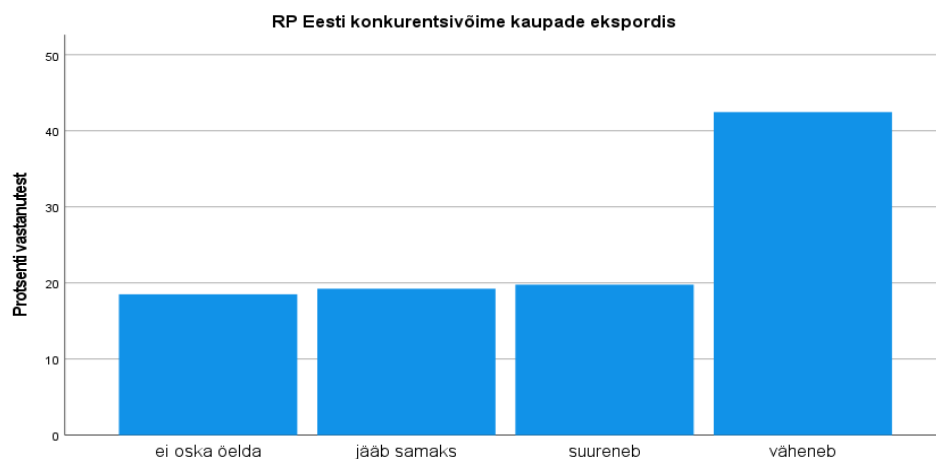
¹⁹ Jagades rohepööret firmale mittevajalikuks pidavate vastajate ja vajalikuks pidavate vastajate arvuga, firmade puhul, kus roheteadlikkus puudub ($54 / 20 = 2.7$) ja roheteadlike firmade puhul ($106 / 91 \approx 1.2$) ning leides nende kahe jagatise suhtarvu ($2.7 / 1.2 \approx 2.3$) selgub šansisuhe (ehk suhteline risk, riskisuhe). See näitaja võimaldab hinnata, kuidas ühe muutuja esinemine võib mõjutada teise muutuja esinemise tõenäosust.

²⁰ Fisheri täpse testi järgi ($p < 0.01$)

²¹ Wilcoxon signed rank testi järgi ($V = 30019$, $p < 0.01$)

²² Kruskal-Wallis'i *post hoc* analüüsi järgi ($p < 0.05$)

Mediaanhinnang küsimusele, kuidas mõjutab rohepöörde lähitulevikus Eesti konkurentsivõimet, näitas, et **peamiselt prognoosivad Eesti firmad kaupade ekspordi vähenemist** (moodustades üle 40% vastajatest, mida ilmestab ka Joonis 34). See näitab, et Eesti võib muutuda rohepöörde tagajärjel suletumaks ja kaupade voog võib teistesse riikidesse ümber suunduda. Eesti kaotaks selle tagajärjel ka teenuste osas ehk nii transpordi kui ka logistikasektoris. Siiani on Eesti olnud kaupade ekspordis edukam Lätist ja Leedust, hoolimata sellest, et naaberriigid on suuremad.

Joonis 34: Rohepöörde prognoositud mõju kaupade ekspordi konkurentsivõimele Eestis. Autorite kalkulatsioonid, $n = 532$.

Rohepöörde tajutav mõju kaupade ekspordile lähitulevikus oli erinev hinnangutest teenuste ekspordi, turismi ja Eestist väljuvate ning Eestisse sisenevate investeeringute puhul, kus üldiselt oldi kas vähem pessimistlikud või positiivsed. Negatiivsem väljavaade kaupade ekspordile, võrreldes eelnevalt mainitud valdkondadega (välja arvatud teenuste eksport), oli mittejohuslik ehk tõenäoliselt süstemaatiliselt esinev erinevus.²³ See tulemus kehtis sõltumata firmade teadlikkusest rohepöörde kohta.

Säärane negatiivne väljavaade kaupade ekspordile kaldub olema seotud hinnangutega tarneahela kauguse muutuste kohta, mida võib rohepöörde tulevikus kaasa tuua. Nimelt leiti **negatiivne ja mõõdukalt tugev seos kaupade ekspordi ja tarneahela kauguse väljavaadete vahel**, mis oli statistiliselt oluline.²⁴ Teisisõnu, **hinnangud tarneahela kaugenemise²⁵ kohta tulevikus** (ja sellega seonduv kulu) **võib olla üks võimalik põhjus, miks nähakse kaupade ekspordi²⁶ vähenemist Eestis rohepöörde tõttu**. Seda illustreerib ka Tabel 8, mis näitab, et kuigi enamik vastajaid prognoosivad, et tarneahela kaugus jääb samaks (kodeering 0), siis samas suur osa arvavad, et tootmine võib liikuda Eesti naaberriikidest kaugemale (kodeering 1) ning viimase puhul on nähakse ka kaupade ekspordi vähenemist (kodeering -1). Tõenäoliselt tunnetavad teatud vastajad rohepöoret juba algselt negatiivsena ning seetõttu pigem ei plaani lähedalt importida, kuna ei soovita rohenõuetele vastata. Samas teadvustatakse,

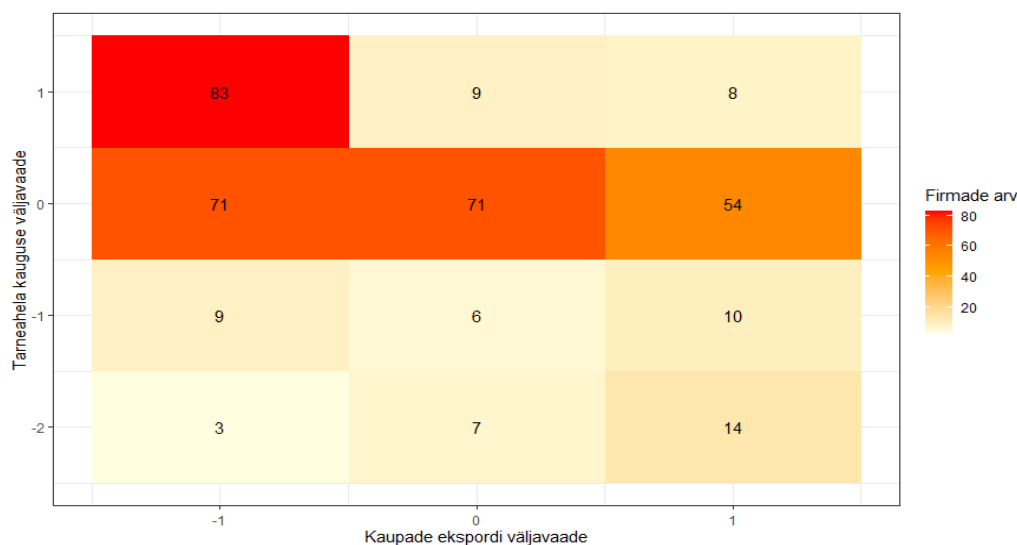
²³ Friedmani ANOVA *post hoc* analüüsi järgi ($p < 0.05$)

²⁴ Spearmani korrelatsioonikordaja järgi ($\rho = -0.43$, $p < 0.01$)

²⁵ Vastuste numbriline kodeering: 1 - "Tootmine läheb Eesti naaberriikidest kaugemale", 0 - "Jääb samaks", -1 - "Tootmine tuleb Eesti naaberriikidele lähemale", -2 - "Tootmine tuleb pigem Eestisse"

²⁶ Vastuste numbriline kodeering: 1 - "Suureneb", 0 - "Jääb samaks", -1 - "Väheneb"

et kuigi kaugemalt importimine võib tähendada vähem seaduslikke nõudeid, mida peab täitma, siis kaugem tarne võib kaasa tuua ka kallima tootmise suuremate transpordikulude tõttu.

Tabel 8: Firmade hinnang muutustele rohepöördest Eesti kauba ekspordile ja firmade tarneahela kaugusele. Allikas: Autorite kalkulatsioonid, $n = 345$ (ilma puuduvate arvamusteta)

Üldjuhul nähti aga 7-punkti skaalal **neutraalset mõju** (mediaan = 4) **rohepöördel uute toodete turule toomise, klientide arvu ning riigi- ja erahangete võitmise aspektist**. Kuid samas erinesid need hinnangud kaupade ekspordi väljavaadete lõikes. Vastajad, kes arvasid, et rohepöördega kaasneb ekspordi vähenemine Eestis hindasid pigem negatiivseks rohepöörde mõju enda ettevõttele uute toodete turule toomise aspektist (mediaan = 3). Kuid **need, kes prognoosisid Eestile positiivset ekspordi väljavaadet rohepöördest kaldusid hindama pigem positiivseks ka rohepöörde mõju enda firma uute toodete turule toomise aspektist** (mediaan = 5). Säärased erinevused olid statistiliselt olulised.²⁷ Sarnaseid tulemusi täheldati rohepöörde mõjul ka klientide arvule.

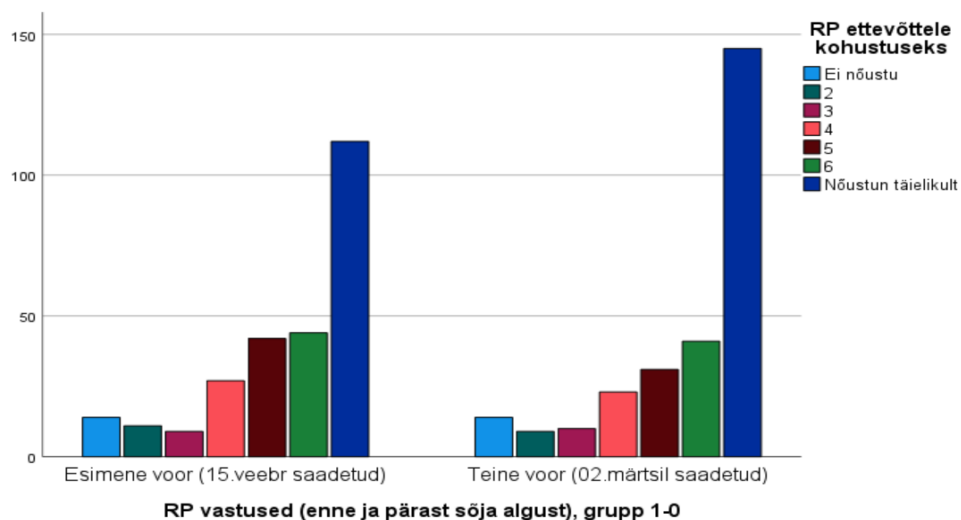
Lisaks nõustuti 7-punkti skaalal enamjaolt väitega, et rohepööre on kohustus (mediaan = 6), kuid enamik vastajaid samas ei osanud öelda, kas rohepööre võib olla ka võimalus (mediaan = 4). Säärane erinevus kohustuste ja võimaluste taju vahel oli statistiliselt oluline.²⁸ Kuna Tabel 7 tulemuste analüüsist (eelnevas alapeatükis) selgus, et ettevõtete teadlikkus rohepöördest on positiivselt seotud rohepöörde tajutava vajalikkusega firma vaatest, siis **on tõenäoline, et Eesti firmade teadlikkus rohepöörde võimalustest on madal**.

Kuna küsitluse läbiviimise ajal ehk kahe küsitlusvooru vahel algas Ukrainas täieulatuslik sõda (24.02.2022), siis oli võimalik vastuseid analüüsida ka sõjaeelse ja sõjaaegse perioodi lõikes, mil laekus vastavalt 259 ja 273 vastust. Kuid statistiliselt olulisi erinevusi see grupeering ei andnud ehk sõjaline konflikt ei mõjutanud üldjuhul saadud tulemusi. Ainukese erandina võis täheldada, et sõja puhkedes peeti rohepöoret rohkem kohustuseks võrreldes vastajatega enne

²⁷ Kruskal-Wallis testi ja *post hoc* analüüsi järgi ($\chi^2 = 100.27$, $p < 0.01$)

²⁸ Wilcoxon-signed rank testi järgi ($V = 55057$, $p < 0.01$)

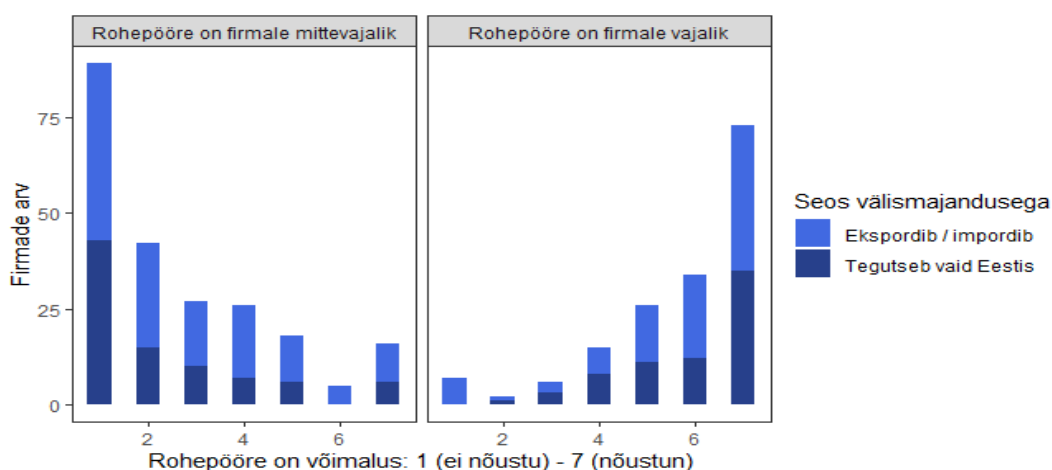
sõda (Joonis 35), vastavalt 53% ja 43%, mis oli Mann-Whitney testi järgi statistiliselt oluline erinevus ($p = 0.02$).

Joonis 35: Vastused küsimusele, kas rohepööre (RP) on kohustus, sõjaeelse ja sõjaaegse perioodi lõikes. Allikas: Autorite kalkulatsioonid, $n = 551$

Huvitav oli aga täheldada, et **kui vastajad pidasid rohepööret firmale vajalikuks, siis nähti enamjaolt rohepööret kui võimalust** (mediaan = 6). Samas kui rohepööret ei peetud firmale vajalikuks, siis enamasti ei nõustunud, et rohepööre võib olla võimalus (mediaan = 2). Selline erinevus rohepöörde kui võimaluse nägemises kahe grupi lõikes (rohepööret firmale vajalikuks ja rohepööret firmale mittevajalikuks pidavate vastajate vahel) oli statistiliselt oluline.²⁹

Joonis 36 illustreerib kõnealust erinevust ning samuti näitab, et tulemus ei sõltu ettevõtte seosest välismajandusega. Seega rohepöörde vajalikkust firmale tunduvad määratlema sellega kaasnevad võimalused.

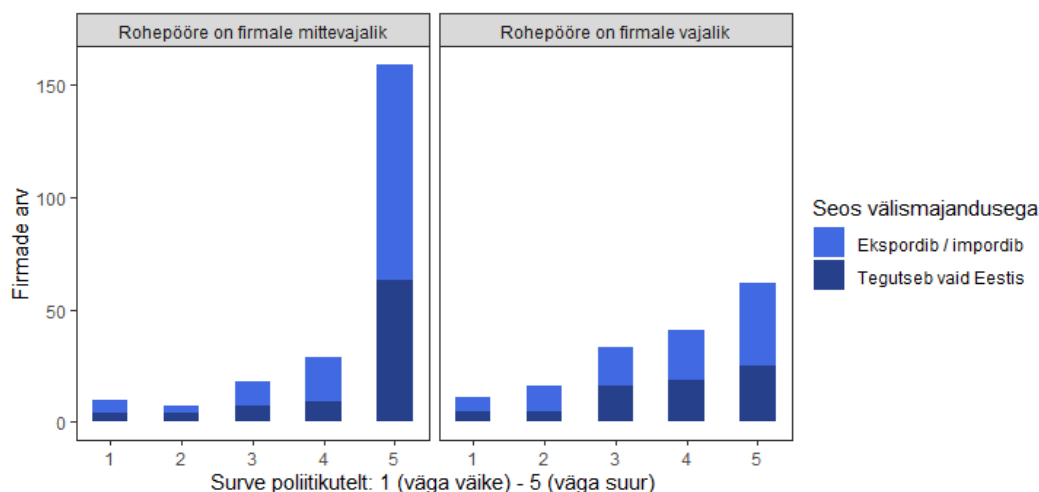
Joonis 36: Firmade tajude rohepöördest kui võimalusest rohepöörde firmale vajalikkuse ja välismajanduse seose lõikes. Allikas: Autorite kalkulatsioonid, $n = 345$ (ilma puuduvate arvamusteta)

²⁹ Mann-Whitney testi järgi ($W = 4719.5$, $p < 0.01$)

Vastajad ei osanud aga 5 punkti skaalal öelda, kas sotsiaalne surve rohepöördeks tuleb investorite ja klientide seast (mediaan = 3), kuid töötajate puhul täheldati pigem väiksemat survet (mediaan = 2) ning poliitikutelt tajuti suurimat survet (mediaan = 5). Need erinevused olid statistiliselt olulised³⁰ ning võib väita, et **süsteemiliselt tuntakse suuremat survet rohepöördeks just poliitikutelt.**

Huvitav oli aga täheldada, et **vastajad, kes pidasid rohepööret firmale vajalikuks tajusid madalamat survet poliitikutelt rohepöördeks** (mediaan = 4) ja **kõrgemat survet klientidelt** (mediaan = 4), võrreldes eelmises lõigus toodud tulemustega. Samas rohepööret firmale mittevajalikuks pidavad vastajad tajusid endiselt väga kõrget survet poliitikutelt (mediaan = 5), kuid klientidelt märksa väiksemat survet (mediaan = 2). Erinevused rohepöörde tajutava surve kohta rohepööret firmale vajalikuks ja mittevajalikuks pidavate gruppide lõikes olid statistiliselt olulised nii vastustest poliitikute³¹ kui ka klientide kohta.³² Neid erinevusi illustreerivad ka Joonis 37 ja Joonis 38, mis omakorda ei erinenud välismaajanduse seose lõikes.

Rohepööret firmale mittevajalikuks pidavad vastajad tajusid madalamat survet samuti investoritelt (mediaan = 2) ja **töötajatelt** (mediaan = 1), mis olid samuti statistiliselt olulised erinevused³³, võrreldes rohepööret vajalikuks pidavate vastajatega.

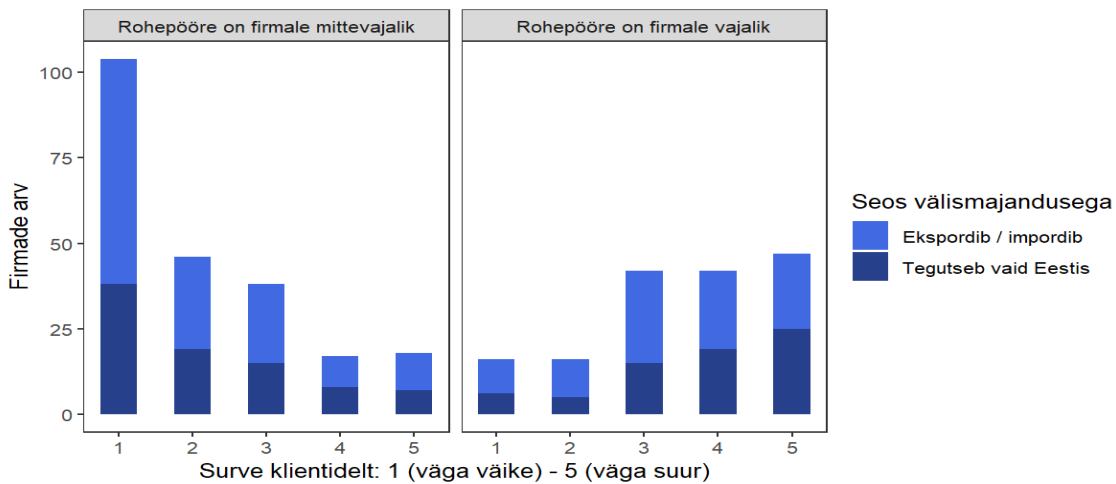
Joonis 37: Firmade hinnang poliitikute survele rohepöördeks väliskaubanduse seose ja firmale rohepöörde tajutava vajalikkuse lõikes. Allikas: Autorite kalkulatsioonid, n = 386 (ilma puuduvate arvamusteta)

³⁰ Friedmani ANOVA *post hoc* analüüsi järgi ($\chi^2 = 561$, $p < 0.01$)

³¹ Mann-Whitney testide järgi ($W = 24294$, $p < 0.01$)

³² Mann-Whitney testide järgi ($W = 8076$, $p < 0.01$)

³³ Mann-Whitney testide järgi (vastavalt $W = 9335$, $p < 0.01$; $W = 6519.5$, $p < 0.01$)

Joonis 38: Firmade hinnang klientide survele rohepöördeks väliskaubanduse seose ja firmale rohepöörde tajutava vajalikkuse lõikes. Allikas: Autorite kalkulatsioonid, n = 386 (ilma puuduvate arvamusteta)

Eelmises lõigus kirjeldatud tulemused näitavad, et teatud grupp vastajaid tajub süstemaatiliselt tugevamat survet poliitikutelt ja madalamat survet ülejäänud ettevõtte huvigruppidele (kliendid, töötajad ja investorid). Samas rohepöoret firmale vajalikuks pidavate ettevõtete puhul võib näha suuremat ja ühtlasemat tajutavat survet rohkematelt ettevõtte huvigruppidele.

Lisaks oli ootuspäraselt näha (kõrgete energiahindade valguses), et **vastajad pidasid kõige olulisemaks rohepöörde teemaks puhas, taskukohast ja turvalist energiat** (Joonis 39), mis võib tõenäoliselt mõjutada nende ettevõtet lähitulevikus. Hinnangud selle teemavaldkonna kohta erinesid süstemaatiliselt ehk statistiliselt oluliselt.³⁴ Seda täheldati võrreldes nullreostusega, puhta tööstusega ringmajanduse nimel, energia- ja ressursitõhusate hoonetega ning talust taldrikuni tervisliku ja taskukohase toiduga (ülejäanud teemavaldkondadega võrreldes oli erinevused statistiliselt mitteolulised).

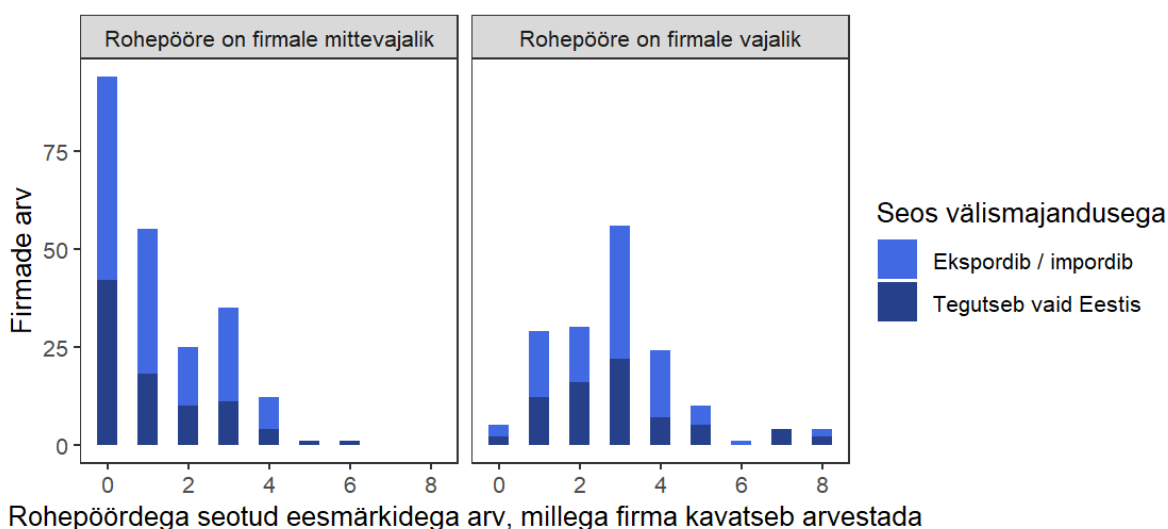
Joonis 39: Olulisemad rohepöörde teemad, mis tõenäoliselt mõjutavad ettevõtteid lähitulevikus. Allikas: Autorite kalkulatsioonid, n = 532

³⁴ Friedmani ANOVA *post hoc* analüüsi järgi ($\chi^2 = 186.27$, $p < 0.01$)

5.1.4. Valmisolek rohepöördeks

Mediaanhinnangute järgi puudub enamik ettevõtetel plaan rohepöördeks ja neil ei ole ka kavas plaani koostada. Samas **elektrienergia ja gaasi sektoris võis täheldada** meedianhinnangute järgi plaani puudumist, kuid **soovi seda tulevikus koostada**. Selles sektoris olev kõrgem valmisoleku määr rohepöördeks oli statistiliselt oluline, võrreldes ülejäänud sektoritega.³⁵

Rohepöörde eesmärkidest kavatseb enamik enda äritegevuse planeerimisel arvestada vaid kahe üldise eesmärgiga (mediaan = 2), mis tulenevad teemavaldkondadest, mida eelnevalt oli nimetatud (Joonis 39). Kuid need tulemused varieerusid sõltuvalt sellest kui oluliseks peeti rohepööret. **Rohepööret firmale mittevajalikuks pidavad vastajad olid enamjaolt valmis arvestama vaid ühe rohepöörde eesmärgiga** (mediaan = 1) **ja rohepööret firmale vajalikuks pidavad ettevõtted olid valmis lausa kolme eesmärgiga arvestama enda äritegevuse planeerimisel lähitulevikus** (mediaan = 3). Selline erinevus oli statistiliselt oluline³⁶, mida illustreerib ka Joonis 40.

Joonis 40: Rohepöörde eesmärkide arv, millega kavatses ettevõtte enda äritegevuse planeerimisel lähitulevikus arvestada. Allikas: Autorite kalkulatsioonid, n = 386 (ilma puuduvate arvamusteta)

Lisaks enamik küsitluses loetletud rohepöördega seotud tegevuste osas ei osatud kas hinnangut anda nende olulisuse osas enda äristrateegia seisukohast 5 punkti skaalal (mediaan = 3) või hinnati neid tegevusi **mitteoluliseks** / üldse mitteoluliseks (vastavalt mediaan = 2 ja mediaan = 1). **Kõige ebaolulisemaks** tegevuseks äristrateegia seisukohast peeti **juhtkonna tulemustasu sidumist rohepöörde eesmärkidega** (mediaan = 1), mille hinnangud olid süstemaatiliselt madalamad, võrreldes kõigi ülejäänud loetletud tegevustega ning see erinevus oli ka statistiliselt oluline.³⁷

³⁵ Mann-Whitney testi järgi oli (W = 998, p<0.01)

³⁶ Mann-Whitney testi järgi (W = 7640, p<0.01)

³⁷ Friedmani ANOVA *post hoc* analüüsi järgi ($\chi^2 = 849.47$, p<0.01)

Üldjuhul kaldub Eesti firmade valmisolek rohepöördeks olema üsna madal. Seda kinnitab ka ettevõtete vähene info avaldamine rohepöörde kohta - mediaanhinnangute järgi **enamik ei avalda teavet enda äritegevuse keskkondlike ja sotsiaalsete mõjude kohta.** Küll aga on huvitav täheldada, et need vähesed firmad, kes siiski avaldavad infot rohepöörde kohta (86 vastajat ehk 16% analüüsitavast valimist) kaldusid tajuma rohepöoret rohkem kui võimalust 7 punkti skaalal (mediaan = 5), võrreldes nendega, kes infot ei avaldanud (mediaan = 4). See oli ka statistiliselt oluline erinevus.³⁸

5.1.5. Rohepöörde takistused

Mediaanhinnangute järgi ei oska enamik vastajaid öelda, kas rohepöore võib takistada firma äritegevuse jätkamist (mediaan = 3)³⁹. **Tegevusvaldkondade lõikes tajusid aga kindlaid takistusi** (mediaan = 5) **veevarustuse ja ning haldus- ja abitegevuste sektorid**, mis oli statistiliselt oluline erinevus võrreldes ülejäänud sektoritega (mediaan = 3).⁴⁰ Statistiliselt oluliselt ei erinenud aga tajutavad takistused ettevõtte suuruste, kaupade/teenuste ja välismajanduse seose lõikes⁴¹. Kuid **suuremat takistuse taset tajusid firmad** (mediaan = 4), **kes olid arvanud, et rohepöördega kaasneb tarneahela liikumine Eesti naaberriikidest kaugemale.** See oli statistiliselt oluline erinevus⁴² võrreldes vastajatega, kes prognoosisid, et tarneahelates muutusi ei esine ning ühtlasi arvasid, et rohepöore ei takista praeguse ärimudeli jätkamist (mediaan = 3)

Üllataval kombel tajusid vastajad rohepöoret kui pigem takistust (mediaan = 4) praeguse ärimudeli jätkamiseks juhul kui nad olid vastanud, et suudavad rohepöördega kohaneda. Samas kui vastati, et rohepöördega ei suudeta kohaneda, siis vastati ka, et rohepöore pigem ei kujuta takistust senise ärimudeli jätkamisel (mediaan = 2). Tegu oli statistiliselt olulise erinevusega.⁴³

Peamisteks ettevõtte arengu takistavateks teguriteks peeti poliitilist/regulatiivset ebakindlust ja ressursside vähesust/kulu (vt ka Joonis 41), mis esinesid vastajate hinnangutes süstemaatiliselt rohkem kui ülejäänud vastusevariandid ning see erinevus oli statistiliselt oluline⁴⁴. Kuid rohepöoret ennast takistavate tegurite hulgas täheldati **mõõdukalt tugevaid positiivseid seoseid**, Spearmani korrelatsioonikordajate järgi, **rohepesu kuvandi ja kõrgete ühiskonna ootuste vahel** ($\rho=0.54$, $p<0.01$), **investeerimiskulude ja raha kättesaadavuse vahel** ($\rho=0.56$, $p<0.01$) ning **kliimaga seotud ebakindluse ja uue tehnoloogiaga seotud ebakindluse vahel** ($\rho=0.58$, $p<0.01$).

³⁸ Mann-Whitney testi järgi ($W = 15731$, $p<0.01$)

³⁹ "Kas rohepöore võib takistada Teie ettevõttel praeguse ärimudeli jätkamist?" 1 - "Kindlasti mitte"; 2 - "Pigem mitte"; 3 - "Ei oska öelda"; 4 - "Pigem küll"; 5 - "Kindlasti"

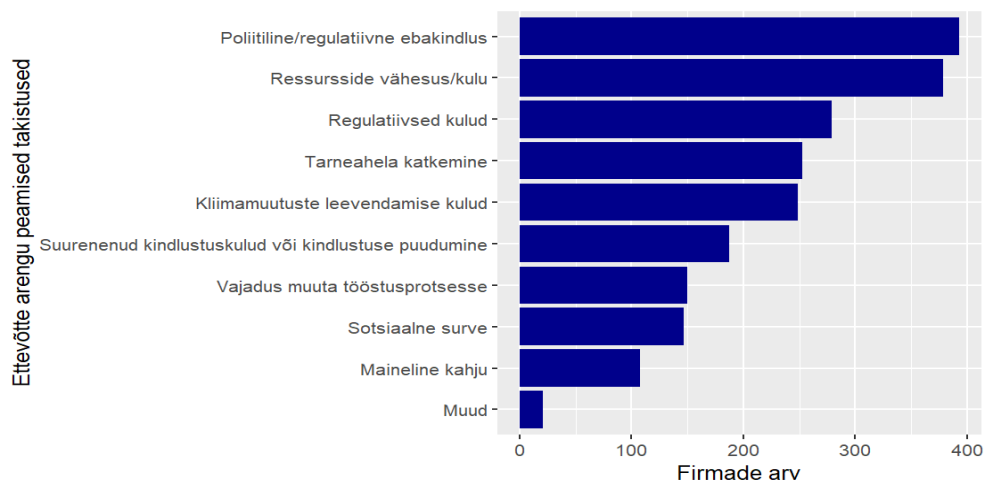
⁴⁰ Mann-Whitney testi järgi ($W = 1168$, $p<0.01$)

⁴¹ Kruskal-Wallise testide järgi (vastavalt $\chi^2=8.4$, $p=0.1326$, $\chi^2=1.3$, $p=0.5233$, $\chi^2 = 1.6$, $p=0.6577$)

⁴² Kruskal-Wallise *post hoc* analüüsi järgi ($\chi^2 = 8.2$, $p = 0.04138$)

⁴³ Kruskal-Wallise *post hoc* analüüsi järgi ($\chi^2 = 8.2$, $p = 0.01694$)

⁴⁴ Friedmani ANOVA *post hoc* analüüsi järgi ($\chi^2 = 1166.8$, $p<0.01$)

Joonis 41: Ettevõtte arengu peamised takistused lähitulevikus. Allikas: Autorite kalkulatsioonid, $n = 532$

Mediaanhinnangute järgi **prognoosisid väga suur osa vastajatest (344 firmat), et rohepöördega kaasneb ettevõtte kulude suurenemine lähitulevikus**. Seda võis täheldada peaaegu kõikide tegevusvaldkondade lõikes, väljaarvatud info ja side, kutse-teadus ja tehnika ning hariduse sektorites, kus prognoositi pigem kulude jäämist samaks. Mainitud sektorite erinevus võrreldes ülejäänud sektoritega oli statistiliselt oluline.⁴⁵

Spearmani korrelatsioonikordajad näitasid statistiliselt olulisi, kuid nõrkasid positiivseid seoseid rohepöördega seotud tajutava kulude kasvu ja teiste küsimuste vastuste vahel, mis võimaldavad teatud määral paremini mõista **võimalikke kulude suurenemise põhjuseid**. Nende seas võis täheldada **kliimaleevenduskulude suurenemist** ($\rho=0.35$, $p<0.01$), **ressursside nappust** ($\rho=0.24$, $p<0.01$), **süsinikuhinna kasvu** ($\rho=0.22$, $p<0.01$), **tarneahela katkemist** ($\rho=0.27$, $p<0.01$), **regulatiivkulude tõusu** ($\rho=0.35$, $p<0.01$), **rohepesukuvandi ohtu** ($\rho=0.23$, $p<0.01$) ja **survet poliitikutelt** ($\rho=0.22$, $p<0.01$). Huvitav on aga tõdeda, et teatud seosed muutusid tugevamaks (ρ absoluutväärtus oli suurem) kui keskenduti firmadele, mis ei tegutse ainult Eestis. Eksportivate ja/või importivate ettevõtete puhul võis täheldada keskmiselt tugevaid ja statistiliselt olulisi positiivseid seoseid rohepöördega kaasneva tajutava kulude kasvu ning regulatiivkulude ($\rho=0.45$, $p<0.01$) ja kliimaleevenduskuludega ($\rho=0.45$, $p<0.01$). Lisaks täheldati statistiliselt olulisi positiivseid nõrku, kuid tugevamaid seoseid rohepöördega seotud kulude ja süsinikuhinna kasvu ($\rho=0.30$, $p<0.01$) ning tarneahela katkemise vahel ($\rho=0.34$, $p<0.01$). **Järelikult kalduvad välismajandusega seotud ettevõtted tajuma kõrgemat kulude kasvu seoses rohepöördega.**

Lisaks võis leida nõrkasid negatiivseid seoseid rohepöördega seotud kulude kasvu ja **rohepöörde tajutava vajalikkuse vahel ühiskonnale** ($\rho=-0.26$, $p<0.01$). Samas esinesid ka väga nõrgad kuid statistiliselt olulised negatiivsed seosed kulude kasvu ning rohepöörde elluviimiseks tajutava survega klientidelt ($\rho=-0.16$, $p<0.01$), investoritelt ($\rho=-0.13$, $p<0.01$) ja töötajatelt ($\rho=-0.16$, $p<0.01$). Tõenäoliselt ei nähta rohepööret kuigi vajalikuna ühiskonna seisukohast, kuna tajutakse väga tugevat survet peamiselt vaid poliitikutelt, kuid märksa nõrgemat survet tajutakse ülejäänud huvigruppidele. Seda kinnitab statistiliselt oluline ja

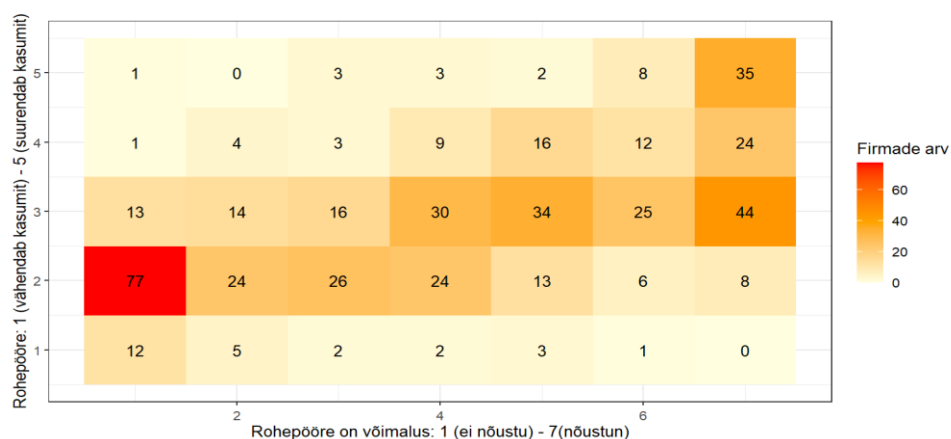
⁴⁵ Mann-Whitney testi järgi ($W = 15688$, $p<0.01$)

mõõdukalt tugev positiivne seos rohepöörde ühiskondliku vajalikkuse ning rohepöördeks tajutava surve vahel, mis tuleneb klientidelt ($\rho=0.46$, $p<0.01$) ja töötajatelt ($\rho=0.47$, $p<0.01$). **Järelikult vaid poliitikute survest üksi ei pruugi piisata, et rohepööret edukalt ellu viia.** Rohepöörde ühiskonnavajalikkuse põhjendamisel **on oluline, et surve tuleks ka teistelt huvigruppide** (nt tarbijatelt, töötajatelt, investoritelt jt), kelle arvamuste kõlapinda võiksid soodustada poliitikut. Säärane mitmekesisem surve eri ühiskonnakihtidelt võib vähendada ka rohepesu kuvandi kartust, mida vastajad on hinnanud üheks oluliseks rohepööret takistavaks teguriks.

5.1.6. Rohepöörde võimalused

Enamik vastajaid ei olnud 5 punkti skaala põhjal kindlad, kas rohepöördega võib kaasnedas kasumi suurenemine või vähenemine (mediaan = 3). Kuid **rohepööret firmale vajalikuks pidavad ettevõtted enamasti arvasid, et rohepöördega võib kaasnedas kasumi suurenemine mingil määral** (mediaan = 4). Samas **rohepööret firmale mittevajalikuks pidavad vastajad pigem enamjaolt ei uskunud kasumi suurenemist** suurte kulude tõttu (mediaan = 2). See erinevus oli ka statistiliselt oluline.⁴⁶

Lisaks on näha **tugevat positiivset ja statistiliselt olulist seost rohepöördega kaasneva kasumi ja rohepöörde kui tajutava võimaluse vahel** ($\rho=0.61$, $p<0.01$). Seda illustreerib ka Tabel 9, kus maatriksil joonistuv diagonaalselt tõusev muster ilmestab seose tugevust. Tõenäoliselt rohepööret kui võimalust nägevad firmad tajuvad rohepööret loomuliku osana äritegevusest, mis võib olla tasuv investeering. Samuti võib täheldada **mõõdukalt tugevat positiivset seost rohepöördest tuleneva tajutava kasumi kasvu ning klientide arvu mõjule rohepöördest** ($\rho=0.51$, $p<0.01$). Sama võis täheldada ka **uute toodete turule toomise osas** ($\rho=0.54$, $p<0.01$). Seega rohepöördega seonduv **innovatsioon** võib olla üks võimalustest, mis võib suurendada ettevõtete kasumit. **Kui aga firma oli vastanud, et tajub rohepöördel väga positiivset mõju uute toodete turule toomise seisukohalt, siis enamik vastajaid kaldusid arvama, et rohepöördega kaasneb kindlasti kasumi tõus** (mediaan = 5), samas kui ülejäänud vastajad olid enam-jaolt ebakindlad (mediaan = 3). Säärane erinevus oli statistiliselt oluline.⁴⁷

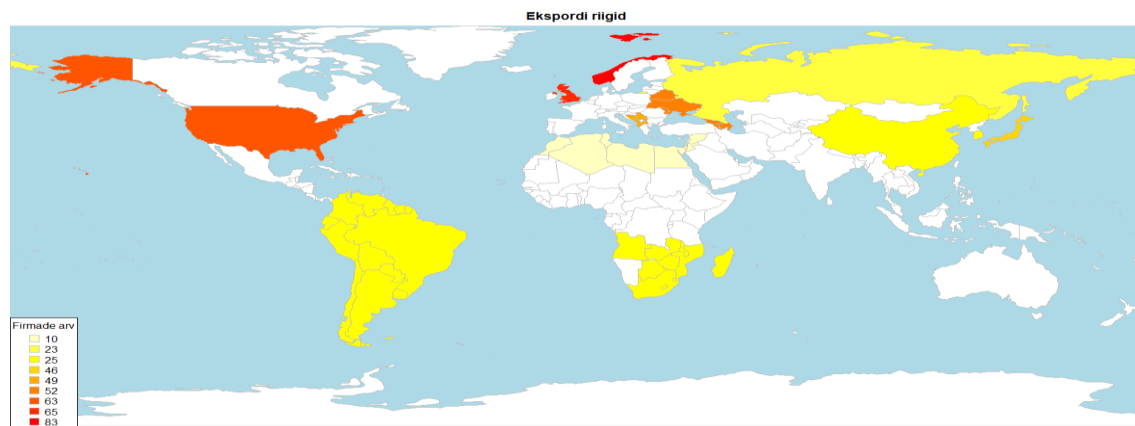
Tabel 9: Seos rohepöördega kaasnevate kasumi muutuste ja rohepöörde kui võimaluse tajumise vahel. Allikas: Autorite kalkulatsioonid, $n = 500$ (väljajäetud puuduvad arvamused)

⁴⁶ Mann-Whitney testi järgi ($W = 6176$, $p<0.01$)

⁴⁷ Mann-Whitney testi järgi ($W = 2300$, $p<0.01$)

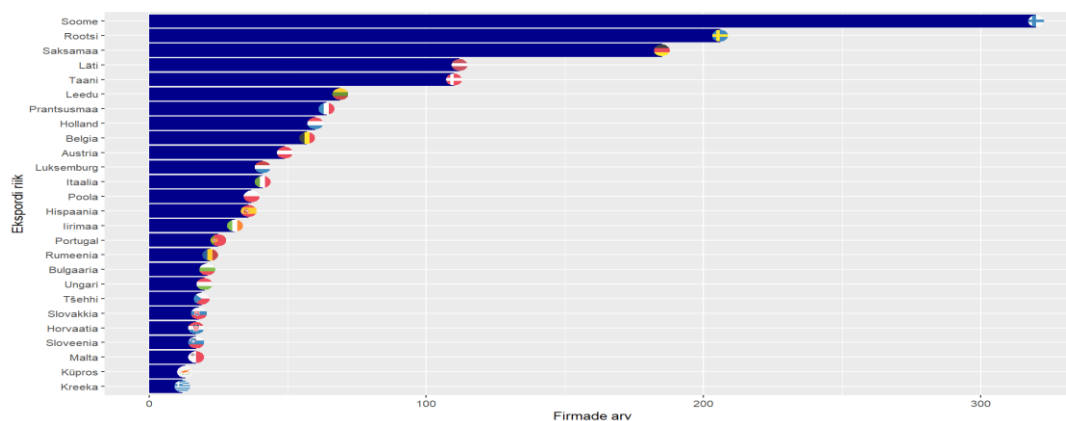
Veel võis tõdeda, et suuremat tajutavat kasumit rohepöördest prognoosisid üldjuhul vastajad, kes pidasid rohepööret firmale ($\rho=0.55$, $p<0.01$) ja ühiskonnale vajalikuks ($\rho=0.53$, $p<0.01$) ning arvasid, et nende ettevõtte tarneahel lüheneb ($\rho=-0.45$, $p<0.01$), Spearmani korrelatsioonikordajate järgi, mis olid ka statistiliselt olulised. **Samuti võis täheldada positiivset mõju tajutavale kasumile rohepöördest nende firmade hulgas, kes arvasid, et rohepöördest võib olla kasu klientide maksevalmiduse ($\rho=0.37$, $p<0.01$) ja veel enam klientide ostuvalmiduse tõstmisel ($\rho=0.41$, $p<0.01$).** Kui esimese puhul on näha nõrka seost, siis teise muutuja puhul on tegemist mõõdukalt tugeva seosega.

Isegi suuremat **positiivset mõju** näitas Spearmani korrelatsioonikordaja **tajutava rohepöörde kasumi ja rohepöördega kaasneva turgude laienemisvõimaluse** vahel ($\rho=0.46$, $p<0.01$). Seda kinnitas ka asjaolu, et vastajad, kes nägid roheettevõtluse ekspordipotentsiaali võimalusi enda ettevõttel, tajusid ühtlasi rohepöördega mingil määral kaasnevat kasumi kasvu pikemas perspektiivis 5 punkti skaalal (mediaan = 4), võrreldes ülejäänutega (mediaan = 3). Tegemist oli statistiliselt olulise erinevusega.⁴⁸ Euroopa Liidu (EL-i) välistest riikidest (Joonis 42) arvati, et suurima potentsiaaliga eksporditurud, kuhu laienemisel oleks Eestil võimalik rohepöördest kasu saada, on peamiselt **Norra, Suurbritannia ja USA**. Euroopa Liidu sisestest riikidest (Joonis 43) pakuti aga kõige enam **Soomet, Rootsit ja Saksamaad**. Tegemist on üldjuhul riikidega, kus elatustase on EL-i keskmisest kõrgem ning lisaks on ka tõenäoliselt kõrged ühiskonna ootused rohepöördega seotud standardite osas.

Joonis 42: Eesti jaoks suurima ekspordipotentsiaaliga EL-i välised riigid rohepöördest kasu saamiseks. Allikas: Autorite kalkulatsioonid, $n = 532$

⁴⁸ Mann-Whitney testi järgi ($W = 4708$, $p<0.01$)

Joonis 43: Eesti jaoks suurima ekspordipotentsiaaliga EL-i sisesed riigid rohepöördest kasu saamiseks. Allikas: Autorite kalkulatsioonid, n = 532

Siiski olid aga **hinnangud rohepöördega seotud võimaluste osas valdavalt pessimistlikud**. Enamik vastajaid arvasid 5 punkti skaalal, et nende firma pigem ei saa kasu rohepöördest läbi kõrgema klientide makse- ja ostuvalmiduse, kvalifitseerituma ja produktiivsema tööjõu ligi meelitamise, soodsama rahastuse saamise ning kulude säästmise (mediaan = 2). Kõige negatiivsem hinnang oli aga uutele turgudele laienemise kohta (mediaan = 1). See seletab, miks enamik vastajaid ei olnud kindlad, kas rohepöördega võib kaasneda kasumi suurenemine, mida kinnitasid eelnevalt kirjeldatud positiivsed seosed Spearmani korrelatsioonikordajate põhjal.

Ka valdkondade lõikes võis tähendada valdavalt pessimistlikke või neutraalseid arvamusi erinevate rohepöörde võimaluste kohta. **Ainsana eristusid hinnangud klientide ostuvalmiduse kasvu koha pealt, kus 5 punkti skaalal tajuti pigem positiivset mõju rohepöördest veonduse ja laonduse sektoris** (mediaan = 4), võrreldes ülejäänud sektoritega (mediaan = 2), mis oli ka statistiliselt oluline erinevus.⁴⁹ Võimalik, et kasvav ebakindlus rohepöördega kaasnevates mõjudes tarneahelale võib soodustada nõudlust suuremate laovarude hoidmise järele, mis seletaks ka eelnevalt leitud tulemusi.

5.1.7. Rohepöörde meetmed

Enamik vastajaid arvasid 4 punkti skaalal⁵⁰, et nad ei ole kindlad, kas rahalisi toetusi vajavad rohepöörde ideede elluviimiseks (mediaan = 2), kuna ei ole veel kulunud hinnanud. Kuid **põllu- ja metsamajanduse ning elektrienergia ja gaasi sektorites vastati, et vajatakse mõõdukalt rahalist toetust rohepöörde jaoks** (mediaan = 3), mis erines ülejäänud sektoritest (mediaan = 2) ja tegu oli statistiliselt olulise tulemusiga.⁵¹

Erinevaid rohepöördega seotud toetusmeetmete liike peeti 5 punkti skaalal suhteliselt võrdselt oluliseks. Rahalisi toetusi ja maksusoodustusi peeti väga vajalikuks (mediaan = 5) ning vajalikuks (mediaan = 4) peeti informatsiooni jagamist / koolitusi ja regulatsioonide

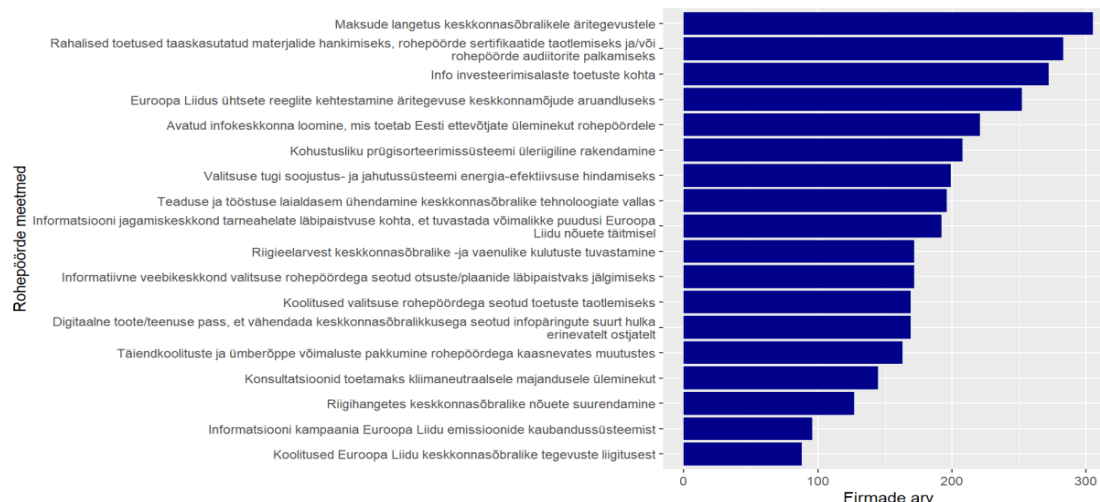
⁴⁹ Mann-Whitney testi järgi (W = 4599.5, p = 0.03)

⁵⁰ "Kas vajate rahalist toetust et oma rohepöörde ideid ettevõttes ellu viia?" 1 - "Ei vaja"; 2 - "Võib-olla, ei ole veel hinnanud kulusid"; 3 - "Jah, mõõdukalt"; 4 - "Jah, suures ulatuses"

⁵¹ Mann-Whitney testi järgi (W = 7402.5, p < 0.01)

ühtlustamist. Need erinevused ei olnud statistiliselt olulised⁵², mis tähendab, et vastajad pidasid suhteliselt võrdselt tähtsaks kõiki toetusmeetmete tüüpe.

Joonis 44 näitab, et **ühaks kõige olulisemaks rohepöörde meetmeks**, mis võiks tuua kasu Eesti ettevõtete jaoks, on vastajate hinnangul **maksude langetus keskkonnasõbralikele äritegevustele**. Seda pidasid tähtsaks üle 300 firma. Olulisemate meetmete hulgas olid esikohal ka **rahalisel toetusel taaskasutatud materjalide hankimiseks, rohepöörde sertifikaatide taotlemiseks ja/või rohepöörde audiitorite palkamiseks, samuti info investeerimisalaste toetuste kohta ning Euroopa Liidus ühtsete reeglite kehtestamine äritegevuse keskkonnamõtjude aruandluseks**. Eelnevalt nimetatud meetmeid tähtsaks pidavate vastajate arv ei erinenud statistiliselt oluliselt maksude langetuse meetmest keskkonnasõbralikele äritegevustele.⁵³ See tähendab, et toodud esimesed neli kõige sagedamini pakutud meetet (Joonis 44) peetakse enamjaolt võrdselt tähtsaks. Lisaks selgus, et **maksude langetus keskkonnasõbralikele äritegevustele** erines statistiliselt oluliselt kõikidest ülejäänud meetetest.⁵⁴ Järelikult võib öelda, et tegemist on meetmega, mida Eesti ettevõtted süstemaatiliselt kalduvad eelistama.

Joonis 44: Olulisemad meetmed suurendamaks kasu rohepöördest Eesti ettevõtete jaoks.
Allikas: Autorite kalkulatsioonid, n = 532

5.2. Intervjuude kvalitatiivsed tulemused

5.2.1. Teadlikkus rohepöördest

Intervjuudel osalenute seas domineeris arvamus, et suur osa inimestest on kliimaeesmärkidest teadlikud, kuid märkimisväärne hulk inimesi seostab keskkonnateadlikkust vaid prügi sorteerimisega. Seega, teadlikkus sellest, kuidas peaks ettevõtte või indiviid rohepöörde kontekstis käituma ja mida realselt tegema, on madal. Mainiti, et Eesti riigil puudub selge nägemus kuhu rohepöördega soovitakse jõuda. Rohepööret nähti nii väljakutse, võimaluse kui ka lihtsalt propagandana.

⁵² Friedmani ANOVA *post hoc* analüüsi järgi

⁵³ Friedmani ANOVA *post hoc* analüüsi järgi

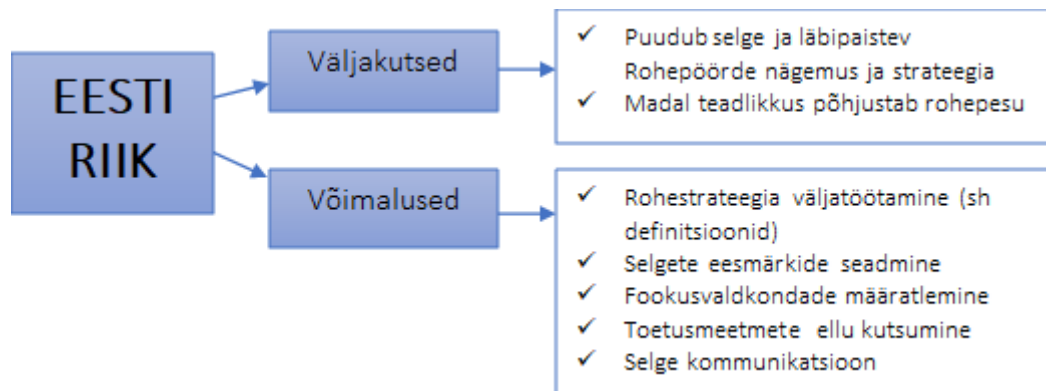
⁵⁴ Friedmani ANOVA *post hoc* analüüsi järgi ($\chi^2 = 722.86$, $p < 0.01$)

„Kui meil on teada mis on ÜRO-, Euroopa Liidu eesmärgid, mis on Pariisi kokkuleppega seotud, siis on kõik selge. Eesti tasemel ei ole midagi selget, siin ei ole selget nägemust kuhu Eesti soovib jõuda? [...] Kasutatakse mõistet kliimaneutraalsust, kas see puudutab ainult CO2 ja kasvuhoonegaase? Kliimaneutraalsusest räägime erineval tasemel, tundub, et sinna on pikk maa minna.“ (15)

„Ma arvan, et teadlikkus sellest, et [...] keskkonda tuleb säästlikult suhtuda [...] on olemas. [...] Aga milles see nagu päris elus seisneb ja kuidas ta rakendub ja kuidas iga inimene sellest kontekstist lähtuvalt võiks või peaks käituma, no selle kohta on küll teadlikkus väga väike. Nii laiemas ringkonnas kui tegelikult ka võib-olla inimeste või spetsialistide hulgas, kelle amet võiks seda nagu eeldada.“ (34)

„Täna räägitakse rohepöörde kontekstis erinevat keelt, teiseks kui räägitakse rohepöördest, mõeldakse väga erinevaid asju, kolmandaks on ettevõtja küsimus, et kuidas see kõik praktikasse rakendatakse.“ (37)

Lähtuvalt intervjuudest saab kokkuvõtvalt rohepöörde väljakutsed ja võimalused, välja tuua kolmel erineval tasandil, riigi, ettevõtete ja indiviidide tasandil. Riigi ülesandena soovitasid uuringus osalejad selge ja läbipaistva rohepöörde strateegia ja eesmärkide väljatöötamist, mis omakorda tuleb siis erinevatele ühiskonna osapooltele selgelt ja fookuseeritult kommunikeerida. Oluliseks peeti ka rohepöörde fookusvaldkondade määramist ja piirkondlikke iseärasusi arvestamist (Joonis 45).

Joonis 45: Rohepöörde peamised väljakutsed ja võimalused riigi tasandil. Allikas: Autorite koostatud.

Ettevõtetega seoses toodi välja erinevused suurte ning väike- ja mikroettevõtete osas. Mainiti, et kuna suurtele ettevõtetele on regulatsioone rohkem kui väikestele, siis on suuremad roheteemadest enam informeeritud.

„Üleüldiselt rohepöörde olemust ja pöördumatust loomusest, on teadlikkus pigem üldine aga mitte niivõrd selge, mida see tähendab konkreetsele organisatsioonile [...] Need sektorid kellel on seos Euroopa Liidu süsiniku heitegaasi süsteemiga on teadlikumad kui teised, sest nad on sellega seotud. Ettevõtjatel puuduvad ka oskused, mida nende teadmistega peale hakata.“ (41).

Väike- ja mikroettevõtete teadlikkust roheteemadest peeti puudulikuks ja ühtlasi toodi välja nende ettevõtete ressursinappus. Vähene teadlikkus ja ressursinappus koos pärsivad roheliste toodete ja teenuste arendamist.

„Reeglina mikroettevõtete ressursi puudus on väga terav ja peensusteni teemat ei vallata. [...] Suurtootjad on teemast teadlikumad. Väiketootjad ei pinguta. Kui regulatsioon ei nõua, [...] Takistus (toodete ja teenuste arendamisel) on vähene teadlikkus.“ (3)

Kõige selgem nägemus roheteadlikkusest oli intervjuueritavate arvamusel energiasektoris. Energiaressursside osas osalejate vastused varieerusid: alates sellest, et põlevkivi annab Eestile energeetilise sõltumatus...

„Põlevkivi energeetika, millest täna palju juttu on, pigem võiks seda vaadata kui olulist ressursi, mitte kui kahjulikku keskkonna jalajälge, sest see annab meile energeetilise sõltumatus.“ (2)

...kuni selleni, et igasugune elekter ja tootmine on keskkonda säästav. Tõdeti, et olgugi, et energia ja tootmise jaoks on asendusvariandid olemas, on nendel keskkonnale erinev mõju. Nt:

„Sõe- ja gaasi asendamine elektrienergia tootmiseks (kas järk-järguline või kiire) nende tehnoloogiatega, mille kasutuksvõtmine vähendab: kahjulikke gaaside väljaheitmist, maapinna saastamist, veekogude reostamist. Hetkel saadaval olevad tehnoloogiad on: Tuulikud [...], Päikesepaneelid [...], Tuumajaamad, [...], Hüdroelektrijaamad [...] jne. Ümber paigaldada tootmisliinid, kus asendada elektritarbimist teiste alternatiividega [...]. Muuta pakendid, nt. plastik → paberi vastu (kuigi ei ole kindel, kas reostamine on väiksem) [...]. Muuta põhilised materjalid kergetööstuses, nt. vähendada naftast toodetavad tooted miskis muuks, mille tootmine vähem kahjustab loodust. Gaaside ja vedelike väljaheidete puhul — filtrite rakendamine ja edasine töötlemine. Elanikkonnaga töö [...], õpetada inimest säästma: [...]. Elektrooniga remontimise soosimine uue ostmise asemel [...]. Mehhaaniliste seadmete remontimine [...], Bussid/trammid/trammid autode asemel [...].“ (25)

Intervjuueritavad mainisid ühtlasi, et ettevõtetes kus teadlikkus kõrge ja ollakse roheteemadega teemadega kursis on need teemad jagatud alateemadeks ning nendega tegeletakse süsteemselt ja eesmärgipäraselt. Näiteks:

„Meie puhul on see jaotatud paljudeks alamteemadeks, suures plaanis meie enda tegevustega seotu ja meie tarnijate ja partneritega seotu.“ (16)

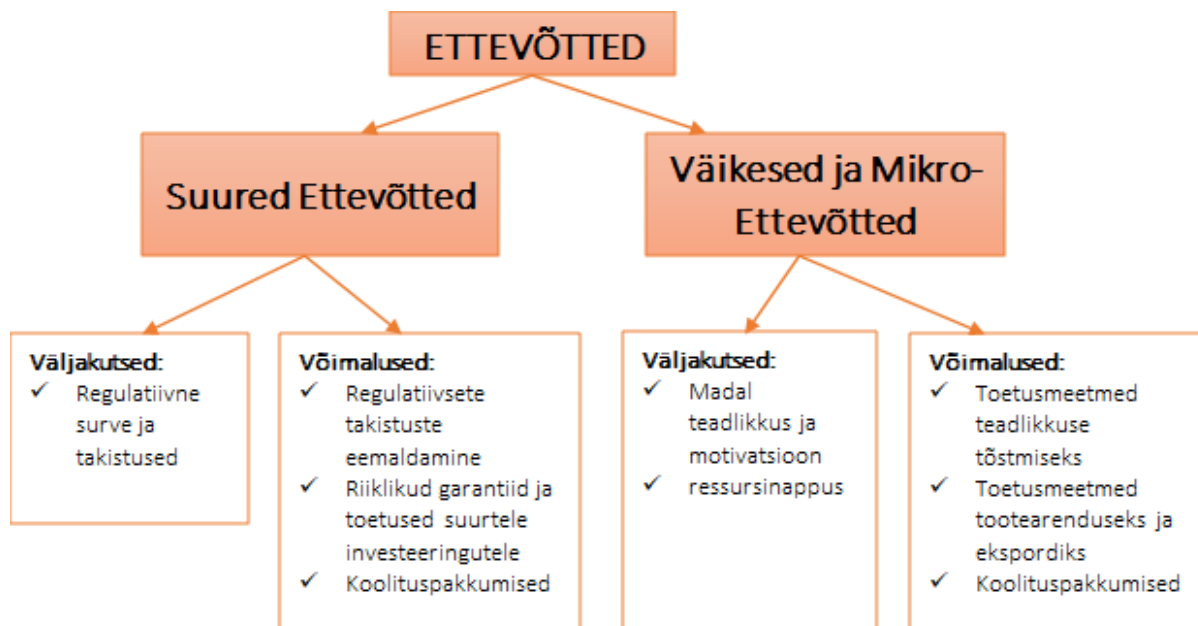
„Oma ettevõttes on meil jaotatud kogu kestlikkuse teema viieks tulpaks: keskkonnateema, toitumise ja tervise teema, ohutu toidu teema, inimestest-ühiskonnast hoolimine, kestlik hankimine. Lisaks kliimasoojenemisele on mitmekesisuse säilitamine ja tagamine ja taastamine. Laias laastus oleme kursis, mida rohepöörde peaks saavutama.“ (13)

Intervjuudel osalejate arvamustest joonistus välja, et rohepöördest teavad enam need ettevõtjad ja tarbijad, kes on maailmavaatelt rohelised. Näiteks:

„Isiklikult tean väga palju, sest maailma vaate on roheline.“ (12)

„Tegelen ettevõtetega, kellel on arusaamine ja tahtmine sel teemal olla eestkõnelejad ja teerajajad Eestis. [...] Minu ümber on inimesed alates minu sotsiaalmeediavõrgustikust kuni lõpetades sõprade ja tuttavatega, [...] kõik on teemast väga teadlikud ja huvitatud.“ (27)

Allpool on kokkuvõtlikult välja toodud ettevõtete rohepöörde väljakutsed ja võimalused (Joonis 46).

Joonis 46: Rohepöörde peamised väljakutsed ja võimalused ettevõtete tasandil. Allikas: Autorite koostatud.

Intervjuudel osalejad tõid välja tarbija rolli rohepöördes, väites, et see on oluline, mistõttu tuleb süsteemselt tegeleda sellega, et Eesti tarbija on nii teadlik, et valib poes väiksema jalajäljega toote. Tõdeti, et täna on tarbija valmidus rohepöörde kinni maksmiseks madal, kuna teadlikkus rohepöördest madal, mistõttu ettevõtted vajavad riigi abi tarbijate harimisel rohepöördest. Tarbijate Rohepöörde peamised väljakutsed ja riigi võimalused nendega tegelemiseks on esitatud alljärgnevalt (Joonis 47).

Joonis 47: Rohepöörde peamised väljakutsed ja võimalused elanikkonna, ehk tarbijate tasandil. Allikas: Autorite koostatud.

Kokkuvõtvalt saab öelda, et Eesti vajab selget nägemust ja eesmärke ning meetmeid, et kõikide osapoolte teadlikkust rohepöördest nii läbi selge ja süsteemse kommunikatsiooni kui toetavate haridusprogrammide tõsta. Lisaks eelnevale tõdeti üksmeelselt, et alanud Venemaa ja Ukraina sõda mõjutab rohepööret ja eriti energiasektorit.

5.2.2. Eestisse roheliste välisinvesteeringute voogude soodustamise võimalused

Intervjuudel osalejad tõid välja riikliku (rohe)investeeringute strateegia osas nii võimalusi kui kaasnevaid väljakutseid. Uuringus osalejate arvamuste põhjal väita, et kui riiklikul tasandil loodud kõik eeltingimused, nt maksusüsteem, ligipääs andmetele jms, on investorite meelitamiseks Eestisse suur eeltöö tehtud.

„Kui meil on riiklikud digitaalsed platvormid, maksude, ettevõtluse jaoks, ligipääs riiklikele andmetele, CO2 ja materjalide traceability, siis tulevad investorid juba ise siia. Lisaks on loomulikult vaja oskustööjõu sissetoomise lihtsustamist, täna 70% Eesti tööjõuturul töötavatel inimestel pole haridust ega *skill seti* mis on vajalikud rohepöörde või ringmajandusel põhinevate ärimudelite, teenuste ja tarneahelate väljaarendamiseks. [...] Vaja oleks selget poliitilist tahet ja agiilset partnerit avaliku sektori poolelt.“ (35)

„Investeeringute meelitamiseks on riigi toetus oluline.“ (41)

Maksu- ja juriidilise süsteemi osas oli intervjuudel osalejatel mitmeid tähelepanekuid. Näiteks, toodi välja, et välisinvesteeringute soodustamiseks on oluline tagada riiklikul tasandil roheinvesteeringuid soodustav/toetav maksukeskkond. Ühtlasi, kuna roheinvesteeringud on üldjuhul mahukad ja pikaajalise tasuvusega, tuleb kasuks, kui riik saab pakkuda omapoolseid garantiisid, ehk investeerimiskindlust. Tõdeti, et on vaja luua maksukeskkond, mis toetab riiklikult seatud rohepöörde jaoks vajalikke investeerimiseesmärke ja prioriteete. Alloleval joonisel (Joonis 48) on esitatud kokkuvõtvalt väljakutsed ja võimalused, mida intervjuueeritavad välisinvesteeringute osas välja tõid.

Joonis 48: Roheinvesteeringutega seonduvad väljakutsed ja võimalused. Allikas: Autorite koostatud.

Lisaks eelnevale, peeti intervjuudel osalejate seas oluliseks teemaks ka roheinvesteeringute jätkusuutlikkust. Koostööd erinevate osapoolte vahel loeti nii võimaluseks kui väljakutseks, kuna valitsuste vahetustega on investeeringutega seonduvad prioriteedid muutunud. Eraldi rõhutati koostöövajadust teadusasutuste ja riigi vahel, kuna roheline innovatsioon on

teadusmahukas. Tähtsaks peeti nii uute materjalide ja ainete arendamist ja tootmist kui „rohelistele“ start-up´idele soodustuste tegemist.

5.2.3. Rohepöörde mõju välismaajanduse konkurentsivõimele

Üldiselt tõdesid intervjueeritavad, et rohepöördel on mõju nii sise- kui väliskaubandusele, kuid tegevusi tuleb selles suunas tulevikus sihipäraselt mõtestada ja selgelt eesmärgistada. Väliskaubanduse kontekstis peeti oluliseks nii riiklikku mainekujundust kui Eesti riigi ja kaupade ja teenuste konkurentsivõimet. Intervjueeritavate seas oli ka neid, kes väitsid, et kõigepealt tuleb kohalikus kontekstiks asjad selgeks saada ja alles siis ekspordile mõelda.

„Üldistatult, iga ettevõtte unistab ekspordist. Ehk alustaks eelkõige keskkonnasõbralike kaupade/teenuste mitmekesisusele kohalikul tasandil ja küll nendega edasi jõutakse. Eesti kuvand/maine loomisel arvestada: Eesti = Keskkonnasõbralik. Tõhusam koostöö asjatundjatega, innustav positiivne praktika. Alustaks kaupade/teenuste konkurentsieelisega. Innovaatiliste toodetega on lihtsam turge vallutada. Avaliku sektori projektid eeskujuks, et turismi kaudu me paistaks silma.“ (1)

„Takistus on see, et meil on kontseptsioon loodud aga meie tegelik elu ei toeta seda, me oma olemuselt ei ole roheline riik. Me saame rääkida ainult sellest, mis meil on reaalselt olemas, mida toetavad reaalsed tegevused ja reaalne keskkond, mida meil ei ole, seda ei saa välja öelda, selleks et ekspordida rohelist kuvandit, me peame kõigepealt roheliseks saama.“ (nr 12)

„See algab sellest, et teeksime ennast roheriigina atraktiivseks. [...] Erinevate teenuste-kaupade pakkumiseni välja, kui me ei ole ennast piisavalt roheliseks teinud, meie tegevused ei ole läbipaistvad, meil ei ole selget visiooni kuhu me tahame liikuda, me ei ole ennast Euroopas ülemaailmselt rohepöörde osas atraktiivseks teinud, siis ei ole meid edukalt väljapoole müüa ja loota et keegi siia investeerida tahab.“ (10)

Kesksete küsimustena kerkisid intervjuude käigus esile küsimused: Kui roheline on Eesti tegelikult? Milline on Eesti kuvand väljaspoole ja mis on tegelik reaalsus? Kuidas konkurentsivõimet säilitada ja tõsta?

Oluliseks peeti veel energeetika ja teaduse arendust ekspordisektorites ja patentide olulisust. Arvati, et koostöö ülikoolidega ja ülikoolide teadustöö saavad toetada innovaatiliste tootmis- ja tehnoloogiate arendamist. Mainiti, et teadustegevust saab siduda start-up investeeringutega, ning et Eesti võimalus on „teadmuse“ ekspordi suurendamine.

„Soome, Rootsi ja muud riigid, kus ülikoolid on võtnud eesmärgiks luua patente, neid patente kuidagi litsentseerida välja või teha start-up investeeringuid ja omakapitali investeeringuid vastu saada. Mina väga sooviks, et energeetika ekspord ei oleks ainult elektri ekspord üle piiri vaid oleks ka teaduseksport.“ (5)

Kokkuvõtvalt, intervjuude käigus tõdeti, et riik saab väliskaubanduse toetamiseks palju ära teha, kuid eelduseks on, et Eesti ettevõtetel on piisavalt rohelisi tooteid-teenuseid, mida välisurgudele pakkuda.

„Esiteks, riik peaks erineval viisil toetama ka Eesti maine ja tuntuse suurendamist, et teised riigid teaksid meid keskkonnasõbralikkuse poolest. Teiseks, riik saab aidata ettevõtetel leida sobivaid kontakte välisriikides, nt läbi välisesinduste või toetades messidel osalemist. Kolmandaks, [...]

eeldus on ka see, et Eesti ettevõtted suurendaksid keskkonnasõbralike toodete/teenuste pakkumist.“
(26)

Intervjuude tulemusena saab väita, et Eesti riigil on väliskaubanduse valdkonnas kasutamata võimalusi, mida realiseerida läbi väliskaubanduse fookusvaldkondade väljaselgitamise, ettevõtluse toetamise, teaduskoostöö tegemise ja selgete kommunikatsioonisõnumite nt „Eesti rohelise ekspordi lugu“ rääkimise.

„Strateegilise loo rääkimine, selles võtmes, täna teatud turgudel, kus pigem võetakse vastu kestlikku, on väga suur konkurentsieelis.“ (40)

Eesti konkurentsivõime võimaluste ja väljakutsete osas oli intervjuueeritavatel mõtteid alates uute tehnoloogiate impordist, erinevate sektorite toodete väärimise võimekuse tõstmisest (mets, liha, vetikas, jne) kuni „puhta Eesti toidu ekspordini“. Oluliste ekspordi suurendamise võimalustena toodi välja veel regulatiivsete piirangute vähendamise vajadust, rohetoodetele teistsuguse hinnastamispoliitika välja kujundamist, sektorite konkurentsivõime hindamist ja võimalike kaubanduspiirangute eemaldamist (Joonis 49).

„Strateegilise loo rääkimine, selles võtmes, täna teatud turgudel, kus pigem võetakse vastu kestlikku, on väga suur konkurentsieelis.“ (40)

Joonis 49: Rohepöörde peamised väljakutsed ja võimalused väliskaubanduse valdkonnas.
Allikas: Autorite koostatud.

Geograafilist asukohta peeti Eesti jaoks väliskaubanduse kontekstis pigem eeliseks, kuid sõja kontekstis väljakutseks. Ettepanekutena jäi veel kajama vajadus erinevate sektorite konkurentsivõime hindamiseks ja eksporditurgude tundmaõppimiseks uuringute ja tegemist/sisse ostmist.

„Eksportturgude turu- ja trendiuuringute läbiviimine, läbiviimise toetamine või tehtud uuringute sisse ostmine. Tugi turupõhise toote- või teenusdisainil.“ (22)

Kokkuvõtvalt saab öelda, et Eesti riigil on väliskaubanduse valdkonnas kasutamata võimalusi, mida saab läbi väliskaubanduse fookusvaldkondade väljaselgitamise, ettevõtluse toetamise ja selgete kommunikatsioonisõnumite varasemast paremini ära kasutada.

5.2.4. Mõjud ettevõtlusele

Uuringus osalejad tõid intervjuude käigus välja erinevaid aspekte, mis nende arvates on avaldanud mõju ettevõtlustegevusele. Mainiti, et paljud ettevõtted on rohepöörde kontekstis juba midagi teinud, olgu selleks siis jääsoojuse kogumine, tootmisjääkide töötlemine, energiatõhususe tõstmine, vms. Samas ka seda, et on ettevõtteid, kus on juhtideks inimesed, keda rohepöörde ei huvita ja kus tehakse heal juhul nii inimeste kui regulatsioonide sunnil vaid hädavajalik.

„Kui [...] on juhiks inimene, keda teema ei huvita [...] siis seal ei ole mitte midagi teha. Parimal juhul ta teeb oma ettevõttes töötavate inimeste sunnil ära need sammud, mis on absoluutselt mõõdapääsmatud ja rohkem ei tee ta millimeetritki, sest see teema teda lihtsalt ei huvita. Teda ei huvita selle ettevõtte pikk perspektiiv ja tulevik. Ta vaatab ette aasta või paar ja sinna sisse see roheline teema lihtsalt ei mahu.“ (27)

Intervjueeritavad tõdesid, et kriisi ajal on ettevõtjatel rohepöördega seonduvate teemadega tegelemine keeruline. Pigem lükatakse rohepöördega seonduvaid tegevusi edasi ajaks, kui ettevõtetel läheb paremini, sest ettevõtjad teevad otsuseid eelkõige ettevõtte rahakoti ja tarbija maksuvõime põhjal. Lisaks, paljudel ettevõtetel puudub piisav omakapital vajalike investeeringute tegemiseks.

„Kui ta (ettevõtja) näeb, et see on suur rahaauk, et pakend ära muuta või utiliseerimise süsteem ümber teha või toota oma toode täiesti teistest materjalidest, mida ta peab hankima hoopis teistel tingimustel, teistest piirkondadest (tollimaksud jne), siis motivatsioon kohe langeb ära. Kui ta ei näe ettevõtjale kasumlikku tegevust, siis see on [...] suurem argument kui keskkonnasäästlikus. Isegi kui ta on kursis ja teab ja vaatab, et kas ta oma süsteemis saaks need muudatused ära teha ja jõuab ta selleni, et CO2 jalajälje mõõtmine maksab 10 tuhat, materjalide välja vahetamine maksab samapalju, siis pole sellel mõtet. Ta suudab oma asjad maha müüa ilma selleta, et ta ütleks, et olen kestlik. Sel hetkel kui ostja enam ei osta toodet-teenust, mis oleks kestlik, sellel hetkel hakkab murranguline muudatus toimuma.“ (40)

„Paljudel ettevõtjatel on see küsimus, et tahaks mahedana toota aga ärimudel ei tule kokku. Nad on ettevõtjad ja nad ei tohi pankrotti minna.“ (31)

Väljendati ka muret, et ettevõtjatel on pideva kriisi, konkurents- ja majanduskeskkonna kiires tempos oht läbi põleda. Samal ajal tajusid intervjuudel osalejad selgelt, et pärast Venemaa agressiooni Ukrainale, mis tõi kaasa kiire hinnatõusu, on roheteemadega tegelemine hädavajalik.

„... peale 24. veebruari [...] olukorrale otsa vaadates tõdesime, et kui siiamaani oli keskkonna ja rohepöörde teemadega kiire, siis nüüd on ülikiire. Need teemad on täna tähtsamad kui veel kuu aega tagasi.“ (27)

Tõdeti, et rohepööre eeldab ettevõttele pikka perspektiivi ja tulevikku, lühiajalistesse eesmärkidesse see ei mahu. Samas, et rohepööre alguses raske – toob lisakulusid, vähendab konkurentsieelist. Lisaks, rohepöördega seotud muudatused on suuremad kui inseneritehniline lahendus ja muudatuste juhtimisega on vaja tegeleda järjepidevalt.

„Muudatus ettevõtetele on suurem kui inseneri tehniline lahendus või väljamõtlemine, mis oleks keskkonnasõbralik, seal on väga palju juhtimiselemente, ei ole muudatuste juhtimist vaid on inimeste juhtimine muudatustes.“ (36)

Murekohana toodi vastajate hulgas välja veel rohepöördest tulenevat ettevõtete võimalikku konkurentsivõimekuse langust, võimalusena panna keskkonda kahjustavate toodete ja teenuste pakkujad vastutama mõjude eest, mida nad tootmisega tekitavad. Oluliseks peeti keskkonnalitsentside olemasolu, sh ka eksporditavatele toodetele. Ekspordivad ettevõtted juba teevad sertifikaate, mida tarbijad küsivad.

„[...] ettevõtted, kes müüvad suuri tooteid (nt metalltooted nagu maja), neil peavad olema kõik keskkonnalitsentsid. Keegi ei osta tooteid, kui sa ei ole seda tootnud kestlikult ja keskkonnasõbralikult ja tõestatult, sest hanked on tehtud juba selliselt, et sealt muudmoodi läbi ei pääsegi. (27)

Tõdeti, et rohepöördega on vaja alustada sealt, kus potentsiaal suurem (valdkondade Iõikes see erineb), ning suurt potentsiaali nähti uutes start-upides aga ka uutes mõõdikutes, näiteks kestlikkuse indeks, ja senisest suuremas läbipaistvuses.

„Kestlik ettevõtetus *versus* ettevõtetus. Kui toome oma majandusmõõdikutesse riigi tasandil „*non financial reporting*“ väga sügavalt sisse, ma arvan, et see on tugev signaal. Need mõõdikud välja mõelda, [...], et saaksin aru, et riigi tervist ei näita SKT, vaid riigi tervist näitab kestlikkuse indeks. Riikide vaheline konkureerimine muutuks teistele alustele, et see oleks hästi tugev paradigma muudatus.“ (40)

„[...] läbipaistvuse puudumine: kogu selle tarneahela, alates tootmisest kuni tarbijani välja. Ma tahaks nagu päriselt piiksutada QR koodi ja ma saan teada, millise põllu peal see asi alguse sai ja millistes konteinerites seda kui kaua hoiti ja mis temaga seal vahepeal toimus. Et senikaua kuni see kõik on [...] saladus [...] pean usaldama seda, mida see tootja või siis vahendaja kommunikeerib.“ (34)

Intervjuudel osalejad nägid tootmises palju väljakutseid ja võimalusi, nt et sisendid ja tootmishulk väheneb, seega on vaja tõhusamat toomist ja muuta pakendeid, ning et rohepööre tervikuna eeldab kogu tööstussektori ümberkorraldamist. Arutleti, kuidas leida lahendusi vana tehnoloogia väljavahetamiseks “mõistlikuks”, nii et tootmissektor ei satuks liigse majandusliku ja poliitilise surve alla.

„Poliitiliselt — peab leidma kokkulepe nende kasusaajate gruppidega, kelle jaoks «vana» tehnoloogia on kasulik. Rohepööre tähendab tööstusstruktuuri muutmist, mis tähendab, et ülemineku ajal tootmissektor on ohu all, ning naiivne oleks arvata, et konkurendid ei kasuta seda võimalust, et avaldada survet. [...]“ (25)

Mitmetel intervjuudel tulid jutuks erinevad süsiniku jalajälje kalkulaatorid, mis näiliselt tugevdavad konkurentsivõimet. Samas, nenditi, et osades sektorites kalkulaatorid puuduvad ja/või nende kasutamine annab vastuolulisi tulemusi. Tervikuna peeti igasuguseid mõõdikuid ettevõtjate jaoks nii suureks takistuseks (kuna hetkel palju ebaselgust) kui võimaluseks. Oli ka

pikema perspektiivi vaatenurgast arvamusi, kus valutati südant tuleviku pärast, ning muretseti tulevaste põlvkondadele jäetud pärandi pärast.

„Ettevõtjate vaatest ka, et kuidas siis öelda, et kas omaniku tulu või tasakaalus toimetamine ettevõttele nii, et saan oma töökoha pärandada lapsele, et mul jätkub ressursi nii palju kui ise tarvitan.“ (32)

Nii pakendamise kui väärimdamise osas oli intervjuudel osalejatel erinevaid arvamusi alates eluskarja ja metsa müümisest ilma väärimdamata, kuni tooraine väärimdamisega seotud piiranguteni välja. Üldine seisukoht oli, et väärimdamine on oluline, sest see võimaldab nt tootmisjääke vähendada, väärimdatud tooteid kallimalt müüa, uusi innovaatilisi tooteid luua, sh isegi uusi töökohti luua, samas jäävad ideed kas regulatsioonide või võimekuse taha pidama (väljakutsed ja võimalused sektorites varieeruvad), näiteks:

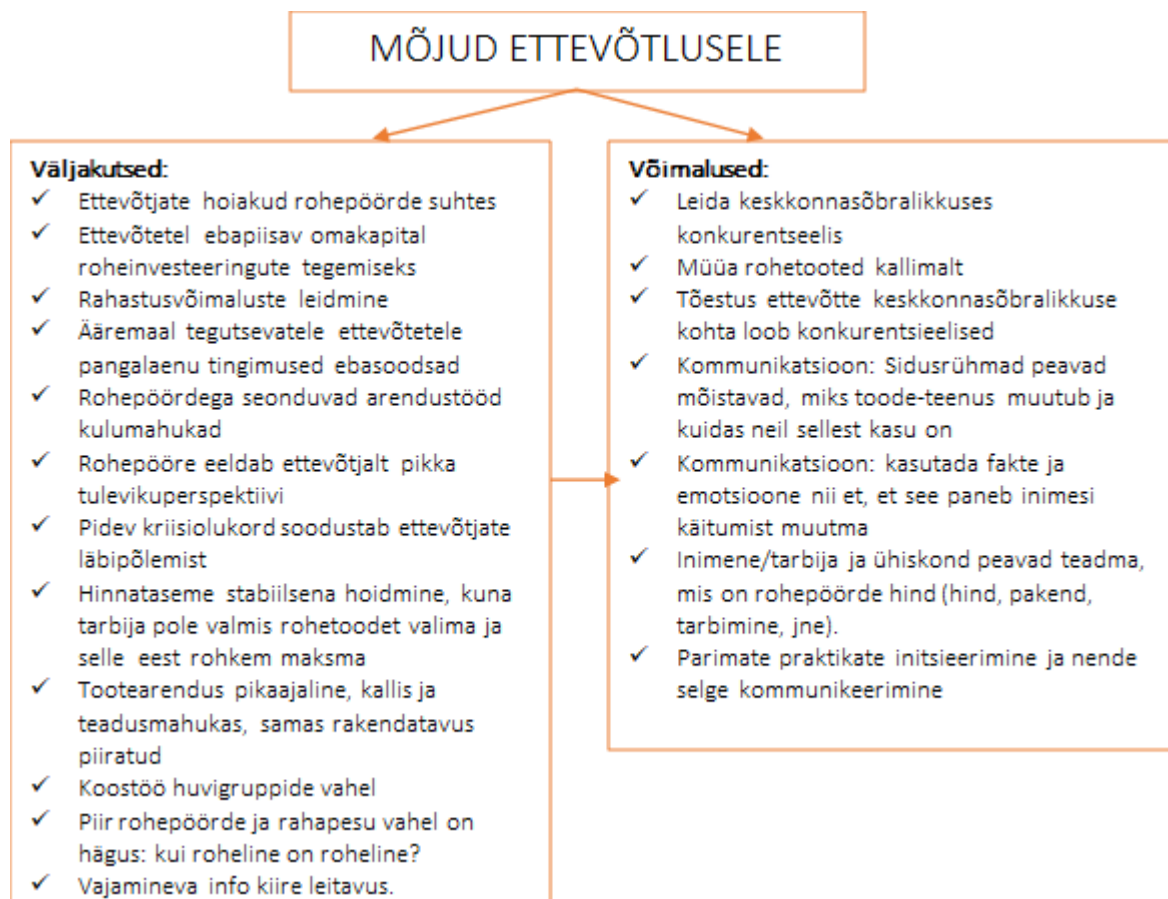
„Oluline mitte seada toorainele piiranguid nende päritolust tulenevalt, vaid määrata millistele kvaliteedinäitajatele need peavad vastama. Näiteks soovime reoveemudadest välja väärimdada fosforit ja toota sellest kvaliteetset loomasööta, aga regulatsioon määrab, et loomasöödas kasutatav fosfor peab pärinema looduslikest kaevandustest (seaduse tasandil on kirjutatud sisse nõue tekitada täiendavat keskkonnakoormust).“ (35)

Intervjuueeritavad tõid veel seoses rohepöördega välja mitmeid tootearenduse ja konkurentsivõimega seonduvaid aspekte. Näiteks, ühe võimalusena mainiti seda, et toodete hinnakujundamisel tuleb ideaalis arvestada keskkonnamõjusid ja et läbi roheliste toodete saab turgu mõjutada. Samas tõdeti, et vanad tarbimismudelid enam rohepöörde tingimustes ei toimi ja on vaja leida uusi tarbimismudeleid — tarbida vähem ja kallimalt. Ühtlasi toodi välja, et andmete kasutamisega seonduvad piirangud võivad olla takistuseks toodete jalajälje mõõtmisel.

„... ideaal maailma oleks nagu selline, et inimesed tarbiksid päriselt ka nii palju kui neil vaja on, mitte rohkem. Ja see tegelikult võimaldaks sama koguse, ütleme võimekuse juures või võimaluste juures tarbida vähem, aga kallimalt.“ (34)

Väga oluliseks peeti osalejate poolt ka turunduse ja kommunikatsiooniga seonduvat, kuna see viib sõnumid tarbijateni (vaata ka Joonis 50).

„Kommunikatsioon huvipooltele, et kuidas rääkida faktidest ja emotsioonidest, mis paneks päriselt inimesed oma käitumist muutma.“ (36)

Joonis 50: Rohepöörde peamised väljakutsed ja võimalused ettevõtluses. Allikas: Autorite koostatud.

Lisaks eelnevale on Lisas 2 välja toodud intervjuueeritavate poolt väljendatud ettevõtluse võimalused ja väljakutsed sektorite kaupa. Siinkohal on oluline ära märkida, et tabelis esitatud sektorite näited ei ole lõplik nimekiri rohepöörde väljakutsetest ja võimalustest, vaid intervjuude käigus jagatud kogemused-teadmised.

5.2.5. Rohepöördeks vajalikud meetmed

Meetmete osas tõdesid intervjuueeritavad, et kuna rohepöörde on pikaajaline protsess ning eeldab suuri investeeringuid, on vaja selgitada välja rohepöörde fookusvaldkonnad, ning seada selged, samas jõukohased sihid. Rõhutati prioriteetide seadmise olulisust, ning seda, et alustada tuleb sealt, kus potentsiaal kõige suurem (valdkonniti see erineb).

„Kui Eesti on loonud maksunduse vallas maailma NR 1 digitaalsed lahendused, millest muu maailm julgeb vaid unistada, kuid saavutamist peab võimalikuks, siis sama riiklik platvorm tuleb luua Eesti tööstusettevõtete tootmise CO2 arvutamiseks ning digitaalne materjalide (jätmete) liikumise jälgimise süsteem „traceability“.“ (35)

„Muutused peaksid käima jõukohases tempos, selge poliitilise agenda ja kindla ajakava järgi.“ (17)

Lisati, et oluline on, et meetmed on paindlikud ja kiire menetlusega, ning meetmete väljatöötamisel tuleb kaasata nii ettevõtjaid kui teisi huvigruppe. Arutelu käigus selgitatakse välja rohepöörde võimalused, sh määratletakse tegevused, ajagraafik ning seotud kulud.

„Meetmed peaks olema paindlikud ja mis ikka tõsise ideega tuleb, et seda ka kaalutakse ja see protsess oleks kiirem, et saaks ellu viia. Mingitele asjadele jäädkki raha otsima ja lõpuks ideed vajuvad sohu ära, sest ei leitud õiget meetet.“ (2)

„Me ootame riigilt seda, et riik asub ettevõtjatega dialoogi, üldse ühiskonnaga dialoogi. Praegu on kaks paralleelmaailma, Brüsselis toimuv seadusloome, mis on meie jaoks blackbox ja ettevõtjatest realistide kogu, kes ootab, et teda laua taha kutsutakse aga seda kutset ei tule. Rohepöörde saab oma usaldusväärsuse ja hoo sisse siis kui plaan on kõigile arusaadavalt realistlik ja me saame sellest ühtemoodi aru ja dialoogiga peaks alustama võimalikult vara ja sellega peaks kiirustama. Eesti strateegia 2035 on üks arengukava paljude hulgast ja õiguskindlust ja selgust ei anna arengukavad, mis ei ole ühiskondlik kokkulepe vaid riigiametite enda sisene juhendmaterjal, mille alusel toimida ja riigieelarvest raha küsida. (15)

„Inimeste kaasamine alates lasteaedadest aitaks genereerida uusi ideid ja looks soodsa pinnase roheriigi tekkimiseks. Selles osas pilootprojektide initsieerimine hea võimalus. [...] Mida rohkem inimesi on kaasatud, seda mitmekesisem on ideepank järeltuste tegemiseks.“ (1)

Intervjuude käigus mainiti, et Eesti riik võiks rohepöörde osas seada sarnased prioriteedid ja tegevuskavad, mida on edukalt tehtud digipöördega, ning veelgi enam, et neid teemasid võiks käsitleda käsikäes. Ühtlasi, rohepöördel võiks ideaalis olla eestkõneleja.

„Kui riigi poolt püüame julgustada, et see meie võimalus, et kasutame selle ära, teeme arenguhüppe, eriti digi- ja rohepöörde kooskäsitluses.“ (32)

„Ma väga toetan, et rohepöördel peab olema juht ja nägu.“ (13)

Mitmete intervjuude käigus mainiti ka erinevate töögruppide ja pilootprojektide ellu kutsumise vajadust kui üht võimalust rohepöoret soodustada/kiirendada, tuues võrdluseks erinevaid praktikaid ja ühiskondlikke kokkuleppeid, sh vajadust seadusandluse ning maksupoliitika kohandamiseks. Samas kutsusid vastajad meetmete väljatöötamisel ettevaatlikkusele, sest subsideeritud valdkonnad võivad hakata turul loomulikku konkurentsi pärssima ja ettevõtte tegevus on jätkusuutlikum, kui kulude katmine ei tule toetuste näol, vaid tulude pealt.

„Tulu pool on see, et investeringud või tegevused, mida me firmas sees tegema peame on alati seotud kuludega ja meil oleks hea kui kulude katmine ei tuleks toetuste näol, vaid tuleks tulu pealt.“ (6)

Järgnevalt on esitatud kokkuvõttev ülevaade intervjuude käigus väljatoodud võimalikest rohepöörde meetmetest järgmiste teemade kaupa: 1) Teadlikkuse tõstmine; 2) ettevõtlus;- 3) väliskaubandus;- 4) investeringud;- 5) valdkonna spetsiifilised-, meetmed.

1. Teadlikkust tõstvad meetmed

- Rohepöördega seonduvate definitsioonide ühtlustamine
- Avalikkuse teadlikkuse tõstmine, nt teavitustöö jätkamine jäätmekäitluse ja pakendite sorteerimise, tarbijavalikute mõju rohepöördele, jne.
- Rohepöörde läbipaistvuse suurendamine: riigi jalajälje mõõtmine (eeskuju näitamine)
- Roheliste Maker-Lab'ide loomine
- Tarbijate tõhusam kaasamine ja motiveerimine

Lisaks

- Lobitöö võimekuse tõstmine Euroopa Liidu tasandi asjaajamisel, sh roherahastus, CO2 kaubandus jt valdkondades
 - Regulatsioonide ja toetuste suunamine rohepöörde toetamiseks
 - Riigihangete rõhuasetus jätkusuutlikkusel ja eelised rahastamisel nt „rohelistel“ tarnijatel
2. **Teaduspõhisust suurendavad meetmed rohepöörde elluviimisel**
- Keskkonnamuudatuste toetamine uuringute ja analüüsidega
 - Teadusinnovatsioon: spin-offide ja patentide toetamine
 - Piirkondlike iseärasustega arvestamine, sh kohalike sotsiaalmajanduslike väljakutsetega arvestamine
 - Sisendhindade kaardistamine ja kaardistusest lähtuvalt sisendhindade potentsiaalide määratlemine
3. **Ettevõtlusega seonduvad meetmed**
1. **Laiaulatuslikud ettevõtlusmeetmed**
- Riikliku rohelise ettevõtluse „öko-süsteem’i“ toetusmeetmed, nt rohelistele start-up’ide toetamine
 - Roheliste ettevõtete toetusmeetmed, mis aitavad toote-teenuste hinda hoida turule vastuvõetavana, vms
 - Riikliku infoplatvormi loomine tööstusettevõtete tootmise CO2 arvutamiseks
 - Väikeettevõtete CO2 jälajälje mõõtmise ja rohepöörde elluviimise toetusmeetmed
2. **Tootearendusega seonduvad ettevõtlust toetavad meetmed**
- Rohelise riikliku märgistuste välja töötamine
 - Ettevõtjate koolitamine rohesertifikaatide ja märgistuste osas
 - Toodete elukaare analüüsid lisamine meetmete juurde
 - Roheliste toodete arendamismeetmed
 - Pilootprojektid ja suunatud toetused parimate praktikate tekitamiseks (nt pakend, jaekaubandus, jne)
3. **Tootmisega seonduvad ettevõtlusmeetmed**
- Ressursitõhususe parandamise toetamine (nt tootmisjääkide väärimine, tõhusam tehnoloogia, jne)
 - Tootmisettevõtete jääkide ringse käsitlemise võimaluste süsteemne kaardistamine piirkonniti
 - Tööstussektorite toetamine ressursitõhusa tehnoloogia kasutuselevõtuks

Lisaks

- Energiaga seonduvaid pikaajalised targad otsused
 - Riigipoolsete regulatsioonide tulekust ja prioriteetsetest valdkondadest teavitamine ja üleminekuperioodi kokkuleppimine ettevõtjatega
4. **Väliskaubandusmeetmed rohepöörde elluviimiseks**
- Toetusmeetmed Eestist välisurgudele minekuks, sh

- usaldusväärsed ja kontrollitud toodete rohesertifikaadid

5. Investeeringutega seonduvad toetusmeetmed rohepöörde elluviimiseks

- Riiklik poliitika, mis võimaldab juurdepääsu rahastamisele ja investeeringutele
- Riiklik, roheline, selge ja teadlik investeeringute toetamine, sh riigi investeeringud maksumaksjale õiglasel – mitte liiga kulukad ja konkurentsi moonutavad
- Ettevõtetele investeeringute garantiide võimaldamine rohepöörde toetamiseks
- Era- ja riigisektori ühiste rohefondide loomine
- Soodsamate intresside võimaldamine rohelistele projektidele
- Roheinvesteeringute võimaluste loomine kodanikele

6. Valdkonnaspetsiifilised toetusmeetmed rohepöörde elluviimiseks

6.1 Üldised meetmed:

- Valdkonnapõhiste prioriteetide seadmine
- Valdkondade lõikes soodustingimuste rakendamine rohelistele toodetele, mis sisaldavad:
 - olulist tehnoloogilist innovatsiooni
 - jalajälje arvestust tootmisega seonduvatele sektoritele
 - toote elukaare dimensiooni
- Investeeringutoetused tööstusele energiatõhusama toomise saavutamiseks, sh
 - ressursitõhusama toomise toetamine
- Riiklik platvorm Eesti tööstusettevõtete tootmise CO2 arvutamiseks/mõõtmiseks

Valdkonnaspetsiifilised toetusmeetmed:

Energia:

- Teavitustöö: vaja on selgust ja läbipaistvust
- Biogaasi/metaani väärimise toetamine
- Meretuuleparkide rajamise toetamine

Toiduainetetööstus:

- Süsiniku heitme analüüsivahendi väljatöötamine toiduainetetööstusele
- Pakendite standardiseerimis regulatsioonide kaasajastamine

Transport

- Teavitustöö: vaja on selgust ja läbipaistvust

Ehitussektor

- Jalajälje kalkulaatori väljatöötamise toetamine (kalkulaator, mis võimaldaks keskkonnasõbralikkuse deklaratsioonide kasutuselevõttu ehitussektoris)

Sööda- ja loomakasvatus

- Kodumaiste söötade kasutuselevõtu toetamine
- Põllumajandusetoodangu väärimise võimekuse tõstmine

Pakenditootjad

- Uute tehnoloogiate kasutuselevõtu toetamine (masinad, seadmed jms)

Haridus

- „Rohehariduse“ võimekuse tõstmise toetamine
- Ülikoolide ülese keskkonnateemade mooduli välja töötamine

- Rohe-visionääride toomine Eestisse

6. Meediaruumi analüüs

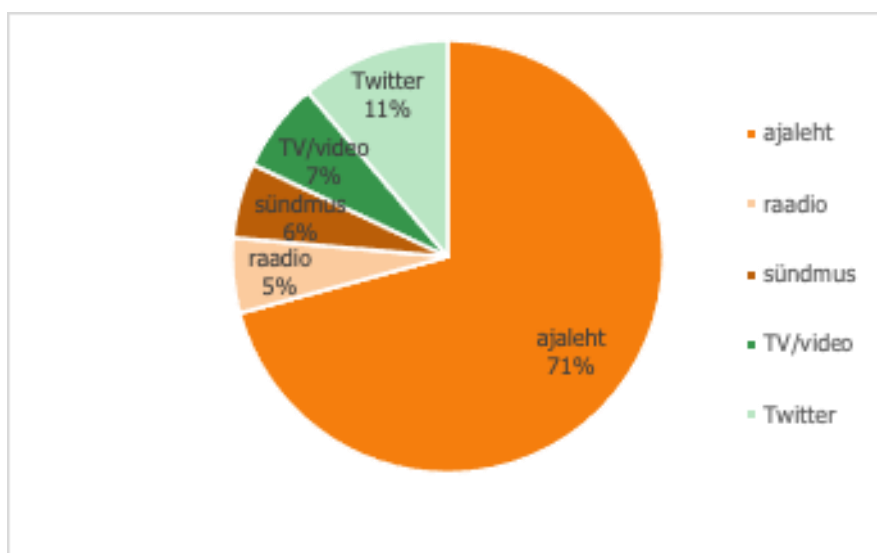
6.1. Metodoloogia

Meediaruumi analüüs on teostatud jälgides tagasiulatuvalt avalikku arvamusruumi ajaperioodil 01.01.2021–31.12.2021. Analüüs on läbi viidud tuginedes artiklitele, milles esinesid märksõnad nagu rohepööre, eksport, väliskaubandus ning ärimudeli kestlikumaks muutmine (vt. Lisa 3, Märksõnade ja kanalite valim).

Analüüs rajaneb kaheksakümne üheksal (89) infokillul (Digitaalne Analüüsitabel) mille seas on ajaleheartiklid, raadiosaadete lõigud, sündmuste reportaažid, televisiooni- ja videointervjuud ning Twitteri säutsud (Joonis 51). Analüüsi käigus vaadati läbi ka Facebooki kasutajate kommentaarid vastavasisuliste artiklite all, kuid neis ei leidunud lähteülesande seisukohast olulist teavet.

Meediaruumi analüüsimiseks on kasutatud kontent- ja diskursuseanalüüsi meetodeid, mille tulemusel on kirjeldatud suhtumist rohepöördesse ja selle integreerimisse nii üldiselt kui sektori- ja huvigrupipõhiselt. Välja on toodud ka peamised narratiivid ja ettepanekud.

Allikate kogumise käigus vaadati läbi kõik märksõnadele vastavad kirjed, kuid analüüsis sisalduvad vaid allikad, mille mõtete autor on ettevõtja või ettevõtlusvaldkonna kõneisik. Välja on jäetud tegevpoliitikute ja riigiametnike seisukohti sisaldavad infokillud. Analüüsist välja jäetud artiklid on analüüsitabelis eraldi välja toodud (Digitaalne Analüüsitabel).

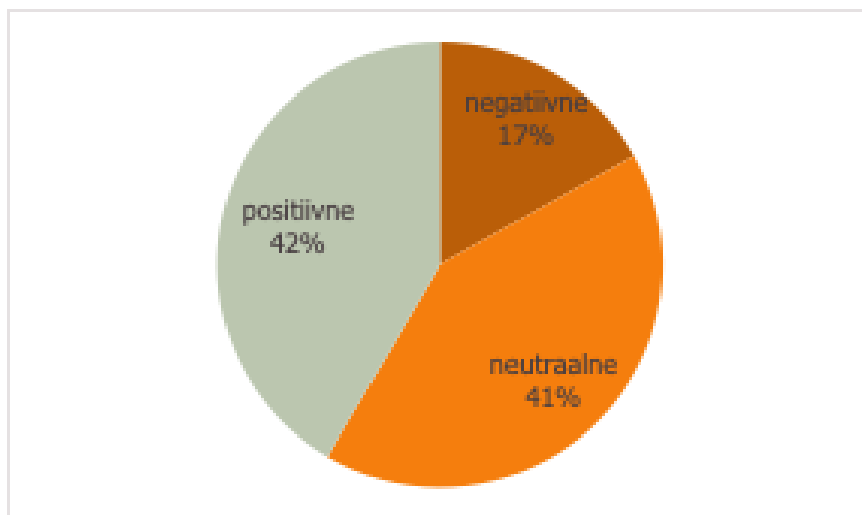

Joonis 51: Analüüsitud kirjete jaotus

6.2. Üldised järeldused ja ettepanekud

6.2.1 Kokkuvõte peamistest järeldustest

Allikates esitatud üldist suhtumist analüüsidest joonistus välja, et positiivne (42%) ja neutraalne (41%) tonaalsus kaalus üles negatiivset (17%) varjundit kandnud teabe hulga ning rohepöört aktsepteeritakse, võttes seda paratamatusena (Joonis 52). Joonistus välja, et rohepöörde olemuslikku vajadust ei seatud enamasti kahtluse alla kuivõrd kritiseeriti puudusi selle integreerimises.

Joonis 52: Üldine suhtumine rohepöördesse

Peamine positiivne narratiiv oli, et rohepöörde tekitab uusi võimalusi või loob soodsa pinnase uute ärimudelite turule toomiseks. Üldarvestuses olid kõige positiivsema suhtumisega metsandus- ja puidutööstussektori ettevõtjad.

Neutraalse hoiaku puhul arutati spetsiifiliste lahenduste ja väljakutsete üle, peamiselt energiasektoris ja üldisemalt poliitikas.

Negatiivse suhtumise korral toodi enim esile kriitika tervikliku, arusaadava ja pikaajalise plaani puudumise kohta, mille tõttu puudub investeerimiskindlus. Kõige rahulolematud olid merendussektori ettevõtjad ning murelikku suhtumist väljendasid ka põllumajandussektori ettevõtjad.

Üldine suhtumine rohepöördesse oli valdavalt positiivsem ekspordiga tegelevate ettevõtjate seas ning enim mainitud ekspordiarikkel rohepöörde kontekstis oli energia. Sarnaselt üldarvestusele, viitas ka ekspordi kontekstis esitatud negatiivne või hoiatav tagasiside rohepöördega kiirustamisele, rohepesu ohule ja integreeritud vaate puudumisele.

Kõlama jäi ka arutelu Ida-Virumaa tuleviku üle, mille puhul oli kandev suhtumine peamiselt lootusrikas. Positiivsena märgiti rohe- ja vesinikutehnoloogiaid arendavate välisettevõtete huvi kasvu Ida-Virumaa kui potentsiaalse rohepöördepiirkonna vastu.

6.2.1.1. Positiivse, negatiivse ja neutraalse suhtumise jaotumine

Enamlevinud **positiivne** väide oli, et rohepöörde tekitab uusi võimalusi või loob soodsa pinnase uute ärimudelite turule toomiseks (mainitud 33 korda). Neutraalse ja positiivse suhtumise vahele jäi nending, et rohepöörde integreerimine on keerukas, kuid siiski vajalik ja perspektiivikas. Viiel (5) korral esitati konkreetne üleskutse aidata kaasa rohepöörde õnnestumisele, sest selles peitub on ka potentsiaalne äriedu. Näiteks vastas Euroopa suurima parvlaevafirma DFDS Eesti üksuse juht Peeter Ojasaar Delfi Ärilehes ilmunud intervjuus küsimusele rohetehnoloogiate majandusliku tasuvuse kohta järgmist: „Usun, et ettevõtted, kes panustavad juba praegu, on 2050. aastal paremal positsioonil kui need, kes rohetehnoloogiate kasutamist edasi lükkavad“⁵⁵.

Neutraalse hoiaku puhul arutleti pigem spetsiifiliste lahenduste ja väljakutsete üle vastavas ettevõtlusvaldkonnas või nenditi rahulolematust väljendamata suhtumist, et rohepöördele tuleb tähelepanu pöörata. Viiel (5) korral arutleti või hoiatati tarbijat hindade kallinemise eest. Teemad, mille üle kõige enam sisuliselt arutleti, puudutasid energiasektorit (mainitud neutraalselt 10 korda) ja üldiselt poliitika kujundamist (mainitud neutraalselt 14 korda).

Negatiivse suhtumise korral suunati kriitika enamasti rohepöörde integreerimise viisidele nagu kommunikatsiooni ebaselgus, tervikliku plaani puudumine ja liigne kiirustamine. Rohepöörde kriitikana joonistusid välja järgmised narratiivid:

- Rohepöörde on rutakas / ei tohiks olla rutakas (mainitud seitse (7) korda)
- Rohepöõret ei ole piisavalt selgitatud / puudub terviklik plaan (mainitud kolmteist (13) korda)
- Rohepöörde esitab väljakutseid – eelkõige kohalikul majandusmaastikul tegutsejatele (mainitud viis (5) korda)
- Seitsmel (7) korral väljendati, et rohepöörde käesoleval kujul ei too eeldatavast tulemust ja/või viitab pigem rohepesule.

6.2.2 Ettepanekud

Kahel (2) korral toodi välja ettepanekud olemasoleva kvoodisüsteemi ja maksude kohta:

1. „Börsisüsteem ilmselgelt ei toimi. Tuleb ausalt välja öelda, et kehtestame CO2 maksu. Kui palju heidet sa välja paiskad, nii palju eest ka tasud. Konkreetse tariifi järgi, mis aja jooksul kasvab. See paneb tegema rohelisi investeeringuid. Samas oleks nii suurtel kui ka väikestel ettevõtetel seda süsteemi oluliselt lihtsam ja odavam administreerida.“⁵⁶

2. „Vajame rohemaksude üle laiapindset arutelu. Kindlasti on rohemaksud tulevikus osa läänemaailma riiklikest maksudest. Eesti peaks olema siin eestvedaja. Rohemaksudel on kaks eesmärki ja nii peame need ka struktureerima. Esiteks muudaksid need inimeste tarbimist ja käitumist ja teiseks muudaksid need ettevõtluse keskkonnasõbralikumaks. Üldist maksukoormust me tõsta ei taha ning rohemaksust laekuvat tulu võiks kasutada meie kõrgete

⁵⁵ Ojasaar, P. 2021. Logistikakriis annab Eesti majandusele uued võimalused – Delfi Ärileht, 01.11.

⁵⁶ Nõgene, P. 2021. Tallink on jõudnud intensiivist taastusravisse – Delfi Ärileht, 23.12.

töjõumaksude alandamiseks. Nii võiks rohepööre samal ajal tuua kaasa majanduse konkurentsivõime kasvu.⁵⁷“

Energiasektori ettepanekud oli kokku kuus (6) ja need puudutasid Eesti energiasektori innovatsiooni ja elektrituru konkurentsivõimelisust.

3. „Elektri ekspordiks peavad olema jaamad Euroopa ühtsel elektriturul konkurentsivõimelised, põlevkivi elektrijaamad kahjaks üha suuremal määral seda ei ole.⁵⁸“

4. „Üks kokkuhoiukoht on kindlasti reaalne tootmine, kuid tootmine lähtub enamasti vajadusest. Siin tulebki mängu automatiseerimine ja seda nii tööstuses, kodudes, kontorihoonetes, logistikas kui ka kõikjal mujal. Me peame automaatselt nõudluse suurenedes mitte rohkem tootma, vaid leidma viisi, kuidas süsteemi sees energiatarve ümber mängida. Tegelikult on tegemist ju informaatilise probleemiga, mis nõuab tarku seadmeid.⁵⁹“

5. „Muide, oluliselt säästvam oluks Rail Balticu rajamine vesinikkütusele, selmet ehitada välja Tallinna–Varssavi uus elektritoiteliin kümnete põhivõrguga liitumistega. Võiksime elektri eest maksmise asemel seda ise mujale müüa, kasutades avaliku ja äri sektori koostöös taastuvenergia ülejäägi ära kohalike bioressursside (sh biojäätmete) vääristamiseks (tervise)toodeteks.⁶⁰“

6. „Handole (Sutter toim.) paneks ühe asja südamele. Eesti riigile ka. Kui rohetehnoloogiast räägime, siis väikeriigina saame panustada globaalselt sellega, et loome tehnoloogilisi lahendusi. Üks suur võimalus on meil avamere tuulepargid. Esimeses faasis on võimalik toota seal rohkem energiat kui Eestis kokku tarbitakse. Ma paneks riigile südamele, et seda võimalust ei saa käest lasta. Ettevõtted on meil olemas. Võimalus on antud kandikul.⁶¹”

7. Äripäeva raadio saates Tööstusuudised kõlas, et riik peaks panema paika, kui suurt energiareervi oleks Eestisse vaja luua, et ka kriisiolukordades, kui ühendused teiste riikidega halvenevad või katkevad, oleks võimalik mõnda aega normaalse hinnaga elektrit pakkuda. Paljudel riikidel on selline reserv olemas⁶².

8. “Võimalik rohepööre Eesti 620k kodu peale: iga majapidamine saab riigilt 5kW ulatuses solaar-lahenduse (toodang ca 3kwh aastas - majapidamise aastane tarbimine). Maksab riigile 3

⁵⁷ Helenius, J. 2021. Joakim Helenius: tekkinud on reaalne oht, et tulevikus oleme kõik vaesemad, kui täna – Eesti Päevaleht, 18.09.

⁵⁸ Veskimägi, T. 2021. Tööandjate Keskliidu pooltund: kas Eesti tahab olla elektrit importiv või eksportiv riik? – Delfi Ärioleht ja Delfi TV, 01.02.

⁵⁹ Türk, D. 2021. Rohepööre: tehnoloogiahiid aitab maailmal end rohelisemaks automatiseerida – Eesti Päevaleht, 23.08.

⁶⁰ Alajõe, S. 2021. Sulev Alajõe vastulause: Rohepööre annab piirkonnale uusi arenguvõimalusi – Pärnu Postimees, 15.09.

⁶¹ Madiberk, T. 2021. Milline on ettevõtlus viie või kümne aasta pärast? Ettevõtjal on riigile selge soovitus - Delfi TV, 16.11.

⁶² Vare, T. 2021. Tööstusuudised eetris. Äripäeva raadio, 01.09.

miljardit (5k€ per jaam, roheline tootmine laksust 20-30% võrra kõrgemal ja elektriarved lahendatud.⁶³”

Viiel (5) korral toodi välja vajadus ja ettepanek, kuidas rohepööre paremini inimeste ja ettevõtjateni viia ning poliitikat kujundada:

9. “Suurte ja uhkete postulaatide esitamise asemel tuleb anda põllumehele selged suunised ja mõõdikud. Ka täppisviljelusega on võimalik muuta tootmist veelgi ökoloogilisemaks ning teha tõelist rohepööret.⁶⁴”

10. „Ühiskond ei toeta rohepööret, sest pole sõnastatud ei selget eesmärki ega tegevuskava, kuidas see ellu viia.⁶⁵”

11. „Investoritele on oluline, et on olemas läbipaistvus ja pikaajaline plaan, sest nad investeerivad aastakümneteks sadu miljoneid eurosid.⁶⁶”

12. Ka kultuur peaks olema osa riigi rohepöörde plaanist. „Ometi on ka loomeettevõtteid, kes saaksid läbi viia eksponentsiaalse kasvu, kui luua kultuurikiirendi, mille eesmärgiks on digipööre, rohepööre ja ekspordivõimekuse kasvatamine. Kokku oleks see kõik nii nagu Euroopa poolt soovitatud: 2 protsenti ehk 20,32 miljonit kultuurile.⁶⁷”

13. Vastus küsimusele, et mida saaks teha valitsus, et lisavõimsused süsinikuneutraalseteks valikutseks tekiks: “Eelkõige pakkuda investeerimiskindlust. Et tänased toetusmehhanismid ja regulatsioonid kehtiks ka tulevikus. Kõige ohtlikum on, kui konjunktuurist sõltuvalt muutuvad ka regulatsioonid. See ei taga kindlust. Üleminek on vajalik ning retoorikas on seda ka öeldud. Loomulikult on oluline ka erinevate lubade ja muu bürokraatia menetlemise aeg. Triviaalse loa taotlemiseks kulub praegu 1,5–2 aastat ning meretuulepargi puhul aastaid, isegi kümneid aastaid. Vaja on nii investeerimis- kui ka otsustuskindlust.⁶⁸”

6.3 Sektori- ja huvigrupipõhine suhtumine rohepöördesse

6.3.1. Järeldused sektorite lõikes

Valimi alusel läbi töötatud teabe hulgas oli kõige enam allikaid, mis rääkisid üldiselt rohepöördega seotud poliitikast ning tööstusest ja tehnoloogiast (Tabel 10).

⁶³ T, Allan. 18.11.1021 – Twitter. Kättesaadav veebis: https://twitter.com/allan_teder/status/1461304821751984135.

⁶⁴ Hamburg, K. 2021. Kalle Hamburg: Roheoööre peab olema intelligentne, mitte amokijooks – Postimees, 21.12.

⁶⁵ Sutter, H. 2021. Hando Sutter: elektri hind püsib kevadeni – Postimees, 22.10.

⁶⁶ Kärmas, A. 2021. Elektri röögatu hinna põhjustas rohepööre? Vastupidi, süüdi on sellega venitamine – Eesti Päevaleht, 09.12.

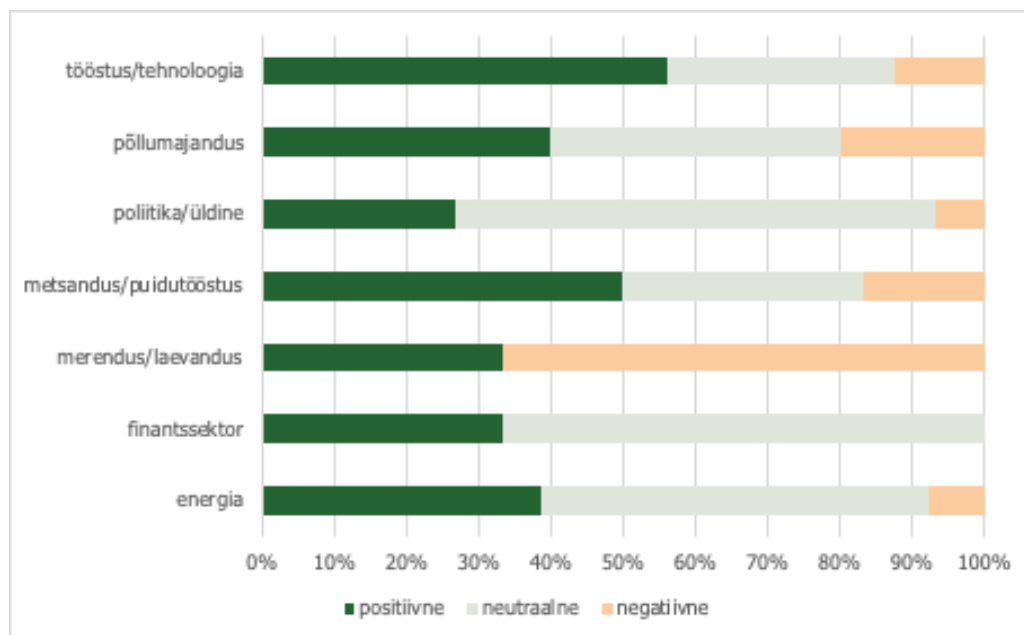
⁶⁷ Sildna, H. 2021. Helen Sildna: Eesti kultuuripoliitika vajab kohest restarti – Postimees, 11.03.

⁶⁸ Kitt, R. 2021. Utilitase juht selgitab toasooja hinnatõusu tagamaid ning näeb, et olemas on selge võit-võit variant – Delfi Ärileht, 04.11.

	positiivne	neutraalne	negatiivne	kokku
Energia	5	7	1	13
Finantssektor	1	2	0	3
merendus/laevandus	1	0	2	3
metsandus/puidutööstus	3	2	1	6
poliitika/üldine	8	20	2	30
Põllumajandus	4	4	2	10
tööstus/tehnoloogia	9	5	2	16

Tabel 10: Teabe jaotumine sektoripõhiselt

Eelnimetatud kirjetes olid kõige positiivsema suhtumisega metsandus- ja puidutööstussektori ettevõtjad ning tööstus- ja tehnoloogiasektori ettevõtjad. Enim negatiivset tagasisidet andsid merendussektori ettevõtjad. Neutraalset ehk arutlevat suhtumist esines enim energiasektori ja finantssektori ettevõtjate poolt ning üldiselt poliitikakujundamise suunal. Murelik suhtumine jäi kõlrama ka põllumajandussektori ettevõtjate sõnavõttudest (Joonis 53).

Joonis 53: Sektoripõhine suhtumine rohepöördesse

Järgnevalt on välja toodud kandvamad sektori- ja huvigrupipõhised sõnumid rohepöördest rääkides:

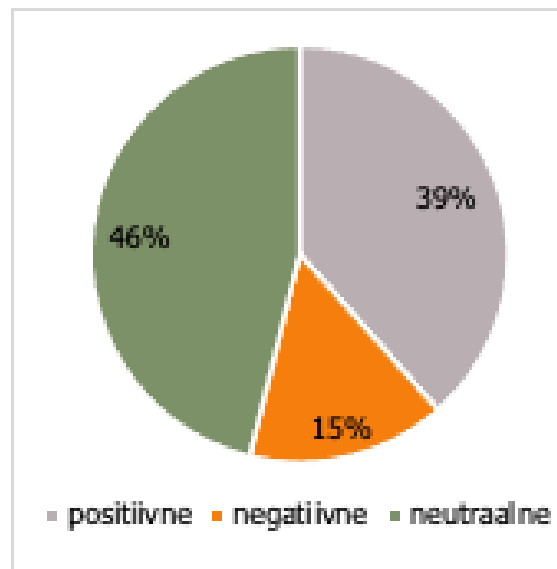
- Tööstus- ja tehnoloogiasektori tugevuseks on avaliku sektori poolt kureeritud ja toetatud rohemuutuste elluviimine reaalses elus uute perspektiivikate tehnoloogiatega.
- Kohalikud põllumajandustegijad toovad negatiivsena esile vähese kindlustunde investeringute planeerimisel, viidates usaldusväärse plaani puudumisele ning

järjest suurenevad nõudmised, millega kõik võrdselt toime ei tule. Eksportijad sektoris näevad aga uute võimaluste ajastut.

- Metsandussektor tõi välja puidu keskkonnamõjuga, eelkõige CO₂ jalajäljega seotud eelised teiste ehitusmaterjalide, nagu plast ja betoon, ees. Samuti rõhutasid puidutööstussektori esindajad puidu tähtsust alternatiivkütusena.
- Merendus- ja laevandussektor näeb rohepöördes liigset läbimõtlematust ja rutakust ning konkurentsi- ja eksportvõimekuse vähenemist.
- Finantssektori põhiideeks oli julgustada riiki ja kohalikke omavalitsusi suurendama investeerimismahukust rohepöördesse.
- Energiasektor näeb roheenergiast suures osas paratamatust, kuid seeläbi ka võimalust uuteks majanduslikeks väljunditeks ja seeläbi ka ekspordi suurendamiseks.
- Üldised sõnumid poliitika kujundamiseks, mis ühelegi sektorile ei viidanud, kandsid sõnumit, et rohepööre nõuab riigitasandilist reguleerimist ja ühest arusaama, milles peituks jõud muutuste läbiviimiseks.

6.3.2. Ida-Virumaad puudutava teabe kokkuvõte

Teemadest kerkis esile ka Ida-Virumaa tuleviku üle arutlev foon (mainitud kolmteist (13) korda), mille puhul oli kandev suhtumine arutlev ja positiivne, kuid esines ka skeptitsismi (Joonis 54).

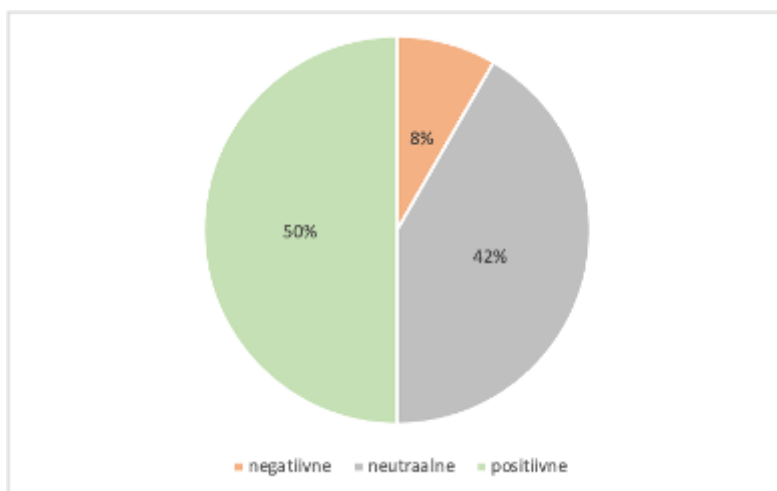

Joonis 54: Ida-Virumaad puudutavate allikate meelsusjaotu.

Positiivsena toodi välja rohe- ja vesinikutehnoloogiaid arendavate välisettevõtete huvi suurenemist Ida-Virumaa kui potentsiaalse rohepöördepiirkonna vastu. Ettevõtjate neutraalsetes kommentaarides kirjeldati rohepööret kui reaalsust, millega kaasas käies peab oma äritegevusi ajakohastama. Negatiivse kriitikana rohepöörde suunal toodi välja uskumust nagu põlevkivisektorit asendavate rohetechnoloogiate edulugu Ida-Virumaal saab olema komistuskivideta.

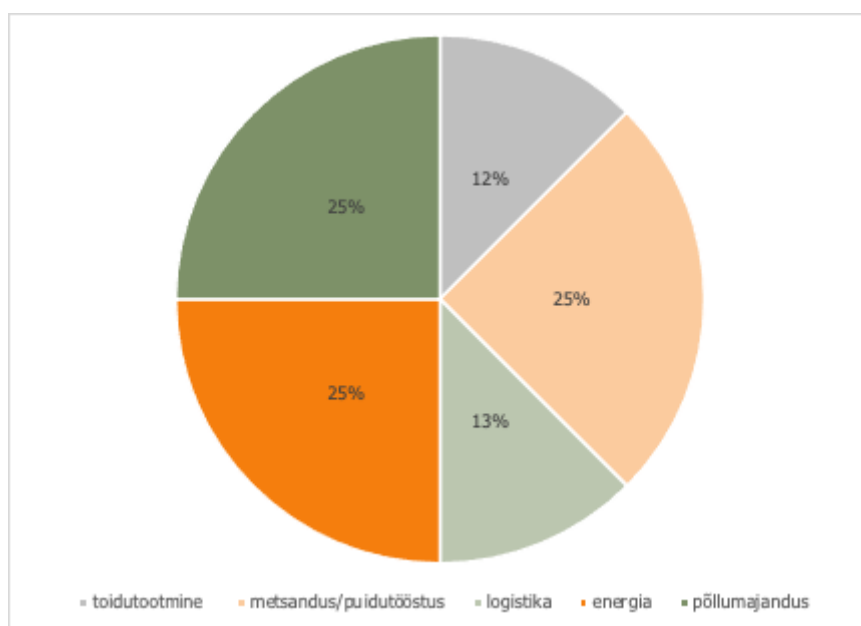
6.3.3. Ekspordisektoripõhised järeldused

Ekspordiga tegelevate ettevõtjate seas oli üldisega võrreldes suhtumine rohepöördesse valdavalt positiivsem (Joonis 55). Pooled (50%) iseloomustasid ajakirjades või ajalehtedes avalikustatud artiklites rohepööret kui positiivset ettevõtmist.

Joonis 55: Ekspordiga tegelevate ettevõtjate suhtumine rohepöördesse

Ekspordiga tegelevate ettevõtjate seas on positiivne suhtumine valdavalt suurem põllumajanduse, energia ja metsanduse/puidutööstuse valdkondades (Joonis 56).

Joonis 56: Ekspordiga tegelevate ettevõtjate sektoripõhine positiivne meelsusjaotus

Märksõnaga „eksport“ haakuv negatiivne või hoiatav tagasiside rohepöörde suunal viitas kiirustamisele, rohepesu ohule ja integreeritud vaate puudumisele sarnaselt nagu ka üldised negatiivsed kommentaarid.

- „Ei tohi joosta lipp käes esimesena. Eriti arvestades meie geograafilist asukohta. Me peame ennekõike ellu jääma ja tulema välja ka konkurentsivõimelisena. Liiga tormakas rohepööre võib mõjutada meie ekspordi, importi ja konkurentsivõimet nii Euroopas kui mujalgi.⁶⁹“
- „Kodumaine tööstus ja eksport on iga ühiskonna jõukaks saamise alus. Olles suures Euroopas, on meil võimalused müüa oma tooteid rikkal ühisturul. Aga seal valitsevad ka ohud. Kliimaneutraalsuse eesmärk Euroopas ei ole riigipõhine, vaid euroliiduülene. On oht kalduda rohepesu kraavi ja nii näiteks on üks võimalik plaan muuta Euroopa kliimaneutraalseks metsarikaste riikide, nagu Eesti, arvelt.⁷⁰“
- Nüüd, seitse aastat hiljem, kui loen ka koalitsioonileppes taaskord mahemajanduse ja ekspordi toetamisest, tuleb mul aga tõsta käed üles ja möönda, et nihe tervislikuma, puhtama ja maheda Eesti poole on olnud paljuski vaid deklaratiivne. Sest mahemajanduse ülesehitamiseks on vaja omada süsteemi. Ja loomulikult ka raha. Loota, et põllumehed, tööstused ja koolide kokad hakkaksid endale ise õhinapõhiselt üleriigilist süsteemi üles ehitama ja seda koordineerima, on liiast. Kompetents ja tugi saavad tulla vaid riigi toel. (Seitse aastat hiljem ehk peale mahemajanduse arengukava vastuvõtmist)⁷¹.
- „Saastekvoodid kallinevad ja Eesti ekspordile paneb see korraliku põntsu, sest Eesti on ELi ääremaa ja mereveo kallinemine viib Eesti oma ekspordi sihtturgudest veelgi kaugemale.⁷²“

Eksporiartiklitena toodi peamiselt välja mahetooted, puit ja energia, ühe korra mainiti ka kultuuri kui potentsiaalset ekspordivaldkonda.

Kultuur:

- Ka kultuur peaks olema osa riigi rohepöörde plaanist. „Ometi on ka loomeettevõtteid, kes saaksid läbi viia eksponentsiaalse kasvu, kui luua kultuurikiirendi, mille eesmärgiks on digipööre, rohepööre ja ekspordivõimekuse kasvatamine. Kokku oleks see kõik nii nagu Euroopa poolt soovitatud: 2 protsenti ehk 20,32 miljonit kultuurile.⁷³“

Energia:

- "Näeme tulevikus kohati elektri miinushindu ja saame roheenergiat ekspordida.⁷⁴"
- „Elektri ekspordiks peavad olema jaamad Euroopa ühtsel elektriturul konkurentsivõimelised, põlevkivi elektrijaamad kahjuks üha suuremal määral seda ei ole.⁷⁵“
- “Muide, oluliselt säästvam oluks Rail Balticu rajamine vesinikkütusele, selmet ehitada välja Tallinna–Varssavi uus elektritoiteliin kümnete põhivõrguga liitumistega. Võiksime elektri eest maksmise asemel seda ise mujale müüa, kasutades avaliku ja äri sektori koostöös taastuvenergia ülejäägi ära kohalike bioressursside (sh biojätmete) vääristamiseks (tervise)toodeteks.⁷⁶“

⁶⁹ Nõgene, P. 2021. Tallink on jõudnud intensiivist taastusravisse – Delfi Ärileht, 23.12.

⁷⁰ Tamm, T. Rohepööre toob kaasa puidu uue tulemise – Postimees, 04.11.

⁷¹ Kulderknup, K. 2021. Krista Kulderknup: skandinaavialikust mahe-mõttemaailmast on asi kaugel - Eesti on kinni 20 aasta taguses ajas – Eesti Päevaleht, 23.12

⁷² Ratas, A. 2021. Laevanduse rohepööre tõstab kaupade ja reisimise hinda – Postimees, 30.09.

⁷³ Sildna, H. 2021. Helen Sildna: Eesti kultuuripoliitika vajab kohest restarti – Postimees, 11.03.

⁷⁴ Kärmas, A. 2021. Kärmas: stabiilset madalat elektrihinda me enam ei näe – Postimees, 20.12.

⁷⁵ Veskimägi, T. 2021. Tööandjate Keskliidu pooltund: kas Eesti tahab olla elektrit importiv või ekspordiv riik? – Delfi Ärileht ja Delfi TV, 01.02.

⁷⁶ Alajõe, S. 2021. Sulev Alajõe vastulause: Rohepööre annab piirkonnale uusi arenguvõimalusi – Pärnu Postimees, 15.09.

Mahetooted:

- „Eesti eksporditartikkel maailmas saab ikkagi olla vaid puhas õhk ja puhas toit, mida jääb kõikjal üha vähemaks.⁷⁷“

- „Hästi palju on tema sõnul räägitud küll biotoodetest ja ökotoodetest, aga reaalselt on nii, et neid ei ole kas hinna või mahu tõttu väga palju võimalik Eestist välja eksportida.⁷⁸“

Ekspordi ergutajana toodi välja nõudlus keskkonnasäästlike toodete vastu.

- „Vastutustundliku trükkimise teema väga teravalt õhus ja meie rakendust tullakse ise küsima. Mitmes meie ekspordi sihtriigis on vahepeal muutunud seadusandlus ja tekkinud keskkonnanõuded, mis paneb ettevõtjaid liigutama.⁷⁹“

- „Eesti eksporditartikkel maailmas saab ikkagi olla vaid puhas õhk ja puhas toit, mida jääb kõikjal üha vähemaks.⁸⁰“

Ühe allika puhul toodi välja just kolmikpöördega tegelevad eksportöörid, viidates sellele, et just nemad on eesolevate muutuste süda: “Nendest oleneb kas me ühiskonnana võidame sellest või kaotame.⁸¹”

7. Poliitikasoovitused

Erinevatest poliitikasoovitustest, võib olulisemadena välja tuua järgmised:

- **Teadlikkuse tõstmine ja süsteemne arusaama kasvatamine rohepöördest** on ettevõtlussektori tagasisidet arvestades ilmselt kõige olulisem poliitikasoovitus. Kuigi see kõlab mõnevõrra banaalselt, siis vajadus struktureeritud ja hästi korraldatud kommunikatsiooni järele erialaliitude ja ettevõtete suunal ei järeldu ainult ettevõtjatelt saadud tagasisidest. Uuringu tulemused näitavad selgelt, et **kõrgema teadlikkusega ettevõtted peavad rohepöörde saavutamist oma ettevõtte seisukohast kordades (keskmiselt 2,3 korda) olulisemaks, kui madala teadlikkusega ettevõtted**, mistõttu on tõenäoline, et antud tegevuse tulemuslikkuse võimendaja on kõrge.
- **Erinevate ettevõtetega seotud sidusrühmade (töötajad, kliendid, investorid) kaasamine rohepöörde vajalikkuse kommunikeerimisse:** hetkel tajub valdav osa ettevõtteid, et huvi/ surve rohepöörde vastu tuleneb peamiselt poliitikutelt ja avalikult sektorilt ning on valdavalt avaliku sektori prioriteet. Ettevõtted kalduvad nendega otseselt seotud sidusrühmade seisukohtadele oluliselt kiiremini reageerima ning uuringu tulemused näitavad, et need **ettevõtted, kelle puhul on surve rohepöörde teostamiseks laiapõhjalisem, peavad rohepööret ka suurema tõenäosusega oma ettevõtte vajalikuks.**

⁷⁷ Kivine, Ü. 2021. Põlva piimatööstuse roheline ambitsioon avardab Kagu-Eesti majanduse perspektiive – Director, 01.12.

⁷⁸ Kruustük, S. 2021. Simmo Kruustük: Täissuitsuvorstist võiks saada meie järgmine suur edulugu – Äripäeva lisa, 28.10.

⁷⁹ Kull, A. 2021. Murranguaeg trükitööstuses: innovatsiooni-, digi ja rohepööre – Director, 05.05.

⁸⁰ Kivine, Ü. 2021. Põlva piimatööstuse roheline ambitsioon avardab Kagu-Eesti majanduse perspektiive – Director, 01.12.

⁸¹ Tammo, M. 20.10 2021 - Konverents Made in Estonia.

- **Rohepöörde vajalikkuse, rohepöörde praktilise tähenduse ja rohepöördega seotud võimaluste (k.a. investeermistoetuste) süsteemne selgitamine ettevõtetele.** Hetkel on teadlikkus rohepöördega seonduvast kasust madal ning selle tõstmine võib aidata paremini põhjendada rohepöörde vajalikkust. Uuringu erinevate osade tulemusi vaadates ja intervjuudest/ fookusgruppidest saadud tagasisidet hinnates võib täheldada nii vasturääkivusi kui segadust. Tsiteerides ühte intervjuueeritavat: „Täna räägitakse rohepöörde kontekstis erinevat keelt; teiseks, kui räägitakse rohepöördest, mõeldakse väga erinevaid asju; kolmandaks on ettevõtjal küsimus, et kuidas see kõik praktikasse rakendatakse.“
- Meetmete rakendamine (k.a. erialaliitused kaasates) **roheekspertide/ audiitorite palkamiseks ja kasutamiseks** ettevõtetes ning koolituste korraldamine ettevõtjatele rohepöörde mõistmiseks ja oma ettevõtte paigutamiseks rohepöörde konteksti.
- **Läbipaistvuse ja avatuse tagamine rohepöördega seotud toetusmeetmete (eriti rahaliste meetmete) rakendamisel ning võrdsete võimaluste loomine ettevõtjatele.** Kuna avaliku sektori (kaas)rahastuse roll on rohepöörde puhul keskmisest tähtsam, siis on oluline, et teadlikkus ja taotlustugi rohepöördega seonduvate meetmete puhul osutuks võimalikult laialdaseks ning tagaks võrdsed võimalused ja võrdse kohtlemise.
- **Regulatiivse kindluse tekitamine läbi ettevaatava informatsiooni pakkumise: ettevõtlussektor vajab eelkõige ettearvatavust ja planeerimiskindlust ning rohepöördega seoses seda hetkel pigem ei tajuta.** Lisaks definitsioonide ühtlustamisele võiks informatsiooni pakkumine olla hästi reklaamitud ja sisult lihtne ning spetsiifiline – eriti arvestades VKEde (väikese- ja keskmise suureusega ettevõtted) vajadusi.
- **Sektorikesksete analüüside koostamine rohepöördega seonduvatest kohustustest, võimalustest ja rahastamisallikatest (k.a. välismajanduse vaatenurgast),** mis muu hulgas „tõlgiks“ erinevad Euroopa Liidu tasandilt tulevad poliitikad ja regulatsioonid erinevate tööstusharude ja ettevõtjate keelde. See võiks hõlmata ka **erinevatele sektoritele selge informatsioonipaketi kokkupanekut rohepöörde sektoripõhistest mõjudest, meetmetest ja võimalustest.**
- **Sektorikesksete pikaajaliste „teekaartide“ välja töötamine (k.a. sektoripõhised välismajandustegevused),** sarnaselt sellele, mida energiasektori puhul Rohetiigri raames juba on tehtud. Ettevõtjatel ei ole tihtipeale ühist arusaama, mida rohepöörde all mõeldakse ning rohepöörde oma erinevates komponentides on paljudele ettevõtetele endiselt abstraktne. Uuringu tulemused näitavad, et vajadus keskkonda hoida on ettevõtjate seas aktsepteeritud ja seda peetakse oluliseks; samas praktiline (ja mõõdetav) arusaam ning teave rohepöörde teostamisega seotud tegevustest on pigem madal.
- Välismajanduse seisukohast võiks kaaluda **Eesti, kui roheriigi kuvandi väljatöötamist, loomist ja tutvustamist peamistel sihtturgudel.** Üheks alternatiiviks oleks ka roheteemade sidumine Eesti, kui eduka digiriigi kuvandiga. Arvestades, et Euroopa Liidu

kaks peamist arenguprioriteeti järgmistest aastateks on digitaalne areng ning rohepööre, siis „**Estonia: Digital and Green**“ riigi kaubamärgina tundub kahe vastastikku toetava teema aruka sidumisena (eelkõige kuna mõlemat teemat seostatakse tulevikkuvaatava ja progressiivsena). Lisaks toetaks taoline väljapoole suunatud riigi turustamine ka Eesti olemasolevatele tugevustele ning resoneeruks tõenäoliselt ka ettevõtlussektoriga, sest kaudselt ilmneb uuringust, et seestpoolt vaadates nähakse Eestit pigem loodus- ja keskkonnasõbraliku riigina.

- Lisaks võiks kaaluda läbi Eesti saatkondade igas **EL liikmesriigis (ja väljaspool) “rohevajaduste seire” teostamist**, mida siis omakorda Eesti ettevõtetele kommunikeerida. Teised EL riigid on samuti silmitsi rohepöõret puudutavate väljakutsetega ning kuna need on erinevates riikides valdkonniti erinevad, siis võiks aktiivne seire olla võimalus Eesti ettevõtete ekspordi- ja koostöö väljavaadete hõlbustamiseks.
- **Turumoonutuste süsteemne jälgimine Euroopa Liidus:** kuigi Euroopas kehtib ühtne siseturg, siis praktikas on erinevate riikide võimalused (ja praktika) oma tööstust ja ettevõtlust toetada erinevad. Eesti, kui väikese riigi seisukohast on oluline, et võimalikult paljud (eriti riikliku toetustega seotud) mehhanismid oleks ELi tasemel kehtestatud ja järelvalvatud. Riikide poolsed sekkumised oma ettevõtete toetamiseks on kasvamas (k.a. kliima ja energia kontekstis) ning vältimaks Eesti ettevõtetele ebasoodsa konkurentsiolukorra teket on oluline jooksvalt mõista, millises ulatuses teised riigid oma ettevõtteid toetavad ning sellele ka reageerida.
- **Riigihangete kasutamine rohepöõret soosiva meetmena:** kuna riigihanked on ilmselt oluliseim avaliku sektori käsituses olev nõudluse poole mehhanism, siis aitaks süsteemne rohetingimuste kaasamine üha rohkem erasektori pakkujaid keskkonnasõbralike praktikate poole suunata (ning aitaks tõsta ka teadlikkust), milleks annab aluse ka vastav ELi seadusandlus.
- **Uudsete rohelahenduste välja töötamiseks ning katsetamiseks suunatud investeerimismeetmed ja rohefondi rakendamine (juba plaanitud), aktsepteerides keskmisest kõrgemat riskiastet ning sidudes need rahvusvahelise skaleeritavusega,** mille toetamisel võiks kaaluda ka **“esimese lepingu” pakkumise süsteemi.** Lisaks nii rakendusuringute, kui tootearenduse jätkuv toetamine uute toodete ja „pilotlahenduste“ välja töötamiseks.
- **Rohesertifikaatide (ecolabelite) rakendamine ekspordile suunatud toodete puhul.**

Bibliograafia / viidete loetelu

- Aggarwal, M. (2013). Corporate social responsibility and financial performance linkage evidence from Indian companies. *International Journal of Management and Development Studies*, 2(7), 12–24.
- Ailawadi, K. L. Y., Jackie, L., Scott, A. N., & Gail, A. T. (2011, May). The impact of retailers' corporate social responsibility on price fairness perceptions and loyalty. *Intra-Ideii Seminar on Competition and Strategies in the Retailing Industry*.
- Albinger, H. S., & Freeman, S. J. (2000). Corporate social performance and attractiveness as an employer to different job seeking populations. *Journal of Business Ethics*, 28(3), 243–253.
- Alessi, L., Battiston, S., & Melo, A. S. (2021). Travelling down the green brick road: A status quo assessment of the EU taxonomy. 15.
https://www.ecb.europa.eu/pub/financial-stability/macprudential-bulletin/html/ecb.mpbu202110_2~ea64c9692d.en.html
- Bank of Estonia. 2021. The Estonian Economy and Monetary Policy. 2022/1.
https://haldus.eestipank.ee/sites/default/files/2022-03/rpm_1_2022_eng.pdf
- Bank of Estonia, 2021a. The Estonian Competitiveness Report 2021.
<https://www.eestipank.ee/en/publications/estonian-competitiveness-report/2021/estonian-competitiveness-report-2021>
- Bank of Estonia. 2022a. Financing of the Economy. February 2022.
https://haldus.eestipank.ee/sites/default/files/2022-02/mry_veebruar_2022_eng.pdf
- Bank of Estonia. 2022b. The Estonian Competitiveness Report 2022.
https://haldus.eestipank.ee/sites/default/files/2022-04/kvy_marts_2022_eng.pdf
- Bhattacharya, C. B., & Sen, S. (2004). Doing better at doing good: When, why, and how consumers respond to corporate social initiatives. *California Management Review*, 47(1), 9–24. <https://doi.org/10.2307/41166284>
- Bradford, Anu. 2012. The Brussels Effect, 107 NW. U. L. REV. 1 (2012). Available at:
https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/271
- Brooks, A. L., Wang, S., Jambeck, J. R. 2018. The Chinese import ban and its impact on global plastic waste trade. *Sci. Adv.* 4, eaat0131.
<https://www.science.org/doi/epdf/10.1126/sciadv.aat0131>
- Bruegel. 2021. Carbon Border Adjustment Mechanism: Greening the EU trade? Assessing CBAM from a trade perspective. Bruegel, 4 February 2021. Accessed on 19 April 2021. <https://www.bruegel.org/events/carbon-border-adjustment-mechanism-greening-the-eu-trade/>
- Burbano, V. C. (2014). Can firms pay less and get more...by doing good? Field experimental evidence of the effect of corporate social responsibility on employee salary requirements and performance. In *Working Paper*. UCLA Anderson School of Management. <http://shorturl.at/gzAJN>
- Confederation of Swedish Enterprise's Agenda for Free and Sustainable Trade (2020)
https://www.svensktnaringsliv.se/bilder_och_dokument/rapporter/agenda-for-free-and-sustainable-trade.pdf_1146921.html/Agenda+for+free+and+sustainable+trade.pdf
- COP26, UN Climate Change, 2022 <https://ukcop26.org/>

- Council of the EU. 2022. Fit for 55 package: Council reaches general approaches relating to emissions reductions and their social impacts. Council of the EU Press release. 29 June 2022. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/29/fit-for-55-council-reaches-general-approaches-relating-to-emissions-reductions-and-removals-and-their-social-impacts/>
- D'Amato, D., Droste, N., Allen, B., Kettunen, M., Lähtinen, K., Korhonen, J., Leskinen, P., Matthies, B., Toppinen D.A. Green, circular, bio economy: A comparative analysis of sustainability avenues. *Journal of Cleaner Production*, Volume 168, 2017, Pages 716-734, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.09.053>.
- Dahlsrud, A. (2008). How corporate social responsibility is defined: An analysis of 37 definitions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 15(1), 1–13. <https://doi.org/10.1002/csr.132>
- Darvas, Z., Domínguez-Jiménez, M., Idé Devins, A., Grzegorzczak, M., Guetta-Jeanrenaud, L., Hendry, S., Hoffmann, M., Lenaerts, K., Schraepen, T., Tzaras, A., Vorsatz V., and Weil, P. 2022. European Union countries' recovery and resilience plans. <https://www.bruegel.org/publications/datasets/european-union-countries-recovery-and-resilience-plans/>
- Dellink, R. 2020. The consequences of a more resource efficient and circular economy for international trade patterns: A modelling assessment, OECD Environment Working Papers, No. 165, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/fa01b672-en>
- Directorate General for Trade. 2021. DG Trade Statistical Guide August 2021, Brussels https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/may/tradoc_151348.pdf
- Directorate General for Trade. 2022. Top trading partners by 12-04-2021, European Commission, Brussels https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_122530.pdf
- Dreyer, C., Guenster, N., & Koegst, J. (2019). Empirical evidence on environmental performance and operating costs. *Sustainability*, 11(3), 3600. <https://doi.org/10.5465/ambpp.2018.18133abstract>
- Du, X. (2014). How the market values greenwashing? Evidence from China. *Journal of Business Ethics*, 128(3), 547–574. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2122-y>
- EBRD. 2020. Green Economy Transition Approach 2021-2025 <https://www.ebrd.com/documents/comms-and-bis/get-20212025.pdf?blobnocache=true>
- Edgar, D., & Bernal, E. (2014). Delivering the responsible management agenda – a framework for responsible mindful management. A potential contribution to the crisis recovery. In M. Ramírez-Alesón, N. Dejo-Oricain, M. Fernández-Olmos, J. Fleta-Asín, & P. Sánchez-Sellero (Eds.), *Iberian multinationals driving the crisis recovery. The 10th Iberian International Business Conference Zaragoza* (Issue September, pp. 119–149). Universidad Zaragoza. [http://invenio2.unizar.es/record/16880/files/Texto completo \(pdf\).pdf#page=121](http://invenio2.unizar.es/record/16880/files/Texto completo (pdf).pdf#page=121)
- Erixon, F., Guinea, O., Lamprecht, P., Sharma, V., Zilli, R. 2022. The New Wave of Defensive Trade Policy Measures in the European Union: Design, Structure, and Trade Effects. ECIPE Occasional Paper. Published May 2022. <https://ecipe.org/publications/new-wave-of-defensive-trade-policy-measures-in-eu/>

- Estonia's National Energy and Climate Plan (NECP 2030) Estonia's Communication to the European Commission under Article 3(1) of Regulation (EU) No 2012/2018. https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/ee_final_necp_main_en.pdf
- Euroopa Komisjon. (2011). *ELi uuendatud strateegia aastateks 2011–2014 ettevõtja sotsiaalse vastutuse valdkonnas*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0681&from=EN>
- Euroopa Komisjon. (2021). *Rohepööre*. Reform Support. https://ec.europa.eu/reform-support/what-we-do/green-transition_et
- European Commission, 2011. Analysis associated with the Roadmap to a Resource Efficient Europe. European Commission Staff Working Paper, SEC(2011) 1067 https://ec.europa.eu/environment/resource_efficiency/pdf/working_paper_part1.pdf
- European Commission. 2015. Proposal for a Directive Of The European Parliament And Of The Council amending Directive 2003/87/EC Establishing A System For Greenhouse Gas Emission Allowance Trading Within The Union, Decision (EU) 2015/1814 concerning the establishment and operation of a market stability reserve for the Union greenhouse gas emission trading scheme and Regulation (EU) 2015/757. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10875-2021-INIT/en/pdf>
- European Commission. 2018. Action Plan: Financing Sustainable Growth. Brussels, 8.3.2018 COM(2018) 97 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0097&from=EN>
- European Commission. 2018a. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions on a Monitoring Framework for the Circular Economy. Strasbourg, 16.1.2018. COM(2018) 29 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0029&from=CS>
- European Commission. 2018b. Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs, Bobba, S., Claudiu, P., Huygens, D., et al., Report on critical raw materials and the circular economy, Publications Office, 2018, <https://data.europa.eu/doi/10.2873/167813>
- European Commission. 2018c. Proposal for a Regulation Of The European Parliament And Of The Council amending Regulation (EU) 2018/842 on Binding Annual Greenhouse Gas Emission Reductions By Member States From 2021 to 2030 contributing to climate action to meet commitments under the Paris Agreement. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10867-2021-INIT/en/pdf>
- European Commission. 2018d. Proposal for a Regulation Of The European Parliament And Of The Council amending Regulations (EU) 2018/841 as regards the scope, simplifying the compliance rules, setting out the targets of the Member States for 2030 and committing to the collective achievement of climate neutrality by 2035 in the land use, forestry and agriculture sector, and (EU) 2018/1999 as regards improvement in monitoring, reporting, tracking of progress and review. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10857-2021-INIT/en/pdf>
- European Commission. 2019a. Communication From The Commission. The European Green Deal. Brussels, 11.12.2019, COM(2019) 640 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1576150542719&uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>
- European Commission. 2019b. Proposal for a Regulation Of The European Parliament And Of The Council amending Regulation (EU) 2019/631 as Regards Strengthening The

- CO2 Emission Performance Standards For New Passenger Cars And New Light Commercial Vehicles In Line With The Union's Increased Climate Ambition. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10906-2021-INIT/en/pdf>
- European Commission. 2020a. A new Circular Economy Action Plan - For a cleaner and more competitive Europe (Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM(2020) 98 final). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2020%3A98%3AFIN>
- European Commission. 2020b. EU Biodiversity Strategy for 2030 - Bringing nature back into our lives (Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM(2020)380). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0380>
- European Commission. 2020c. Regulation (EU) 2020/852 Of The European Parliament And Of The Council of 18 June 2020 on the Establishment of a Framework to Facilitate Sustainable Investment, and Amending Regulation, Kättesaadav:(EU) 2019/2088 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R0852&from=EN>
- European Commission. 2021a. Commission Implementing Decision. Adopting a financing decision for 2021-2022 as regards the horizontal support expenditure in the framework of the Specific Programme implementing Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation (2021-2027). URL: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/common/wp-call/2021-2022/wp-horizontal-expenditure_horizon-euratom-2021-2022_en.pdf
- European Commission. 2021b. Communication from The Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. EU Biodiversity Strategy for 2030: Bringing nature back into our lives. Brussels, 20 May 2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1590574123338&uri=CELEX%3A52020DC0380>
- European Commission. 2021c. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. Pathway to a Healthy Planet for All. EU Action Plan: 'Towards Zero Pollution for Air, Water and Soil'. Brussels, 12.5.202. COM(2021) 400 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0400&from=EN>
- European Commission. 2021d. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. 'Fit for 55': delivering the EU's 2030 Climate Target on the way to climate neutrality. Brussels, 14.7.2021 COM(2021) 550 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0550>
- European Commission. 2021e. Eco-innovatsion Action Plan. – https://ec.europa.eu/environment/ecoap/indicators/index_en
- European Commission. 2021f. Joint EU-US Press Release on the Global Methane Pledge, Brussels, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_4785
- European Commission. 2021g. Proposal for a Council Directive restructuring the Union framework for the taxation of energy products and electricity (recast). Brussels,

- 14.7.2021 COM(2021) 563 final 2021/0213(CNS). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0563>
- European Commission. 2021h. Proposal For A Regulation Of The European Parliament And Of The Council. Establishing A Carbon Border Adjustment Mechanism. Brussels, 14.7.2021. COM(2021) 564 final. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10871-2021-INIT/en/pdf>
- European Commission. 2021i. Proposal for a Regulation Of The European Parliament And Of The Council Establishing A Social Climate Fund. Brussels, 14.7.2021. COM(2021) 568 final <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10920-2021-INIT/en/pdf>
- European Commission. 2021j. The EU Blue Economy Report 2021, Publications Office of the European Union, Luxembourg. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0b0c5bfd-c737-11eb-a925-01aa75ed71a1>
- European Parliament. 2012. Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125/EC and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012L0027>
- European Parliament. 2015. Understanding energy efficiency. Briefing. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568361/EPRS_BRI\(2015\)568361_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568361/EPRS_BRI(2015)568361_EN.pdf)
- European Parliament. 2016. Export taxes and other restrictions on raw materials and their limitations through free trade agreements: Impact on developing countries [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/534997/EXPO_STU\(2016\)534997_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/534997/EXPO_STU(2016)534997_EN.pdf)
- European Parliament, 2021, A WTO-compatible EU Carbon Border Adjustment Mechanism. Adopted on 10 March 2021. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0071_EN.html
- Fredriksson Gustav, Zachmann Georg (2021) Assessing the Distributional Effects of the European Green Deal. CESifo Forum 05/2021: Winners and Losers of Energy and Climate Policy – How Can the Costs Be Redistributed? ifo Institute, Munich, 2021, <https://www.cesifo.org/DocDL/CESifo-Forum-2021-5-zachmann-fredriksson-green-deal-september.pdf>
- Fredruksson, G., Zachmann, G. (2021). Assessing the Distributional Effects of the European Green Deal. – CESifo Forum 22(5), 03–09. – <https://www.cesifo.org/en/publikationen/2021/journal-complete-issue/cesifo-forum-052021-winners-and-losers-energy-and-climate>
- Friede, G., Busch, T., & Bassen, A. (2015). ESG and financial performance: Aggregated evidence from more than 2000 empirical studies. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 5(4), 210–233. <https://doi.org/10.1080/20430795.2015.1118917>
- Fulton, M., Kahn, B. M., & Sharples, C. (2012). Sustainable investing: Establishing long-term value and performance. In *Deutsche Bank*. https://www.db.com/cr/de/docs/Sustainable_Investing_2012---Establishing-long-term-value-and-performance.pdf
- Gildia, R. L. (1995). Consumer survey confirms corporate social responsibility affects buying decisions. *Public Relations Quarterly*, 39(4), 12–21.

- Greening, D. W., & Turban, D. B. (2000). Corporate social performance as a competitive advantage in attracting a quality workforce. *Business & Society*, 39(3), 254–280. <https://doi.org/10.1177/000765030003900302>
- Gunashekar, Salil, Emily Ryen Gloinson, Fay Dunkerley, Mann Virdee, Camilla d'Angelo, Carolina Feijao, Gemma-Claire Ali, Mikkel Skjoldager, Andrea Skjold Frøshaug, and Torben Bundgaard Vad, 2021. Addressing societal challenges in Norway: Key trends, future scenarios, missions and structural measures. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2021. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA966-1.html
- Kamin, K., et al., 2021. Instruments of a strategic foreign economic policy. Study for the German Federal Foreign Office. Bruegel, the Kiel Institute for the World Economy and DIW Berlin. November 12, 2021, https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2021/11/Strategische_Au_enwirtschaftspolitik__Studie_AA_2.pdf
- Kelemen A. (2020) Supporting sustainability transitions under the European Green Deal with cohesion policy. European Commission, Directorate-General for Regional and Urban Policy https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/report_sust_transit_en.pdf
- Kettunen et al. 2020. An EU Green Deal for trade policy and the environment: Aligning trade with climate and sustainable development objectives. IEEP Brussels / London. [https://ieep.eu/uploads/articles/attachments/9c951784-8c12-4ff5-a5c5-ee17c5f9f80b/Trade%20and%20environment_FINAL%20\(Jan%202020\).pdf](https://ieep.eu/uploads/articles/attachments/9c951784-8c12-4ff5-a5c5-ee17c5f9f80b/Trade%20and%20environment_FINAL%20(Jan%202020).pdf)
- Khan, J., Johansson, B., & Hildingsson, R. (2021). Strategies for greening the economy in three Nordic countries. *Environmental Policy and Governance*, 31(6), 592– 604. <https://doi.org/10.1002/eet.1967>
- Khavesh, A., Rajab Nikhashemi, S., Yousefi, A., & Haque, A. (2012). Voluntary sustainability disclosure, revenue, and shareholders wealth – a perspective from Singaporean companies. *Business Management Dynamics*, 1(9), 6–12.
- KPMG. 2021. Energy Taxation Directive | Publication number: 137714-G | Publication date: August 2021. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2021/09/energy-taxation-directive.pdf>
- Lee, K., & Shin, D. (2010). Consumers’ responses to CSR activities: The linkage between increased awareness and purchase intention. *Public Relations Review*, 36(2), 193–195. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2009.10.014>
- Lee-Makiyama, H. 2021. The EU Green Deal and Its Industrial and Political Significance. ECIPE Policy Brief, 1/2021. https://ecipe.org/wp-content/uploads/2021/02/ECI_21_PolicyBrief_01_2021_LY02.pdf
- Leonard, M., Pisani-Ferri, J., Shapiro, J., Tagliapietra, S., and Wolff, G. (2021). The EU Can’t Separate Climate Policy From Foreign Policy. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2021-02-09/eu-cant-separate-climate-policy-foreign-policy>
- Madar, A., Huang, H. H., & Tseng, T.-H. (2013). Do ethical purchase intentions really lead to ethical purchase behavior? A case of animal-testing issues in shampoo. *International Business Research*, 6(7), 102–110. <https://doi.org/10.5539/ibr.v6n7p102>

- Maignan, I. (2001). Consumers' perceptions of corporate social responsibilities: A cross-cultural comparison. *Journal of Business Ethics*, 30(1), 57–72.
<https://doi.org/10.1023/A:1006433928640>
- Meeliste, S. Tammiste, L., Grünwald, O., Kirismaa, K., Suik, K. Org, M. (2019). Eesti kliimaambitsiooni tõstmise võimaluste analüüs. Stockholmi Keskkonnainstituudi Tallinna Keskus. – <https://cdn.sei.org/wp-content/uploads/2019/10/aruanne-net0-sysinik-2050-191010.pdf>
- Murthy, S. S., Rao, S., & Mohan, A. (2016). Developing communities around factories through strategic CSR: A critical step towards shared value in India. *Field Actions Science Reports*, 14, 60–65.
- Nordic Council of Ministers. 2018. The Nordic Countries In The Green Transition – More Than Just Neighbours. <https://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1197618/FULLTEXT01.pdf>
- Nordic Council of Ministers. 2021. Enabling the Digital Green Transition. A Study of Potentials, Challenges and Strengths in the Nordic-Baltic Region. <https://pub.norden.org/nord2021-044/nord2021-044.pdf>
- Nyborg, K., & Zhang, T. (2013). Is corporate social responsibility associated with lower wages? *Environmental and Resource Economics*, 55(1), 107–117.
<https://doi.org/10.1007/s10640-012-9617-8>
- Oberthür (2019) op. cit., and Ringel, M. and Knodt, M. (2018) The governance of the European Energy Union: Efficiency, effectiveness and acceptance of the Winter Package 2016. *Energy Policy*. 112: 209–220
- OECD. 2015. Monitoring The Transition To A Low-Carbon Economy. A Strategic Approach To Local Development. OECD Working Paper. 2015.
<https://www.oecd.org/regional/Monitoring-Green-Transition-Final2.pdf>
- OECD. 2018. Green Growth and Sustainable Development Forum & Green Growth Knowledge Platform 6th Annual Conference.
https://www.oecd.org/greengrowth/GGSD_2018_Summary%20Report_WEB.pdf
- OECD. 2018a. Financing Climate Futures. <https://www.oecd.org/environment/cc/climate-futures/policy-highlights-financing-climate-futures.pdf>
- OECD. 2019. Innovation and Business/Market Opportunities associated with Energy Transitions and a Cleaner Global Environment. Issue Paper. February 2019.
<https://www.oecd.org/g20/summits/osaka/OECD-G20-Paper-Innovation-and-Green-Transition.pdf>
- OECD. 2019. OECD Economic Surveys. Estonia. Executive summary. December 2019.
<https://s3.amazonaws.com/document.issuu.com/191212150804-f5825862b1c7333f1a4bdcf1e799736b/original.file?AWSAccessKeyId=AKIATDDRE5J7R6V6XROQ&Expires=1654170674&Signature=BJpJpRKTOwe%2BKv9otpUH669W7qo%3D>
- OECD. 2021. Estonia Economic Snapshot. Economic Forecast Summary (December 2021)
<https://www.oecd.org/economy/growth/Estonia-country-note-going-for-growth-2021.pdf>
- OECD. 2021a. Economic Policy Reforms 2021: Going For Growth. Country Notes: Estonia.
<https://www.oecd.org/economy/growth/Estonia-country-note-going-for-growth-2021.pdf>

- Parts, R., Tiits, M., Kalvet, T., Toomsalu, H., Aben, S., Leemet, R. 2021. Eesti ekspordiuuring. Ernst & Young Baltic AS ja Policy Lab OÜ. Tallinn & Tartu. 2021 http://policy-lab.eu/docs/eesti_ekspordiuuring_2021.pdf
- PWC. 2022. PwC EU Green Deal Survey. Are Europe's businesses ready for the EU Green Deal? March, 2022 <https://www.pwc.com/gx/en/tax/publications/assets/eu-green-deal-tax-report.pdf>
- Regulation (EU) 2018/842 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on binding annual greenhouse gas emission reductions by Member States from 2021 to 2030 contributing to climate action to meet commitments under the Paris Agreement and amending Regulation (EU) No 525/2013 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.156.01.0026.01.ENG
- Roos, I. 2021. Energy Efficiency Trends and Policies in Estonia. Monitoring of EU and national energy efficiency targets. Department of Energy Technology, Tallinn University of Technology (TalTech). <https://www.odysseumure.eu/publications/national-reports/energy-efficiency-estonia.pdf>
- Sarkar, S., & Searcy, C. (2016). Zeitgeist or chameleon? A quantitative analysis of CSR definitions. *Journal of Cleaner Production*, 135, 1423–1435. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.06.157>
- Schuler, D. A., & Cording, M. (2006). A corporate social performance-corporate financial performance behavioral model for consumers. *The Academy of Management Review*, 31(3), 540–558.
- Siddi, M. (2020). *The European Green Deal: Assessing its current state and future implementation*.
- Stockholmi Keskkonnainstituudi Tallinna Keskus (SEI Tallinn). 2019. Siim Meeliste, Lauri Tammiste, Olavi Grünvald, Kerli Kirsimaa, Karina Suik, Madis Org. 2019. Eesti kliimaambitsiooni tõstmise võimaluste analüüs. SEI. <https://cdn.sei.org/wp-content/uploads/2019/10/aruanne-net0-sysinik-2050-191010.pdf>
- Sweden's Integrated National Energy and Climate Plan. https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/se_final_necp_main_en.pdf
- Swedbank. 2019. The Estonian Economy. Macro Research. September 2019. https://www.swedbank-research.com/english/estonian_economy/2019/september/productivity_technology_and_innovation_05.09.pdf
- Tagliapietra, S. and Veugelers R. 2020. A green industrial policy for Europe. BRUEGEL Blueprint Series https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2020/12/Bruegel_Blueprint_31_Complete_151220.pdf
- Teevan Chloe, Medinilla Alfonso, Sergejeff Katja (2020) The Green Deal in EU foreign and development policy. Briefing Note No. 131. The European Centre for Development Policy Management (ECDPM) <https://ecdpm.org/wp-content/uploads/Green-Deal-EU-Foreign-Development-Policy-ECDPM-Briefing-Note-131-2021.pdf>
- Testa, F., Miroshnychenko, I., Barontini, R., & Frey, M. (2018). Does it pay to be a greenwasher or a brownwasher? *Business Strategy and the Environment*, 27(7), 1104–1116. <https://doi.org/10.1002/bse.2058>

- Turban, D., & Greening, D. (1997). Corporate social performance and organizational attractiveness to prospective employees. *Academy of Management Journal*, 40(3), 658–672. <https://doi.org/10.2307/257057>
- UNEP. 2011. Towards a Green Economy: Pathway to Sustainable Development and Poverty Eradication. UNEP: Geneva. www.unep.org/greeneconomy
- UNEP. 2019. Basel Convention On The Control Of Transboundary Movements Of Hazardous Wastes And Their Disposal. <file:///Users/aleksandra/Downloads/UNEP-CHW-IMPL-CONVTEXT.English-1.pdf>
- Vabariigi Valitsus. 2021. Eesti 2035. Eesti pikaajaline strateegia. – <https://valitsus.ee/strateegia-eesti-2035-arengukavad-ja-planeering/strateegia>
- Visser, W. (2012). *The age of responsibility: CSR 2.0 and the new DNA of business*. London: Wiley.
- Walker, K., & Wan, F. (2012). The harm of symbolic actions and green-washing: Corporate actions and communications on environmental performance and their financial implications. *Journal of Business Ethics*, 109(2), 227–242. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-1122-4>
- Wigley, S. (2008). Gauging consumers' responses to CSR activities: Does increased awareness make cents? *Public Relations Review Short*, 34(3), 306–308. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2008.03.034>
- World Resources Institute. Statement: Glasgow Leaders Issue Declaration on Forests and Land Use. November 2, 2021. <https://www.wri.org/news/statement-glasgow-leaders-issue-declaration-forests-and-land-use>
- WTO. 2015. Trade Policy Review. Report By The European Union. WT/TPR/G/317. https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/g317_e.pdf

Lisad

LISA 1. Ettevõtete küsitluse küsimused

- 1.1. Märkige ettevõtte peamine tegevusvaldkond.
- 1.2. Milline on Teie ettevõtte?
- 1.3. Kui palju on ettevõttes töötajaid?
- 1.4. Mida Teie ettevõtte pakub?
- 1.5. Kuidas Teie ettevõtte on seotud väliskaubandusega?
 - 1.5a. Kui Teie ettevõtte ekspordib, siis millised on peamised ekspordi sihtriigid?
 - 2.1. Kui teadlik olete rohepöördest?: 1 täht - Ei ole teadlik; 5 tähte - Olen väga teadlik
 - 2.2. Märkige, millistest rohepöörde eesmärkidest olete kuulnud.
 - 2.2a. Kui vastasite "Muu", siis lühidalt täpsustage.
 - 2.3. Kui vajalikuks peate rohepöörde eesmärgi? 1 - Üldse mitte vajalikuks, 5 - Väga vajalikuks: Enda ettevõtte jaoks
 - 2.3. Kui vajalikuks peate rohepöörde eesmärgi? 1 - Üldse mitte vajalikuks, 5 - Väga vajalikuks: Ühiskonna jaoks
 - 3.1. Kuidas Teie arvates mõjutab lähitulevikus rohepöore Eesti konkurentsivõimet järgnevatel valdkondades?: Kaupade eksport
 - 3.1. Kuidas Teie arvates mõjutab lähitulevikus rohepöore Eesti konkurentsivõimet järgnevatel valdkondades?: Teenuste eksport
 - 3.1. Kuidas Teie arvates mõjutab lähitulevikus rohepöore Eesti konkurentsivõimet järgnevatel valdkondades?: Turism (turistide tulek Eestisse)
 - 3.1. Kuidas Teie arvates mõjutab lähitulevikus rohepöore Eesti konkurentsivõimet järgnevatel valdkondades?: Eestist väljaminevad investeeringud
 - 3.1. Kuidas Teie arvates mõjutab lähitulevikus rohepöore Eesti konkurentsivõimet järgnevatel valdkondades?: Eestisse sissetulevad investeeringud
 - 3.2. Kuidas rohepöore mõjutab Teie ettevõtte tarneahelaid tulevikus?
 - 3.3. Millist mõju lähitulevikus näete rohepöördel enda ettevõttele järgnevatel aspektidest? 1 täht - Väga negatiivset; 4 tähte - Neutraalset; 7 tähte - Väga positiivset: Uute toodete turule toomine
 - 3.3. Millist mõju lähitulevikus näete rohepöördel enda ettevõttele järgnevatel aspektidest? 1 täht - Väga negatiivset; 4 tähte - Neutraalset; 7 tähte - Väga positiivset: Klientide arv
 - 3.3. Millist mõju lähitulevikus näete rohepöördel enda ettevõttele järgnevatel aspektidest? 1 täht - Väga negatiivset; 4 tähte - Neutraalset; 7 tähte - Väga positiivset: Riigihangete võitmine
 - 3.3. Millist mõju lähitulevikus näete rohepöördel enda ettevõttele järgnevatel aspektidest? 1 täht - Väga negatiivset; 4 tähte - Neutraalset; 7 tähte - Väga positiivset: Erihangete võitmine
 - 3.4. Märkige kuivõrd nõustute järgmiste väidetega: 1 täht - Ei nõustu üldse, 7 tähte - Nõustun täielikult: Rohepöore tähendab kohustust
 - 3.4. Märkige kuivõrd nõustute järgmiste väidetega: 1 täht - Ei nõustu üldse, 7 tähte - Nõustun täielikult: Rohepöore tähendab võimalust
 - 3.5. Mil määral rohepöördega seotud sotsiaalne surve tuleneb järgnevatelt rühmadelt? 1- Väga vähe, 5 - Väga palju: Tarbijatelt/klientidelt
 - 3.5. Mil määral rohepöördega seotud sotsiaalne surve tuleneb järgnevatelt rühmadelt? 1- Väga vähe, 5 - Väga palju: Töötajatelt
 - 3.5. Mil määral rohepöördega seotud sotsiaalne surve tuleneb järgnevatelt rühmadelt? 1- Väga vähe, 5 - Väga palju: Investoritelt/rahastajatelt
 - 3.5. Mil määral rohepöördega seotud sotsiaalne surve tuleneb järgnevatelt rühmadelt? 1- Väga vähe, 5 - Väga palju: Poliitikutelt
 - 3.6. Märkige vähemalt 3 olulisemat rohepöörde teemat, mis mõjutavad Teie ettevõtet lähitulevikus.

- 4.1. Kas Teie ettevõtte on juba rohepöörde strateegia ja tegevusplaan olemas?
- 4.2. Märkige milliste rohepöörde eesmärkidega Teie ettevõtte kavatses enda äritegevuse planeerimisel lähitulevikus arvestada.
- 4.3. Kui olulised on Teie ettevõtte äristrateegia seisukohast järgmised tegevused? 1 - Üldse mitte olulised; 5 - Väga olulised: Taastuenergia kasutamine
- 4.3. Kui olulised on Teie ettevõtte äristrateegia seisukohast järgmised tegevused? 1 - Üldse mitte olulised; 5 - Väga olulised: Kaugtöö võimaldamine tööga seotud liikumiste vähendamiseks
- 4.3. Kui olulised on Teie ettevõtte äristrateegia seisukohast järgmised tegevused? 1 - Üldse mitte olulised; 5 - Väga olulised: Juhtkonna koolitamine kliimaprobleemide teemal
- 4.3. Kui olulised on Teie ettevõtte äristrateegia seisukohast järgmised tegevused? 1 - Üldse mitte olulised; 5 - Väga olulised: Taaskasutatud ja/või madala süsiniku jalajäljega materjalide kasutamine
- 4.3. Kui olulised on Teie ettevõtte äristrateegia seisukohast järgmised tegevused? 1 - Üldse mitte olulised; 5 - Väga olulised: Juhtkonna tulemustasu sidumine rohepöörde eesmärkidega
- 4.3. Kui olulised on Teie ettevõtte äristrateegia seisukohast järgmised tegevused? 1 - Üldse mitte olulised; 5 - Väga olulised: Keskkonnakahjulike tegevuste rahastamise teadlik vältimine
- 4.3. Kui olulised on Teie ettevõtte äristrateegia seisukohast järgmised tegevused? 1 - Üldse mitte olulised; 5 - Väga olulised: Keskkondlike ja sotsiaalsete riskide juhtimine
- 4.3. Kui olulised on Teie ettevõtte äristrateegia seisukohast järgmised tegevused? 1 - Üldse mitte olulised; 5 - Väga olulised: Kliima ja keskkonnaga seotud mõõdetavate eesmärkide seadmine
- 4.3. Kui olulised on Teie ettevõtte äristrateegia seisukohast järgmised tegevused? 1 - Üldse mitte olulised; 5 - Väga olulised: Toodete/teenuste keskkonnasõbralikuks muutmine
- 4.4. Kas Teie ettevõtte avaldab infot (nt läbi aruandluse või turunduse) enda äritegevuse keskkondlike ja/või sotsiaalsete mõjude kohta?
- 4.5. Kas Teie ettevõtte suudab kohaneda rohepöörde nõuetega?
- 5.1. Kas rohepöörde võib takistada Teie ettevõtte praeguse ärimudeli jätkamist?
- 5.2. Kas kõrge süsinikusisaldusega importtoodetele (nt tsement, raud, teras, alumiinium, väetis ja elekter) järk-järgult kõrgema, süsinikul põhineva hinna kehtestamine mõjutab Teie ettevõtte tarneahelaid?
- 5.3. Kas Teie ettevõtte arengut takistab lähitulevikus peamiselt...?: Ressursside vähesus/kulu (nt energia, töajõud, kapital)
- 5.3. Kas Teie ettevõtte arengut takistab lähitulevikus peamiselt...?: Poliitiline/regulatiivne ebakindlus
- 5.3. Kas Teie ettevõtte arengut takistab lähitulevikus peamiselt...?: Suurenenud kindlustuskulud või kindlustuse puudumine
- 5.3. Kas Teie ettevõtte arengut takistab lähitulevikus peamiselt...?: Maineline kahju
- 5.3. Kas Teie ettevõtte arengut takistab lähitulevikus peamiselt...?: Sotsiaalne surve
- 5.3. Kas Teie ettevõtte arengut takistab lähitulevikus peamiselt...?: Kliimamuutuste leevendamise kulud
- 5.3. Kas Teie ettevõtte arengut takistab lähitulevikus peamiselt...?: Regulatiivsed kulud (nt süsinikumaks)
- 5.3. Kas Teie ettevõtte arengut takistab lähitulevikus peamiselt...?: Vajadus muuta tööstusprotsesse (nt tootmist)
- 5.3. Kas Teie ettevõtte arengut takistab lähitulevikus peamiselt...?: Tarneahela katkemine
- 5.3. Kas Teie ettevõtte arengut takistab lähitulevikus peamiselt...?: Muud
- 5.3a. Kui vastasite variandile "Muud" jaatavalt, siis täpsustage?
- 5.4. Mil määral rohepöõret takistavad...? 1 - Ei takista üldse; 5 - Takistab oluliselt: Regulatsioonide ebakindlus
- 5.4. Mil määral rohepöõret takistavad...? 1 - Ei takista üldse; 5 - Takistab oluliselt: Kvalifitseeritud tööjõu saadavus
- 5.4. Mil määral rohepöõret takistavad...? 1 - Ei takista üldse; 5 - Takistab oluliselt: Investeerimiskulud
- 5.4. Mil määral rohepöõret takistavad...? 1 - Ei takista üldse; 5 - Takistab oluliselt: Ebakindlus uute tehnoloogiate suhtes

- 5.4. Mil määral rohepööret takistavad...? 1 - Ei takista üldse; 5 - Takistab oluliselt: Ebakindlus kliimamuutuse suhtes
- 5.4. Mil määral rohepööret takistavad...? 1 - Ei takista üldse; 5 - Takistab oluliselt: Rahaliste vahendite kättesaadavus
- 5.4. Mil määral rohepööret takistavad...? 1 - Ei takista üldse; 5 - Takistab oluliselt: Liiga kõrged ühiskonna ootused
- 5.4. Mil määral rohepööret takistavad...? 1 - Ei takista üldse; 5 - Takistab oluliselt: Silmakirjalikkuse (rohepesu) kuvandi oht
- 5.4. Mil määral rohepööret takistavad...? 1 - Ei takista üldse; 5 - Takistab oluliselt: Infopuudus (teadmatus rohepöörde kohta)
- 5.5 Kas rohepöörde puhul Teie ettevõtte kulud lähitulevikus...?
- 6.1. Kas rohepöörde annab võimaluse Teie ettevõttel pikemas perspektiivis areneda (suurendada kasumit)?
- 6.2. Kas Teie ettevõtte saab rohepöörde võimalustest kasu?: Roheettevõtluse ekspordipotentsiaali kasv - tänu riigihangete suuremale nõudlusele väiksema keskkonnamõjuga toodete-teenuste arendamiseks
- 6.2. Kas Teie ettevõtte saab rohepöörde võimalustest kasu?: Renoveerimislaine - Eestis 30 aastaga ligi 141 000 hoone renoveerimine ja Euroopas tuhat korda enam
- 6.2. Kas Teie ettevõtte saab rohepöörde võimalustest kasu?: Eesti puitehituse keskkonnasäästlikkus
- 6.2. Kas Teie ettevõtte saab rohepöörde võimalustest kasu?: Kõrgemad ehitiste keskkonnajalajälje nõuded Põhjamaades võimaldavad Eestil konkureerida eksporditurgudel keskkonnasäästlikumate toodetega
- 6.2. Kas Teie ettevõtte saab rohepöörde võimalustest kasu?: Energiakulu kokkuhoid renoveeritud energiatõhusatest hoonetest
- 6.2. Kas Teie ettevõtte saab rohepöörde võimalustest kasu?: Euroopa Liidu tootjate parem konkurentsivõime tänu suurematele riiklikele toetusele võrreldes liiduväliste tootjatega
- 6.2. Kas Teie ettevõtte saab rohepöörde võimalustest kasu?: Muud
- 6.3. Mil määral saab Teie ettevõtte rohepöördest kasu? 1 - Ei saa üldse kasu; 5 - Saab väga palju kasu: Klientide maksevalmiduse tõstmisel
- 6.3. Mil määral saab Teie ettevõtte rohepöördest kasu? 1 - Ei saa üldse kasu; 5 - Saab väga palju kasu: Klientide ostuvalmiduse tõstmisel
- 6.3. Mil määral saab Teie ettevõtte rohepöördest kasu? 1 - Ei saa üldse kasu; 5 - Saab väga palju kasu: Kvalifitseerituma ja produktiivsema tööjõu ligi meelitamisel
- 6.3. Mil määral saab Teie ettevõtte rohepöördest kasu? 1 - Ei saa üldse kasu; 5 - Saab väga palju kasu: Soodsama rahastuse saamisel investoritelt/pankadelt
- 6.3. Mil määral saab Teie ettevõtte rohepöördest kasu? 1 - Ei saa üldse kasu; 5 - Saab väga palju kasu: Kulude säästmisel
- 6.3. Mil määral saab Teie ettevõtte rohepöördest kasu? 1 - Ei saa üldse kasu; 5 - Saab väga palju kasu: Uutele turgudele laienemisel
- 6.3. Mil määral saab Teie ettevõtte rohepöördest kasu? 1 - Ei saa üldse kasu; 5 - Saab väga palju kasu: Muu
- 6.3a. Kui "Muu", siis palun täpsustage.
- 6.4. Millised Euroopa Liidu välised regioonid/riigid on Teie arvates Eesti ettevõtete jaoks suurima potentsiaaliga eksporditurud, kuhu laienemisel oleks võimalik rohepöördest kasu saada?
- 6.5. Millised Euroopa Liidu riigid on Teie arvates Eesti ettevõtete jaoks suurima potentsiaaliga eksporditurud, kuhu laienemisel oleks võimalik rohepöördest kasu saada?
- 7.1. Kas vajate rahalist toetust et oma rohepöörde ideid ettevõttes ellu viia?
- 7.1a. Kui vastasite jaatavalt eelmisele küsimusele, siis kommenteerige millistele rohepöördega seotud tegevustele rahalist toetust vajaksite.
- 7.2. Kui vajalikuks peate järgmisi meetmeid, et suurendada Eesti ettevõtete jaoks kasu rohepöördest? 1 - Üldse mitte; 5- Väga vajalikuks: Rahalised toetused ja maksusoodustused

- 7.2. Kui vajalikuks peate järgmisi meetmeid, et suurendada Eesti ettevõtete jaoks kasu rohepöördest?
1 - Üldse mitte; 5- Väga vajalikuks: Informatsiooni jagamine ja koolitused
- 7.2. Kui vajalikuks peate järgmisi meetmeid, et suurendada Eesti ettevõtete jaoks kasu rohepöördest?
1 - Üldse mitte; 5- Väga vajalikuks: Regulatsioonide ühtlustamine
- 7.3. Märkige meetmed, mida peate oluliseks, et suurendada Eesti ettevõtete jaoks kasu rohepöördest?
- 7.4. Mis värvi on rohepööre? Palun märkige vastuseks must. Siis teame, et olete küsimustiku täitmisel olnud hoolas ja tähelepanelik.
- 7.5. Kas soovite midagi rohepöörde teemal lisada?

LISA 2. Ettevõtlust mõjutavad väljakutsed ja võimalused sektorite lõikes.

Sektor	Võimalused	Väljakutsed
Toiduainete tööstus	<ul style="list-style-type: none"> • Ressursitõhususe parandamine tootmises • Tootmisjääkide väärindamine jt ringmajandust parandavad tegevused • uuringud ja mõjuanalüüsid 	<ul style="list-style-type: none"> • Tootmiskomponentide järsk hinnatõus pärsib investeerimisvõimekust. • Valdkondade eripärad ja vajadused • Regulatsioonid/lisanõuded ja eesmärgid on ebaselged • Toidutööstus on sõltuv Venemaa gaasist • Pakendiregulatsioonid eeldavad suuri investeeringuid ja on tootja jaoks pika tasuvusajaga • Paberpakendid vähendavad toodete säilivusaega ja koormavad logistikat • Pakendite kättesaadavus keeruline • Hinnatõusu piirangud: ostujõud ja toormaterjali ja energiahindade järsk hinnatõus, kaubanduskettide hinnasõda • Tarbijate ostujõud on vähenenud ja ei osteta enam niipalju innovaatilisi ja kallimaid tooteid
Kütuseäri	<ul style="list-style-type: none"> • Kütuse jalajälje kalkulaatori põhjal on Eestis ka elektriveok keskkonnale kahjulik, kuna elektrit toodetakse põlevkivist. 	<ul style="list-style-type: none"> • Erinevate institutsioonide „konarlik koostöö“/vägikaika vedu“ ja kütuseäri reguleerivad aktid pärsivad ettevõtlustegevust • Investeeringud keskkonnasõbralike toodete välja arendamiseks on kulukad • kapitali ja laenu kaasamise võimekus (investeeringud suured) • Rohekütuste kasutamisega kaasneb hinnatõus
Ehitus	<ul style="list-style-type: none"> • vajadus jalajälje kalkulaatori järele, mille põhjal võiks tekkida keskkonnasõbralikkuse deklaratsioonid 	<ul style="list-style-type: none"> • Ehituses väljakutseks suur bürokraatia (erinevad õigusaktid)

Põllumajandus	<ul style="list-style-type: none"> • Vaja uuringuid ja mõjuanalüüse • Uued lahendused orgaaniliste väetiste ja toiduainete efektiivsemale kasutamisele • Ümberkorraldused loomade söötmisel: kodumaiste söötade kasutamine loomakasvatuses • Biojäätmete taaskasutamine • Digestaadi (biogaasi/metaani kõrvalsaadus) väärindamine • Toodangu üleüldine parem väärindamisvõimekus • Suuremahuliste ühisprojektide ellu kutsumine • Kaupade parem pakendamine, turustamine ja turundamine • Tootmise jalajälje hindamine heitmete koguse vähendamiseks 	<ul style="list-style-type: none"> • Vähene õigusselgus, materjalid/informatsioon üldsõnaline • Rohepöörde on kulukas • Väike investeerimisvõimekus • Sisendhindade tõus, eriti peale Venemaa-Ukraina sõja algust (kütus, väetised, elekter, jne) • Puuduvad alternatiivid taimekaitsevahendite kasutamisele • Mulla tervis ja toidu kvaliteet • Põllumajandustoodete tarbija on hinnatundlik • Mahetoodete saagikus madalam (mahekasvatusel ei tohi umbrohu- ja putukatõrjet kasutada, jne) • Mahetootjad lõpetavad järjest tegevust, kuna see pole mõistlik ja kasumlik
Trükitööstus	<ul style="list-style-type: none"> • Uute tehnoloogiate kasutuselevõtt 	<ul style="list-style-type: none"> • Regulatsioonidest tulenevad piirangud tehnoloogiate kasutusele võtmiseks
Pakenditööstus	<ul style="list-style-type: none"> • Pakendiaktsiisi kehtestamine mõjutab pakendite kogumise ja taaskasutamise mustreid • Pakendite standardiseerimine • Pakendite jalajälje mõõtmine 	<ul style="list-style-type: none"> • Kiireid maksu- ja/või aktsiiside muudatused • Tarbijad soovivad järjest säravamaid pakendeid • Tootjatel on järjest suurem huvi müüa vähem toodet suuremas pakendis • Toiduainete pakend on suur ressursi raiskamine, kuna see taaskasutamiseks ei toimi. • Pakendite standardiseerimine puudulik ja seetõttu probleemne. • Väikeettevõtjad peavad arvestama suurettevõtete väljakujunenud standarditega. • Pakendite standardid puudulikud. • Pakendite teema segane ja tekitab palju rohepesu.

Plastjätmete Ümbertöötlus	<ul style="list-style-type: none"> • Keemilise ümbertöötlusprotsessi kiire rakendamine, mis aitaks tuua turule enam taaskasutatud tooteid. • Keemiline ümbertöötuse võrdsustamine mehaanilise ümbertöötlemisega • Eesti pürolüüsitehnoloogial baseeruvad tehased kui Põhjamaade ja Baltikumi ringmajanduse keskus. • Eestis (nt Eesti Energia) saaks ära kasutada olemasolevat infrastruktuuri, et aidata ära lahendada plastijätmete ümbertöötuse probleem regionaalselt. 	<ul style="list-style-type: none"> • Regulaatiivsed takistused
Energia	<ul style="list-style-type: none"> • Võtta kasutusele need tehnoloogiad, mis vähendavad kahjulike gaaside väljaheitmist maapinna saastamist, veekogude reostamist • Kaaluda tuumajaamade ehitamist, kuna tehnilisel on see kõige puhtam energiatootmise viis. 	<ul style="list-style-type: none"> • Oluline saavutada energiasõltumatus • Sõe- ja gaasi asendamine elektri toomisteks alternatiivkütuste vastu • Päikesepaneelide efektiivsus madal, seega poe kliendile atraktiivne • Lahendused kallid, kasu väike • Taastuvenergia salvestustehnoloogiad piiratud ja võrku tagasi müümine keeruline, lahendused poolikud • Investeeringuvajadused väga suured
Pangandus	<ul style="list-style-type: none"> • Keskkonnavaenulikud tooted ja ettevõtted ei saa laenu soodsatel tingimustel (nt kõrged Intressid) 	<ul style="list-style-type: none"> • Regulatsioonid, direktiivid, reeglid, mis tulevad EL erinevatest institutsioonidest on ebaselged ja keeruline on mõista, mida tuleb mõõta, ning mida see tähendab.
Tekstiili-tööstus	<ul style="list-style-type: none"> • Luua keskkonnasõbralikke moetrende ja kommunikeerida põhjuseid • Uued teadusmahukad äriideed/start-upid, mis kasutavad ja ümbertöötlevad tekstiilitööstuse jääke • Elektrienergia säästmine (nt hoolikas tarbimine) 	<ul style="list-style-type: none"> • Tekstiilide värvimine tekitab suurt reostust • Keskkonna-sõbralikud värvid vähe püsivad ja tuhmid • Keskkonnasõbralikud tekstiilid kortsuvad kergesti • Tekstiilitööstusel suur hulk jääke • Tekstiilitööstus kasutab palju kemikaale, mis on kahjulikud nii keskkonnale kui tervisele

Haridus	<ul style="list-style-type: none"> • Uued spetsiifilistele vajadustele suunatud ained, koolitused, moodulid ja õppekavad • Näidata läbi hariduse et roheline innovatsioon on ärivõimalus (uued ärimudelid, turundus, ettevõtte kultuur, jne) 	<ul style="list-style-type: none"> • Kuidas ja mil määral roheteemasid käsitleda? • Õpetamiseks/koolitamiseks vajamineva kompetentsi nappus • Alarahastus – nii teadustöö kui õppejõudude palkade osas • Teadus ja teadlased alarahastatud, kuid rohepöördega seoses on vaja teaduskoostööd.
Teenuse pakkujad	<ul style="list-style-type: none"> • Prügi sorteerimine • Taaskasutus • Digikoristus • Prügi vähendamine ja paberi kasutamise vähendamine (teenus) • Pikas perspektiivis on keskkonnasõbralik lahendus soodsam. 	<ul style="list-style-type: none"> • Lennundusteenuste osas väljakutse rahaliste ressursside leidmine, eriti viimaste kriiside valguses • Kulleriga saadetud tellimused peavad olema „korralikult“ pakendatud • Transpordis on lühiajalises perspektiivis keskkonnasäästlikud lahendused kallimad, kui tavalahendused • Tarbijatel puudub tervikpilt ja ressurss

LISA 3. Rohepöörde teemalise mõttevahetuse analüüs sotsiaal- ja avalikus meedias

Analüüsi tulemuste põhjal saab teha järeldusi 2021. aasta kohta. Analüüsitava ajaperioodi on 01. jaanuar 2021 kuni 31. detsember 2021.

Märksõnad	Kanalid
<p><i>Rohepööre:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> · rohepööre (ja alternatiivid “Eesmärk 55”, “Euroopa Roheline Kokkulepe” või “Fit for 55”) <p style="text-align: center;">+</p> <p><i>Ekspordile viitav:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> · eksport · (välis-)kaubandus · tarneahel <p><i>Tegevus/muutus:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> · ettevõtlus · tootmine · tehnoloogia · investering · ressursitõhusus · ringmajandus · kliimanetraalne · mahe · taastuvenergia 	<p>Stationi kaudu (ajalehed):</p> <p><i>Üldine meediapilt/arvamuslood:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Postimees 2. Delfi/Eesti Päevaleht (sh Ärileht ja Roheportaal) 3. Eesti Ekspress 4. Äripäev 5. Geeniuse portaalid <p><i>Kohalike ettevõtjate arvamus:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 6. Tartu Postimees 7. Lõuna-Eesti Postimees 8. Pärnu Postimees 9. Lääne Elu 10. Põhjarannik 11. Sakala.postimees <p><i>Ettevõtluse/tööstusega seotud väljaanded:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 12. Director 13. TööstusEST <p>Stationi kaudu (TV):</p> <ol style="list-style-type: none"> 14. ETV 15. TV3 <p>Stationi kaudu (raadio):</p> <ol style="list-style-type: none"> 16. Kuku 17. Raadio 2 18. Vikerraadio 19. Äripäeva raadio <p>Käitsi (foorumid ja sotsiaalmeedia):</p> <ol style="list-style-type: none"> 20. LHV Finantsportaal – foorum 21. Twitter (otsing teemaviidete järgi) 22. Äripäeva, sh seotud väljaannete nagu TööstusEST ja Director Facebooki kommentaarium vastavasisuliste artiklite all

	23. Eesti Kaubandus-Tööstuskoja kanalid (veebileht, sotsiaalmeedia)24. EASi kanalid (veebileht, sotsiaalmeedia)25. VEF (veebileht, sotsiaalmeedia)

